

Vikerkaar

5/1993

Keatsi ood. Kild Joyce'i "Odysseust". Raudam n-ö iseendast, Künstler Raudamist ning 3x "Rõve rebane". Ü. Tuulik kirjandusloo tarbeks. Marihuaana ja hašiš EV-s. "Suur heitlus" jätkub. DIXI-s lappab Remsu oma NIMEKIRJA... Avameelseid autoportreid nr 1 – B. Kabur. Uus ja vana juutlus. Hollandi uus ja Saksa sama asi. Tea Tammelaane kunst.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik

Mai 1993. Nr 5

Sisukord

John Keats *Ood kreeka urnile* 1

James Joyce *Nestor* 3

Toomas Raudam *Kirjanduslik autobiograafia* 16 *Kraana-auto* 18 *Hain ja Peegel-tüduruk* 23

Ülo Tuulik *Kirjandusloo tarbeks* 31

Krista Kodres *Tea Tammelaan. "Ebaloogiisese esemed"* 36

Hasso Krull *Poststrukuralistlikud meetodid kirjanduse käsitlemisel* 40

Peeter Küntler *Milleks Pinocciote raudrööp?* 45

Villu Kärdi *Marihuaana ja hašiši tarvitajatest Eestis* 54

Arnold Hinnom *Suur heitlus* 62

Dixi

Olev Remsu *Kas avaldada või mitte* 72

Autoportree

Boris Kabur 75

Vaatenurk

Paula Sering *Luuletaja surmahaav on hüübinud* 78

Barbi Pilyre *Kättemaks ja teraapia* 79

Olev Remsu *Kogutud teoste esimene köide* 81

Jaanel Ross 82

Kaleidoskoop

Simon Dubnov *Kirjad vanast ja uuest juutlusest* 84

Marianne Vogel *Uutest asjadest* 90

Cornelius Hasselblatt *Saksa asi* 92

Kujundus: Jüri Kaarma

Värvifotod: Margus Haavamägi, Boris Mäemets

Esikaanel: Tea Tammelaan. Tool. Metall, värv, tekstiil, 1989. Margus Haavamäe foto.

Tagakaanel: Tea Tammelaan. Iste kahele. Metall, värv, 1987.

✓ **JOHN KEATS**

Ood kreeka urnile

Inglise keelest tõlkinud Lauri Pilter¹

I

Sa tasaduse teotamata pruut,
Sa peatund aja kasulaps kesk ruttu,
Metsloolane, kel nii me värsist suut
On sulnimini vesta lillejuttu:
Eks taevasist või surelikest paina
Su kuju mingi lehine legend,
Mil kohaks Tempe või Arkaadia aas?
Mis mees või jumal? Tõrges neid, kes end
Ta juhmist haardest pakku heitleb aina?
Mis vilepill ja trumm? Mis hull ekstaas?

II

Viis võlub kostes, ent veel armsam lummalt
On heli, mida ihukõrv ei kuule;
Seepärast puhu, sume vile, tummalt
Ja hinges kaikuma loo kallim luule:
Sa ei saa jätta laulu, ei too salu
Rüüd heita, nägus nooruk puude vilus;
Ei, südi lembija, kel ligi võit,
Sa suudle eal – kuid ära tunne valu:
Su neid ei kao, ehk küll ei saa sa õit,
Su arm jääb kestma igaveses ilus!

¹ Tõlge on pühendatud Mari Allikule

III

Ah, õndsad, õndsad oksad! mil ei närbu
Ült iial kevadised lehekuued;
Ja õnnis laulik, kelle vaim ei kärbu,
Pill ikka huultel, viisid igiuued;
Veel õndsam arm! Veel enam õndsat armu!
Ühtaina sooja, ikka tulvil rõõmu,
Kus jäävalt ihkav, jäävalt noor on meel –
Kui hingab pealpool inimkiretarmu,
Mis jätab põue läägeid murelõõmu
Ja millest põleb laup ja kõrbeb keel.

IV

Kes on see hulk, kes ohvrit tooma sammub?
Mis rohealtarile, hiislar, viid
Sa mullikat, kes taeva poole ammub,
Rippvanikehtes küljed kõik kui siid?
Mis linnakese jõe või mere uhtel
Või rahutsitadelli kesk mäeharju
See rahvas hülgab enne vagu pühi?
Eal, linnake, kes vaikseks jäidki puhtel,
Ei ilmu sinu tänavaile varju,
Et naasta ütlema, miks oled tühi.

V

Nõu Atikast! Vaas, marmorlaadil nõtkel
Kaet neidiste ja meeste põimjast tikkest,
Ja laaneoksadest ja rohust sõtkel;
Sa, vaikne vorm, meid aasid mõtte ikkest
– Külmal pastoraal! – kui igavikuhõik.
Kui vanus räästab nüüdse põlve jõu,
Tood teise, meile võõra häda aja
Sees inimsoole sõbraks jäädes nõu:
"Ilu on tõde, tõde ilu – kõik
Siin on, mis tead ning eal on teada vaja."

JAMES JOYCE

NESTOR

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

– Cochrane, ütle, mis linn kutsus ta appi?*

– Tarentum.

– Väga hea. Ja edasi?

– Toimus lahing.

– Väga hea. Kuskohas?

Poisi tühi ilme küsis nõu tühjalt aknalt.

Mälutütarde muinasjutt.* Kuid ometigi oli see kuidagi ka olnud, kui ehk mitte just täpselt nii, nagu mälu sellest vestis. Näiteks kannatamatuse lausena, Blake'i äärmuslikkuse tiibade mühana.* Ma kuulen kogu ruumi varingut, klirisevat klaasi ja langevaid müüre ja aeg hävib ainsas sinkjashallis lõpuleegis.* Mis jääb meist siis?

– Ma ei mäleta seda paika, see oli 279 e. Kr.

– Ausculum, ütles Stephen, kiigates nime ja aastaarvu vereplekikarva raamatust.

– Jah, õpetaja. Ja ta ütles: *Veel üks selline võit ja me oleme kadunud.*

Selle lause on maailm meelde jätnud. Nüriks meelegenduseks. Laipadega ülekülvatud lahinguvälja kohalt künkalt peab kindral odale nõjatudes ohvitseridele kõnet. Mis tahes kindral mis tahes ohvitseridele. Nood kuulavad hardunult.

– Armstrong, ütles Stephen. Milline oli Pyrrhose ots?

– Pyrrhose ots?

– Mina tean, küsige minu käest, õpetaja, ütles Comyn.

– Oota. Sina, Armstrong, kas sa tead midagi Pyrrhosest?

Armstrongi ranitsas oli mõnusalt peidus kott viigimarjaküpsiseid. Vahetevahel rullis ta neid oma pihkude vahel ja pistis pehmelt põske. Puru kleepus huultenaha külge. Poisi magus hingus. Heal järjel rahvas, uhked selle üle, et vanem poeg on mereväes. Vico Road, Dalkey.*

– Pyrrhos? See on, noh, muul.

Kõik naersid. Rõõmutu kime pahatahtlik naer. Armstrong vahtis ümberringi klassikaaslastele otsa, totter naeratus profiilil. Hetke pärast naeravad nad veel valjemini, kui taipavad, et ma ei oska korda hoida ja et nende papad maksavad kooliraha.

– Nüüd ütle mulle, sõnas Stephen raamatuga poisi õlga müksides, misasi on muul.

– Muul. Üks sihuke asi lainte sees. Mingisugune sild. Kingstowni muul.

Mõned naersid jälle: rõõmutult, kuid tähendusrikkalt. Kaks tükki sosistasid tagapingis. Jah, nemad teadsid: olemata eales õppinud või eales süütud olnud. Kõik nemad. Kadedusega vaatas ta nende ilmeid. Edith, Ethel, Gerty, Lily.

Nendesugused: nendegi hingeõhk oli teest ja moosist magus, nende käevõrud kõlisesid võitluses.

– Kingstowni muul, ütles Stephen. Jah, see sihitu sild.

Need sõnad ajasid nende pilgud segadusse.

– Kuidas nii, õpetaja? küsis Comyn. Sild käib ju üle jõe.

See oleks vast midagi Hainesi kogumiku tarvis. Siin pole kedagi kuulmas. Täna õhtul osavasti joomise ja jutuajamise vahel tungida ta vaimu poleeritud turvisest läbi. Ja mis siis? Narr isanda õukonnas,* hellitatud ja põlatud, armulise isanda kiitust püüdnud. Miks on nad kõik selle rolli valinud? Mitte ainult pehme kallistuse pärast. Ka nende jaoks oli ajalugu lugu nagu iga teinegi, mida liiga tihti kuulnud, nende kodumaa aga pandimaja.

Kui Pyrrhos poleks vanaeide käe läbi Argoses hukkunud* või Julius Caesar surnuks torgatud? Neid ei saa olematuks mõelda. Aeg on oma märgi nende peale vajutanud ja nad on aheldatud neist kasutamata jäänud lõpmatute võimaluste kambrisse. Kuid kas need võimalused ikka võisid olla võimalikud, kui neid kunagi polnud? Või kas oli võimalik ainult see, mis toimus? Ketra, tuuleketraja.

– Jutustage meile mõni lugu, õpetaja.

– Jutustage tõesti, mõni tondilugu.

– Kuhu maani me siin oleme jõudnud? küsis Stephen teist raamatut avades.

– *Kurb karjus, ära pisaraid sa kalla,** vastas Comyn.

– Jätka siis, Talbot.

– Õpetaja, aga ajalugu?

– Pärastpoole, vastas Stephen. Jätka, Talbot.

Tõmmu poiss avas raamatu ja pani selle kärmelt oma koolikoti najale. Ta luges jõnksukaupa värsse, aeg-ajalt teksti piiludes:

– *Kurb karjus, ära pisaraid sa kalla,
Sest Lycidas, su lein, ei ole surnud,
Ehk küll ta vajunud on vetepinna alla...*

See peab siis olema liikumine, võimaliku aktuaalsus võimalikuna. Aristotelese lause vormis ennast selles puterdavas värsis ja hõljus välja Sainte-Geneviève'i raamatukogu usinasse vaikusse, kus ta oli, Pariisi pattude eest varjus, õhtust õhtusse lugenud. Tema küünarnuki juures uuris üks õbluke siiamlane strateegia käsiraamatut. Toituvad ja toitvad ajud minu ümber: hõõglampide all, nõela otsa aetud, tundlad nõrgalt tuksatamas: ja minu vaimu pimeduses manala laiskus, tõrges ja valguskartlik, nihutab oma soomustatud draakoni-keermeid. Mõte on mõtte mõte. Rahu sära. Hing on omal kombel kõik, mis on olemas: hing on vormide vorm.* Äkiline, mõõtmatu, heledalt kiirgav rahu: vormide vorm.

Talbot kordas:

– *Kaudu tolle väe, kes laintel kõndis,
Kaudu tolle väe...*

– Pööra lehte, ütles Stephen vaikselt. Ma ei märka midagi.

– Misasja? küsis Talbot juhmit, ettepoole kooldudes.

Ta käsi pööras lehte. Ta nõjatas end jälle tahapoole ja jätkas vahepeal meenunut. Too, kes laintel kõndis. Siingi on tema vari neil arglikel südameil ja pilkaja südamel ja huulil ja minugi omil. See lasub ka neil innukail palgeil, kes töid tema kätte maksuraha. Keisrile, mis keisri kohus, Jumalale, mis Jumala kohus.* Pikk pilk tumedatest silmadest, mõistulause kiriku kangaspuile kudu- da ja kududa. Ahh.

Üks mõistatus mulle mõista anna.

Isa käskis mul seemned mulda panna.

Talbot libistas kinnipandud raamatu ranitsasse.

– On see kõik? küsis Stephen.

– Jah, õpetaja. Hoki algab kell kümme.

– Täna on poolik päev, õpetaja. Neljapäev.

– Kes lahendab mõistatuse ära? küsis Stephen.

Nad pakkisid oma raamatud kokku, pliiatsid klõbisesid, lehed sahisid. Ranitsa rihmu ja pandlaid kinni pannes kogunesid nad ühte summa, üheskoos rõõmsalt vadistades:

– Mõistatus? Küsige minult, õpetaja.

– Oo, küsige minult.

– Küsige midagi keerulist, õpetaja.

– Mõistatus on selline, ütles Stephen.

Kukk see kãras

Pãike sãras:

Taevakellad

Seitse lõivad.

Aeg vaesel hingel

On taeva minna.

– Mis see on?

– Kuidas, õpetaja?

– Ütelge uuesti. Me ei kuulnud.

Nende silmad läksid suuremaks, kui ridu korراتi. Pãrast vaikust küsis Cochrane:

– Mis see siis on, õpetaja? Me anname alla.

Stephen vastas, kipitus kurgus:

– Rebane, kes matab oma vanaema okastamme alla.

Ta tõusis pãsti ja pãüidis nãrviselt naerda, mille peale tuli vastuseks jahmunud pomin. Kepp põrutas vastu ust ja hããl hãüidis koridorist:

– Hoki!

Nad pudenesid laiali, nihutasid end pinkidest välja ja hüppasid neist üle. Kiiresti olid nad kadunud ja kolikambrist kostis hokikeppide kolinat ja saabaste ning keelte lärmi.

Sargent, kes oli ainsana jäänud kohmitsema, tuli aeglaselt lähemale. Sassis juuksed ja peenike kael andsid tunnistust ebakindlusest, nõrgad silmad vaatasid paluvalt läbi uduste prillide. Tuhmil ja veretul põsel oli õrn tindiplekk, datlikujuline, äsjatekinud ja niiske nagu teo jälg.

Ta ulatas oma vihiku. Sõna *Summad* oli kirjutatud pealkirjaks. Allpool olid lüngus numbrid ja lehekülje allservas seisis käänuline allkiri kinniste paunade ja tindiplekiga. Cyril Sargent: tema nimi ja pitsat.

– Mr. Deasy käskis mul need kõik uuesti ümber kirjutada, ütles ta, ja siis teile näidata.

Stephen puudutas vihiku servi. Kasutu vaev.

– Kas sa nüüd mõistad, kuidas seda teha tuleb? küsis ta.

– Numbrid üheteistkümnest viieteistkümneni, vastas Stephen. Mr. Deasy ütles, et ma pean nad tahvli pealt maha kirjutama.

– Kas sa oskad seda ise ka teha? küsis Stephen.

– Ei.

Inetu ja kasutu: peenike kael, sassis juuksed ja tindiplekk, teo jälg. Ja ometi oli keegi teda armastanud, kätel ja südames kandnud. Ilma selle naiseta oleks maailma võidujooks ta ammugi jalge alla tallanud, lõmastanud luudeta teo. Tema ema oli armastanud poja nõrka vesist verd, mis ta enda verest kurnatud. Oli see siis tõeline? Ainus tõeline asi maailmas? Ema maaslamava keha kohal seisis harkisjalu tuline Columbanus,* täis püha indu. Ema ei olnud enam: koldes põleva oksa värisev skelett, roosipuu ja niiske tuha lõhn. Ema oli päästnud ta jalge alla tallamisest ja oli nüüd lahkunud, vaevalt olemas olnuna. Vaene taevasse läinud hing: ja nõmmel vilkuvate tähtede all rebane, karvus röövli ruske lehk, kaevus maasse, silmis halastamatu helk, kuulatas, kaevus maad, kuulatas, kaevus ja kaevus.

Ema kõrval istudes leidis Stephen probleemile lahenduse. Ta tõestab algebra abil, et Shakespeare'i vaim on Hamleti vanaisa. Sargent kõõritas läbi lüngus prilliklaaside. Hokikepid kolisesid kolikambris: palli õõnes koksatus ja hõiked väljakult.

Sümbolid liuglesid üle lehekülje väärikas mauritantsus, kirjatähtede naeruväärses pidulikkuses, peas veidrad ruudulised mütsid. Andke käsi, vahetage kohad, kummardage partnerile: nii, mauride fantaasiakurat. Seegi on maailmast lahkunud, Averroes ja Moses Maimonides,* tumedad mehed oma väljanägemiselt ja liigutustelt, heiastamas oma pilkavais peeglites maailma hämarat hinge, pimedus paistab valguses, mida valgus ei ole mõistnud.*

– Kas sa nüüd mõistad? Kas sa saad teise tehtega ise hakkama?

– Jah, õpetaja.

Sargent kirjutas pikkade tumedate suletõmmetega tehted maha. Pidevalt innustussõnade ootel, liigutas ta käsi usinalt ebakindlaid sümboleid, nõrk häbipuna hubisemas tuhmi naha all. *Amor matris*: subjektiivne ja objektiivne

genitiiv. Oma nõrga vere ja lahja piimaga oli naine teda toitnud ja peitnud teiste pilkude eest ta mähkmed.

Ka mina olin temataoline, need längus õlad, see kohmakus. Mu lapsepõlv on mu üle kumaras. Liiga kaugel, et saaksin teda kordki kergelt käega katsuda. Minu lapsepõlv on kaugel ja tema oma salajas nagu me silmad. Vaiksed kivised saladused istuvad meil kummalgi südamete tumedates paleedes: oma türanniast tüdinud saladused: türannid, kes tahavad kukutatud saada.

Ülesanne sai valmis.

– See on väga lihtne, ütles Stephen tõustes.

– Jah, õpetaja. Aitäh, vastas Sargent.

Ta kuivatas lehekülje õhukese kuivatuspaberiga ära ja viis vihiku koolipingile tagasi.

– Võta parem kepp ja mine välja teiste juurde, ütles Stephen, astudes poisi kohmaka kogu kannul ukse poole.

– Jah, õpetaja.

Koridoris oli kuulda ta nime, mida hõigati mänguväljakult.

– Sargent!

– Jookse, ütles Stephen. Mr Deasy kutsub sind.

Ta seisis eeskojas ja vaatas, kuidas mahajääja kiirustas konarlikule väljaku-
le, kus vaidlesid kiledad hääled. Poisid olid võistkondadesse jaotatud ja Mr Deasy astus üle rohututtide, kedrid jala ümber. Kui ta oli juba koolimaja juurde jõudnud, hüüdsid taas tülliläinud hääled teda uuesti. Ta pööras oma vihase valge vuntsi sinnapoole.

– Mis see nüüd jälle on? hüüdis ta järjepanu, ilma kuulamata.

– Cochrane ja Halliday on samal poolel, sir, hüüdis Stephen.

– Kas te ei ootaks veidi mu kabinetis, ütles Mr Deasy, kuni olen korra jalule seadnud.

Ja kui ta astus sahmivalt üle väljaku tagasi, hüüdis ta vanamehehäääl karmilt:

– Mis on lahti? Mis see nüüd jälle on?

Nende kiledad hääled ümbritsesid teda igast küljest: nende vormid koondusid ta ümber, räige päikesepaiste pleegitas ta halvastivärvitud juuste mett.

Kopitanud suitsune õhk hõljus kabinetis koos võidunud praguneva toolinaha lõhnaga. Just nagu esimesel päeval, kui ta siin minuga kaupa tegi. Nii nagu see oli alguses, on see nüüd. Puhvetikapis kandik Stuarti-aegsete müntidega, soo väärtuseta aarded: ja saab nii olema. Ja luitunud punapluüisist lusikakarbist mõnusalt kaksteist apostlit koos, olles oma usu kõikidele paganatele ära kuulutanud: igavesest ajast igavesti.

Rutakad sammud üle kivitrepi ja koridoris. Hõredast vuntsist õhku puhkides jäi Mr Deasy laua juurde seisma.

– Esiteks, meie väikesed rahaasjad, ütles ta.

Ta tõmbas kuuetaaskust nahknõoriga kinniseotud rahatasku. See plaksatas lahti ja ta võttis sealt kaks sedelit, millest üks oli kahest poolest kokku liimitud, ning asetas need hoolikalt lauale.

– Kaks, ütles ta rahataskut kinni sidudes ja ära pannes.

Ja nüüd rahakapi juurde kulla järele. Stepheni kohmetu käsi liikus üle külmale kivimortuurile kuhjatud kestade: ussinahad ja raha, merekarbid ja leopardtigude kojad: ja see siin, keeruline nagu emiiri turban, ja see, Püha Jaakobi kammkarp. Vana palveränduri peidetud varandus, surnud aare, tühjad kestad.

Sovrin, kirgas ja uus, langes lauariide pehmele villale.

– Kolm, ütles Mr Deasy ja keerutas oma väikest hoiukarpi käte vahel. Need on otstarbekad asjad. Vaadake. See on sovrinite jaoks. See siin on šillingite, kuuepenniste ja poolekrooniste tarvis. Ja siin on kroonid. Vaadake.

Ta raputas sealt välja kaks krooni ja kaks šillingit.

– Kolm kaksteist, ütles ta. See peaks olema õigesti kokku löödud.

– Tänan teid, ütles Stephen ja korjas raha kohmetu rutuga kokku ning pistis püksitasku.

– Siin pole midagi tänada, ütles Mr Deasy. Te olete selle välja teeninud.

Stepheni uuesti vabaks jäänud käsi liikus taas õõnsate teokarpide poole. Need on ka ilu ja võimu sümbolid. Nutsakas mu taskus. Ahnuse ja viletsusega määratud sümbolid.

– Ärge neid niimoodi hoidke, ütles Mr Deasy. Te tõmbate nad kusagil välja ja kaotate ära. Ostke parem üks niisugune asjandus. See on tõepoolest otstarbekas.

Vasta midagi.

– Mul jääks see tihtilugu tühjaks, ütles Stephen.

Sama tuba ja tund, sama tarkus: ja minagi olen sama. Nüüdseks kolm korda. Kolm silmust mu kaela ümber. Olgu. Ma võin nad praegusel hetkel puruks rebida, kui tahan.

– Sest te ei pane kõrvale, ütles Mr Deasy ja osutas sõrmega. Te veel ei tea, mis raha on. Raha on võim, kui te olete elanud nii kaua kui mina. Ma tean, ma tean. Kui noorus vaid teaks. Ja mida ütleb Shakespeare? *Pane ainult raha kukrusse.**

– Jago, pomises Stephen.

Ta tõstis pilgu tarbetutelt merekarpidelt vanamehe silmadele.

– Tema teadis, mis on raha, ütles Mr Deasy. Ta tegi raha. Luuletaja, kuid ühtlasi ka inglane. Kas teate, mille üle inglased uhked on? Kas teate, mis on uhkeim ütlus, mida võib ühe inglase suust eales kuulda?

Merede valitseja. Ta merikülmad silmad vaatasid tühjale lahele: ajalugu on süüdi: minu ja minu sõnade pärast, ilma vihkamiseta.

– See, et ta impeeriumi kohal, ütles Stephen, ei lähe päike kunagi looja.

– Pähh! hüüatas Mr Deasy. See ei ole inglastelt. Seda ütles üks Prantsuse kelt. Ta koputas oma hoiukarpi vastu pöidlaküünt.

– Ma ütlen teile, sõnas ta pühalikult, mis on inglase jaoks suurim uhkuseasi. *Ma olen kõige eest ise maksnud.*

Suurepärane, suurepärane.

– *Ma olen kõige eest ise maksnud. Ma pole oma elus šillingitki laenanud.* Kas te tajute seda? *Ma pole midagi võlgu.* Kas võite seda enda puhul tunda?

Mulligan, üheksa naela, kolm paari sokke, üks paar kottasid, lipsud. Curran, kümme gini. McCann, üks gini. Fred Ryan, kaks šillingit. Temple, kaks lõunasööki. Russell, üks gini, Cousins, kümme šillingit, Bob Reynolds, pool gini, Kohler, kolm gini, Mrs McKernan, viis nädalat ülalpidamist. See nutsakas mu taskus on täitsa kasutu.

– Praegusel hetkel mitte, vastas Stephen.

Mr Deasy naeris sügava rahuloluga ning pani hoiukarbi oma kohale tagasi.

– Ma teadsin, et mitte, ütles ta lõbusalt. Kuid ühel päeval peate te seda tundma. Me oleme helde rahvas, kuid me peame olema ka õiglased.

– Ma kardan neid suuri sõnu, ütles Stephen, mis teevad meid nii õnnetuks.

Mr Deasy vahtis silmapilgu karmilt üle kamina kaunist mehekogu ruudulises seelikus: Albert Edward, Wales'i prints.

– Te peate mind vist vanaks koiks ja iganenud tooriks, ütles ta mõtlik hääl. Olen näinud kolme sugupõlve O'Connelli ajast saadik. Mäletan näljahäda. Kas te teate, et oranžistide loožid* õhutasid uniooni* tühistama juba kakskümmend aastat enne O'Connellit, enne kui teie koguduse prelaadid mõistsid ta hukka kui demagoogi? Teie, feenid,* kipute mõnda asja unustama.

Hiilgav, vaga ja surematu mälu. Teemantloož kuulsusrikkas Armaghis,* kaetud papistide korjustega. Räme, maskeeritud ja relvastatud asunike liit. Must Põhi ja ainuõige piibel. Mässajad, andke alla.

Stephen tegi kiire käeliigutuse.

– Ka minus on mässaja verd, ütles Mr Deasy. Naisliini pidi. Kuid ma põlvnen sir John Blackwoodist,* kes hääletas uniooni poolt. Me oleme kõik iirlased, kõik kuningapojad.

– Oh häda, ütles Stephen.

– *Per vias rectas*,* ütles Mr Deasy kindlalt, oli tema motoks. Ta hääletas poolt ja tõmbas reisisaapad jalga ja ratsutas Ards of Downist Dublinisse seda tegema.

Ta ral la ral la ra

See Kivine Dublini tee.

Morn härra hobuse seljas, klantsivad saapad jalas. Mõnus päev, sir John. Mõnus päev, teie au... Päev... ja teine. Kaks reisisaabast kõlguvad Dublini poole. Ta ral la ral la ra.

– See meenutas mulle üht asja, ütles Mr Deasy. Te saaksite mulle osutada teene, Mr Dedalus, mõnede oma kirjanduslike sõprade kaudu. Mul on siin ajalehe jaoks üks kiri. Istuge korraks. Ma pean ainult lõpu veel ümber kirjutama.

Ta läks akna alla kirjutuslaua juurde, tõmbas kahe jõnksuga tooli lähemale ja luges ette mõned sõnad kirjutusmasina võlli vahelt paberilt.

– Istuge. Vabandust, ütles ta üle õla, *terve mõistuse diktaat*. Üks silmapilk.

Ta põrnitses puhmas kulmude alt käsikirja oma küünarnuki juures ja hakkas pomisedes aeglaselt toksima klaviatuuri jäiku klahve, puhisedes aeg-ajalt, kui pidi kerima masinavõlli, et parandada mõnda viga.

Stephen seadis end hääletult printsi ette istuma. Ümberringi seintel raamides pildid kadunud auväärsetest hobustest, kes hoidsid kõrgel oma kuulekaid päid: lord Hastingsi Repulse, Westminsteri krahvi Shotover, Beauforti krahvi Ceylon, *prix de Paris*, 1866. Käabuslikud ratsutajad nende seljas, märguande ootel. Ta nägi nende kihutamist, kui nad kaitsesid kuninga värve, ja karjus koos kadunud rahvahulgaga.

– Punkt, andis Mr Deasy klahvidele käsu. Kuid selle küsimuse õigeaegne läbituulutamine...

Kui Cranly kutsus mind kaasa kiiresti rikastuma, ajama võitjaid taga poriste vankrite vahel, sööklaleitsakus, kus lõugasid kihlvedude vahendajad, läbi mitmevärvilise sopa. Fair Rebel: üks ühe vastu; ülejäänud: kümme ühe vastu. Kiirustasime täringuheitjaist ja sõrmkübaramängijaist mööda, kapjade, võistlevate mütside ja pintsakute kannul, mööda rasvanäost naisest, lihunikuemandast, kes lutsis januselt apelsiniviilu.

Poiste mänguväljakult kostis kähedat karjumist ja tirisevat vilet.

Jälle värav. Ma olen nende seas, nende lahingut löövate kehade rüseluses, eluvõitluses. Kas mõtled seda räsajalgset mammapoega, kelle punnu näib pisut valutavat? Võitlused. Aeg pörkub pörutatult tagasi, vapustus vapustuse haaval. Võitlused, lahingusopp ja -mõll, tapetute külmunud surmaila, odade otsa söödaks seatud verised inimsoolikad.

– No nii, ütles Mr Deasy tõustes.

Ta tuli laua juurde ja torkas lehed nõõpnõelaga kokku. Stephen tõusis püsti.

– Ma võtsin kogu asja lühidalt kokku, ütles Mr Deasy. See on suu- ja sõratõvest. Heitke korra pilk peale. Selle kohta ei saa olla kaksipidist arvamust.

Lubatagu mul raisata teie kallihinnalist leheruumi. Nõndanimetatud *laissez faire*-doktriin, mis on nii tihti meie ajaloos. Meie karjakaubandus. Nii nagu kõik meie vanad tööstusharud. Liverpooli rõngas, mis nurjas Galway sadama plaanid. Euroopa tulekahi. Viljalastid üle Inglise väina kitsaste vete. Põllumajandusministeeriumi kõigutamatu muretus. Vabandage see klassikaline allusioon. Cassandra. Naise pärast, kes polnud põrmugi parem, kui olema pidanuks. Et jõuda küsimusealuse punktini.

– Ega ma liigseid sõnu tee? küsis Mr Deasy, kui Stephen jätkas lugemist.

Suu- ja sõratõbi. Tuntud Kochi preparaadi nime all. Seerum ja viirus. Süstitud hobuste protsent. Veistekatk. Keisri hobused Müurzstegis, Alam-Austrias. Veterinaararstid. Mr Henry Blackwood Price. Suuremeelne pakkumine asja erapooletuks uurimiseks. Terve mõistuse diktaat. Esmatähtsusega küsimus. Härjal tuleb haarata igas mõttes sarvist. Teie veergude külalislahkuse eest tänades.

– Ma tahan, et seda trükitaks ja loetaks, ütles Mr Deasy. Pange tähele, et järgmise epideemia ajal kehtestatakse Iiri karjale embargo. Ja seda saab ravida. Seda ongi ravitud. Mu onupoeg, Blackwood Price, kirjutab mulle, et Austria

loomatohtrid ravivad seda kogu aeg ja heade tulemustega. Nad oleksid valmis ka siia tulema. Ma püüan ministeeriumi mõjutada. Nüüd ma proovin avaliku arvamuse kaudu seda teha. Kuid mu ümber on takistused... intriigid ...tagatreppipoliitika...

Ta tõstis nimetissõrme ja peksis sellega vanamehelikult õhku, enne kui ta hääl rääkima hakkas.

– Pange tähele, mida ma ütlen, Mr Dedalus, sõnas ta. Inglismaa on juutide kätes. Kõikjal kõrgematel ametikohtadel: rahanduses, ajakirjanduses. Ja nad on rahvuse allakäigu märgiks. Kus nad ka ei koguneks, igal pool õgivad nad ära rahvuse elujõu. Ma olen näinud seda viimastel aastatel sündimas. Nii kindel, kui ma siin seisan, juudi kaupmehed on juba alustanud oma hävitus-tööd. Vana Inglismaa on suremas.

Ta astus kiiresti mõne sammu, silmisse tuli sinine elu, kui lai päikesekiir ujus neist üle. Ta pööras ümber ja kõndis tagasi.

– Suremas, ütles ta, kui mitte juba surnud.

*Ja uulitsatel hoora hüüd
Koob Inglismaale surirüüd.**

Nägemuses suureks läinud silmad vahtisid karmilt üle päikesekiire, mille sisse ta oli seisma jäänud.

– Kaupmees, ütles Stephen, on see, kes ostab odavalt ja müüb kallilt, olgu ta siis juut või mitte.

– Nad patustasid valguse vastu, ütles Mr Deasy süngelt. Ja nende silmis võib näha tumedust. Ja sellepärast nad ongi tänapäevani siin maa peal rändajaiks.

Pariisi börsi treppidel kuldse nahaga mehed märkimas kalliskive täis sõrmedel hindu. Hanede kaagutamine. Nad tunglesid lärmakalt, rohmakalt templis ringi, plaane hauduvad pead halvasti istuvate siidmütside all. Need ei kuulu neile: need riided, see kõne, need žestid. Nende rasked aeglased silmad ei kinnitanud nende sõnu, innukaid ja ohutuid liigutusi, vaid teadsid, et salaviha koguneb nende ümber, ja teadsid, et nende agarus on asjata. Asjata kannatlikult kuhjata ja koguda. Aeg pillab kõik niikuinii laiali. Teeveerde kuhjatud varandus: kokku röövitud ja edasi antud. Nende silmad olid tundnud rännuaastaid ja kannatlikult tundnud oma liha madalust.

– Kes siis ei oleks? ütles Stephen.

– Mida te silmas peate? küsis Mr Deasy.

Ta astus sammuvõrra ettepoole ja seisatas laua kõrval. Ta alalõug vajus ebakindlalt viltu. On see mingi muistne tarkus? Ta tahab seda minu käest kuulda saada.

– Ajalugu, ütles Stephen, on luupainaja, millest ma püüan ärgata.*

Mänguväljakul tõstsid poisid lärmi. Tirisev vile: tabamus. Mis siis, kui see luupainaja andis sulle tagasilöögi?

– Looja teed ei ole meie teed, ütles Mr Deasy. Kogu ajalugu püüab tabada üht suurt eesmärki, ta liigub Jumala ilmutuse poole.

Stephen osutas pöidlaga akna suunas, öeldes:

– See on Jumal.

Hurraa! Aaa! TIRR!

– Mida? küsis Mr Deasy.

– Lärm tänavail,* vastas Stephen õlgu võdistades.

Mr Deasy vaatas maha ja hoidis oma nina mõnda aega sõrmede näpistuses. Taas pilku tõstes laskis ta nina vabaks.

– Ma olen õnnelikum kui teie, ütles ta. Me oleme teinud palju vigu ja palju patte. Naine tõi patu maailma. Naise pärast, kes polnud põrmugi parem, kui olema pidanuks, Helena, Menelaose ärajooksnud kaasa pärast sõdisid kreek-lased kümme aastat Trooja all. Truuduseta naine tõi esmakordselt võõramaa-lased meie randa, MacMurrough'i naine ja tema lemmik O'Rourke, Breffni vürst.* Naine sai saatuslikuks ka Parnellile. Palju vigu, palju eksimusi, kuid seda ühte pattu pole ma teinud mitte. Nüüd, oma elupäevade lõpul, olen ma võitleja. Kuid ma võitlen õiguse eest lõpuni.

Ja Ulster saab võidu,

Sest temal on õigus.

Stephen kergitas pabereid oma käte vahel.

– Niisiis, sir, alustas ta.

– Ma aiman, ütles Mr Deasy, et te ei jää siia väga kauaks selle töö peale. Ma arvan, et te pole sündinud õpetajaks. Võib-olla ma eksin.

– Pigem õppijaks,* ütles Stephen.

Ja mida on sul siit veel õppida?

Mr Deasy raputas pead.

– Kes teab? ütles ta. Õppimiseks tuleb olla alandlik. Kuid elu on suur õpetaja. Stephen sahistas taas lehti.

– Mis neisse puutub, alustas ta.

– Jah, ütles Mr Deasy. Seal on kaks koopiat. Kui te saaksite nad avaldada anda.

Telegraph. Irish Homestead.

– Ma proovin, ütles Stephen, ja annan teile homme teada. Ma tunnen põgusalt kahte toimetajat.

– Sellest jätkub, ütles Mr Deasy rutakalt. Ma kirjutasin eile õhtul Mr Fieldile, parlamendiliikmele. Täna on City Arms Hotellis karjakaupmeeste assotsiatsiooni koosolek. Ma palusin tal levitada koosolekul mu kirja. Vaadake, kas saate selle pista oma kahte lehte. Millised nad on?

– *The Evening Telegraph...*

– See käib küll, ütles Mr Deasy. Praegu ei tohi aega kaotada. Ma pean nüüd vastama oma onupoja kirjale.

– Head päeva, sir, ütles Stephen ja pistis paberid tasku. Tänan teid.

– Pole tänu väärt, ütles Mr Deasy kirjutuslaual pabereis tuhnides. Mulle meeldib teiega piike murda, vana nagu ma olen.

– Head päeva, sir, ütles Stephen uuesti, kummardudes ta küürus selja poole.

Ta läks eeskojast välja ja astus edasi mööda puudealust kruusateed, kõrvus mänguväljakult kostev lärm ja keppide klobin. Hüppevalmis lövid sammaste otsas, kui ta sammus väravast välja; hambutud koletised. Ma siiski aitan teda tema võitluses. Mulligan paneb mulle uue hüüdnime: sõnnidesõbralik bard.

– Mr Dedalus!

Jookseb mulle järele. Loodetavasti mitte uute kirjadega.

– Ainult üks hetk.

– Jah, sir, ütles Stephen väraval ringi pöörates.

Mr Deasy seisatas, raskelt hingeldades ja hinge tõmmates.

– Ma tahtsin ainult öelda, ütles ta. Kõneldakse, et Iirimaal on au olla ainuke maa, kus pole kunagi juute taga kiusatud. Kas te teate seda? Ei. Ja kas teate, miks?

Ta kortsutas kirka päikese käes karmilt kulmu.

– Miks? küsis Stephen naeratades.

– Iirimaa pole neid ka kunagi sisse lasknud, vastas Mr Deasy tähtsalt.

Naer paiskus köhapallina ta kurgust, tirides enda järel ragisevat tatiketti. Ta pööras kiiresti ümber, köhis, naeris, lehvitas õhus ülestõstetud käsi.

– Ta pole neid kunagi sisse lasknud, hüüdis ta uuesti läbi naeru, trampides kedrides jalgel üle kruusa. Vat sellepärast.

Läbi lehtederuudustiku heitis päike tema tarkadele õlgadele litreid, tantsivaid münte.

Saateks

"Nestori" koht James Joyce'i "Odysseuses" on pärast "Telemachose" peatükki (vt Vk 1992, nr 9, lk 2 – 18) ja enne "Proteust" (vt Vk 1991, nr 2, lk 10 – 24). Need kolm peatükki moodustavad romaani esimese, Stephen Dedalusele keskenduva osa, mis on ülejäänud kahest osast märksa lühem. Kuna tõlked on tehtud eri aegadel ja avaldatud kohe pärast valmimist, siis esineb neis ebahütlust, eriti episoodide läbivate juhtmotiivide ja kinisfraaside vahendamisel. Iseäranis ebausaldusväärseks tuleks lugeda "Proteuse" tõlget.

"Odüsseias" on Nestor vanem sõjamees, kelle poole Telemachos isa otsinguil suurte ootustega pöördub. Nestor aga ei oska kosta suurt midagi peale mõne labase käibetõe – noorukist sirgub peagi mees, tema isa koduteel on veel palju takistusi. Samuti kõneleb Nestor Agamemnoni kojusaabumisest ja mõrvamisest, mispeale läheb jutt üsna taktitult naiste reetlikkuse ja truudusetuse peale.

Nestori vasteks selles episoodis on mõistagi Mr Deasy, protestantlik konservatiiv, kes juhatab Dalkey kooli, kus Stephen teenib tunniandmisega raha. Mr Deasy on nagu Nestorgi üks pettumust valmistav isakuju: allasurutud rahva alaväärsuskompleks on pannud ta ülipüüdlikult inglasi jäljendama: ta paneb lapsi mehhaaniliselt tuupima ja mängima inglispärast hokimängu. Peale selle väljendub ta moraalne ummik antisemitismis ja naistevaenus (mis on tähendusrikkad sümptomid ka mõne meie rahvusliku isakuju puhul). Need motiivid valmistavad pinda romaani peategelase juut Leopold Bloomi ja tema naise Molly ilmumisele järgnevatel lehekülgedel.

Kui "Telemachoses" on domineerivaks kunstiks teoloogia ja "Proteuses" filoloogia, siis "Nestoris" on selleks ajalugu. Stephen püüab vabaneda mineviku koormast ja ajaloo luupainajast. Mr Deasy väljendab aga hoiakut, mille järgi ajalooline traditsioon on igaveseks ajaks paika pandud. Tema asutus on pigem muuseum kui kool. Mr Deasy korjatud tühjad merkarbid saavad elulise sisuta mineviku sümboliks. Stephen aga tahaks möödunule tagasi anda seda avatust, mis tal kunagi

oli, ta püüab traditsiooni näha aktuaalse ja lõpetamatuna.

Teksti poetatud sõjavastastes ja apokalüptilistes motiivides võib näha vastukaja teose loomise ajal möllanud I maailmasõjale, mille puhkemises oli Joyce'i meelest palju süüd nn suurtel sõnadel, st imperiaalsetel, militaristlikel ja natsionalistlikel ideoloogiatel, mis valitsesid sajandivahetuse koolides.

Tõlke kommenteerimisel on toetunud peamiselt teoste: James Joyce, *Ulysses: Annotated students' edition with an introduction and notes by Declan Kiberd*. (Penguin Books: Harmondsworth, 1992) ja Robert Nicholson, *The Ulysses guide* (Routledge: New York, 1989). Tõlkekatkendi valmimise eest võlgnen tänu Eesti Rahvuskultuuri Fondile, kellelt saadud abiraha on võimaldanud luua tingimusi keskendumiseks.

M. V.

Märkused

lk 3 mis linn...: 281. a e. Kr kutsusid Tarentumi elanikud Epeirose kuninga Pyrrhose appi roomlaste vastu võitlema.

Mälutütarde muinasjutt: luuletaja William Blake (1757-1827) kirjutas teoses *Nägemus viimsest kohtumõistmisest* (1810): "Jutud ja allegooriad on Mälu tütarde vormitud."

äärmuslikkuse tiibade...: Blake'il on aforism "Äärmuslikkuse tee viib tarkuse paletesse."

Ma kuulen... lõpuleegis: Blake'ilik viimsepäevanägemus.

Vico Road: ringtänav Dublini luksuskvartalis. Vihje ka itaalia filosoofile Giambattista Vico, kelle teooria ajaloo ringkäigust oli Joyce'i jaoks väga oluline.

lk 4 Narr...: viide Oscar Wilde'ile ja teistele anglo-iiri komöödiakirjanikele Congreve'ist Shaw'ni. Joyce võrdles Wilde'i inglaste õuenarriga, kelle mõjul hakati suhtuma igasse iiri kunstnikusse kui pelgalt meelelahutajasse.

Kui Pyrrhos...: pärimuse järgi tappis Pyrrhose tänavalahingus keegi vanaeit katusekiviga.

Kurb karjus...: read John Miltoni luuletusest *Lycidas* (1638), mis on kirjutatud Miltoni sõbra uppumise puhul.

Hing on...: Aristotelese määratlus.

lk 5 **Keisrile, mis...:** Mt 22:21.

lk 6 **Columbanus:** (543-615), iiri pühak, jättis oma ema maha, et minna Mandri-Euroopas kristlust kuulutama.

Averroes... Maimonides: Aristotelese kommentaatorid araablane Ibn Rušd (lad Averroes, 1126 – 1198) ja juut Mose ben Maimon (1135 – 1204).

pimedus... ei ole mõistnud: evangeeliumi paroodia, vrd Joh 1:5: "ja valgus paistab pimeduses, ja pimedus ei ole seda võtnud omaks". Valguse / pimeduse vastandus on selle romaaniepisoodi üks juhtmotiive, kusjuures Stephen Dedalus kaldub pigem viimase poolele.

lk 8 **Pane raha...:** Jago repliik *Othello*st (I vaatus III pilt).

lk 9 **oranzistide loozid:** Põhja-Iiri ägeprotestantliku poliitilise ühingu harud.

unioon: 1801. a väljakuulutatud Iirimaa ja Suurbritannia liitumine.

feenid: /fenians/ 1857. a rajatud rahvuslik-revolutsioonilise salatõingu liikmed.

Armaghis: 1795. a toimus seal veretöö katoliiklaste kallal.

Blackwood: poliitik, kes oli tegelikult Suurbritannia ja Iirimaa uniooni vastu, kuid suri enne 1800. a toimunud hääletamist.

Per vias rectas: lad mööda sirgeid teid.

lk 11 **Ja uulitsatel:** read Blake'i pikemast luuletusest "Süütuse ended".

Ajalugu...: ilmselt üks kuulsamaid lauseid "Ulyssesest", selle taustaks võib olla Karl Marxi ütlus "Louis Bonaparte'i 18. brümmäaris", et ajalugu lasub nagu luupainaja elavate ajudel.

lk 12 **Lärm tänavail:** vrd Õp 1. 20 "Tarkus hüüab tänavail, annab oma häält kuulda turgudel."

MacMurrough'i naine...: paralleel Nestori jutuga Klytaimnestra ja teiste naiste truudusetuse teemal. Kuid siingi vassib Deasy ajaloofakte – pärimuse järgi soovitas Dermot MacMurrough'ile inglasi Iirimaaale kutsuda O'Rourke'i naine ning Parnelli languse põhjustas pigem katoliku kirik koostöös Inglise keskvoimuga.

Pigem õppijaks: vrd Oscar Wilde: "Inglismaal on kõik need, kes on unustanud, kuidas õppida, hakanud õpetama."

TOOMAS RAUDAM

KIRJANDUSLIK AUTOBIOGRAAFIA

(Eessõna romaanile "Rõve rebane")

Iga sõna taga on peidus vähemalt üks lugu. Olen seda alati tundnud, nii – sõna vaadeldes – on mul ka kergem kirjutada olnud.

Üks vähestest sõnadest, milles miski ei liigu ega liiguta, kui ma ta peale mõtlen, on – "autobiograafia". Eriti siis, kui teda endaga seostada püüan.

Miks?

Ehk sellepärast, et see – lugu, elu – veel lõppenud pole?

Kuid ka siis, ainult endale mõeldes, kumab nii sõna ees kui taga tühjus, undab tuul, kuskil kaugel aga kostab üksik koeraklähvatus, aga see on juhus, selle peale pole mõtet mõelda, sest sõna on tühi, tühjem kui kott, mis eesti vanasõna järgi tühjalt püsti ei püsi.

See on siis, kui endale, ise, mõtlen. (Muuseas, vanasõnades sisalduv ise-kriitika on väga ilmekas: "Ise uppus voorimehe peldikusse" või "Ise uppus Jamburi jõkke kõige präänikukoormaga", noist viimane kätkeb minu arvates õiglast üldistust ka kirjanikutegevuse kohta.) Egomaniakaalsus ja edevus on mind alati valvsaks teinud. Veel ei salli ma pealiskaudsust, tühje, liiga ilusaid sõnu. Liiga ilusad sõnad on minu jaoks surnult sündinud, külmad nagu ukselink, mille külge ei tohi sooja keelt panna. Ka liiga teaduslikud sõnad on mulle vastuvõetamatud (diskursus, dialoog, daatum, draama jms, mis ei tähenda seda, et ma ilma nendeta läbi saan: autobiograafia kuulub iseendastki mõista samuti nende hulka); jälestan manifeste ja deklaratsioone ning inimesi, kes ei mõista muusikat – sõpruski võib seetõttu kannatada... Kõik see on liiga endakeskne.

Minu autobiograafial – olgu või kirjanduslikul; eriti just kirjanduslikul! – on ainult siis mingi mõte sees, kui saan sellest mõelda koos teistega. Siis tühjus kaob, mu silme ette kerkivad tuttavad kohad ja näod: ema, isa, vanaema, vanavanaema, kass Miitu, koer Tommi, naabri poisid. See võib kõlada mõnevõrra ülepausutatult humanistlikult, aga ma ei kujuta ei oma elu ega biograafiat ette ilma kõikide maailma inimeste eludeta, aga neid peaks praeguseks ajaks juba üle nelja miljardi olema. Ainult siis saab see sõna mõnevõrra täiemaks, minus hakkavad vilkuma lood, ma näen nägusid, mõtlen välja tegusid ning mõtisklen nimele – imede – üle.

Mul on väga halb mälu. Mulle pole kunagi kuupäevad ja aastaarvud meelde jäänud. Võiks öelda, et olen selles suhtes andekas – kõik muudkui mäletavad, "ei suuda unustada", kirjutavad tulevastele põlvedele memuaare, mina aga lasen minna! Ei, seda ei tohi juhtuda! Veel mitte! Sellepärast võtangi ette sõnaraamatu, valin sealt sõna ja kirjutan loo. Sõnu on palju, lugusid vähem, kuid lugu säilitab sõna, konserveerib selle koos kõige juurdekuuluvaga – lõhnade, värvide, kõlaga! Sündmustega on sama, nad muutuvad elavaks,

kõlavaks siis, kui suudan nende kohta midagi nuputada. Nii on mul või saab olema oma 24. veebruar 1918, oma iseseisvus- ja jätkusõda, omad küüditamised.

Kui aus olla – aga kuidas teisiti? -, siis loen oma kirjanikumissiooni luhtunuks. Mind on arvatud raskete, raskesti mõistetavate autorite kilda; ise (päänikukoormaga peldikus) arvan, et see johtub sellest, et olen igas oma romaanis, jutus või essees proovinud lõpuni lahti muukida ennast ja oma tegelasi, üht teise kaudu, nagu see kauniks kombeks. Valgustada hämaraid ajaurkaid ja hingepragusid. Olnuksin ma veidi vähem põhjalik, oleks must ehk paremini aru saadud, kuigi mõnikord kipun arvama, et kriitikud – kriteeriumide, hea maitse ja postmodernismiga prillitatud lugejad – on mulle karuteene teinud. Igal juhul ei naudi ma seda, et mind ei loeta, käin raamatukauplustes, silmad häbi täis, oma "teoste" ebapopulaarsust tunnistamas. Kirjutamise üle olen kogu aja piinlikkust tundnud, tähendab see ju ontoloogiliselt eelkõige ikkagi seda, et inimene end suuliselt, elava sõna kaudu väljendada ei suuda ning puudujääki kirjalikult kompenseerida püüab. Kahtlaste tulemustega...

Ma ei ole originaalkirjanik. Pigem juba tõlkija. Igapäevasest, millegipärast ikka veel kehvast praktikast tean, et kõik, mis on üleliia julge, tuntavalt uus ja enneolematu, kuulub lõplikul viimistlemisel mahatõmbamisele. Jäävad laused, mis kunagi on olnud kellegi teise omad – teise kirjaniku, teise, mulle tuttava inimese –, kuid mis nüüd minimaalsete muudatuste ja mõtteliste ääremärkustega minu omaks saavad ja mingil silmakirjalikul moel mõnd aega minu nime kannavad. Kasutatut kasutan meeeldi. Kaltsud kuningarüüks! Aga see kõlab juba nagu manifest – "kirjanduslik!" – ning neid, õõnsaid hüüatusi, ei või ma silma otsas kannatada!

Viimasel ajal on mind hakanud kummitama uutmoodi sõnad. Kui ma laps olin, siis kutsuti neid rumalateks sõnadeks ning neid ei tohtinud ütelda. Tegelikult on kõik sõnad sellised – rumalad, armsad tobukesed, karguga invaliidid või päris pimedad (krutskitest ma ei räägi), kes kõrvalise abita üle tee ei saa. Neid peab aitama. Neile tuleb käsi sirutada. Nad vangikongist valguse kätte tirima. Olgu või vägisi. Nagu paar aastat tagasi "kommunistide" ja "kagebešnikutega" tehtud sai. Kuigi tõrge ja tagasilöök nende sõnade puhul saab arvatavasti tugevamgi olema. "Meil pole kombeks!", "Ega me Ameerikas ei ela!", "Eesti rahvale see ei sobi!", "Meie keel saab risustatud!". Oo seda õudust, pärssivat purismi ja hoolekandelist hügieeni! Mõnikord tuleb pähe mõte – ime, et see napp eesti keele ja meelega miljon üldse ilmale on tulnud, sest üks ole ju sünnitamine üks ropp ja räpane tegu?!

Munn, sitt, türa, vitt. Need nad on, nendest tahaksin kirjutada. Neis, vaid neis kuulen muusikat, maailmade sündi! Iga üksik täht neis on rohkemat väärt kui kirjandus, kui – autobiograafia! Lootust ma ei jäta. Kirjutan, et teha ennast aru-saadavaks, läbi-paistvaks. Jäägu see lugeja otsustada, kui hästi või halvasti ma sellega toime tulen.

KRAANA-AUTO

(katkend romaanist "Rõve rebane")

"Ants!"

"Harald!"

"Anu!"

"Helge!"

Ants ütles "Harald", Harald ütles "Ants"; Anu ütles "Helge", Helge ütles "Anu".

Siis tervitasid mehed naise ning Ants ütles "Helge" ja Harald ütles "Anu", Anu ja Helge aga ütlesid "Ants" ja "Harald" vastu.

Ants oli Anu mees (peale selle, et ta oli Haini isa ja Anu oli Haini ema), Helge oli Haraldi naine ja ema õde (peale selle, et ta oli Haini tädi ja isa vennanaine), Harald oli isa vend ja ema õemees (peale selle, et ta oli Haini onu ning et isa ja tema vend olid pealekauba veel kälimehed, kuid ema ja Helge polnud midagi, ainult õed, üks Haini ema, teine tädi, ja vennaste kaasad, kelle kohta eraldi nime polnud). Millest järeldus, et nad kõik olid omavahel vennad ja õed.

Hainile aritmeetika ei istunud, sellepärast ei suutnud ta kunagi meelde jätta, kes kellele mis oli. Ja tema neile. Piisas sellest, kui teadsid, kes oli su ema, kes isa. Oli ka neid, kes seda ei teadnud. Pinginaaber Toomas näiteks, kel oli võõrasema nagu muinasjutus ning kes oli täpselt selline, nagu üks muinasjutuvõõrasema olema peab, sundides Toomast kartuleid koorima, poes käima, puid lõhkuma, heina niitma, lehma lüpsma, suvel lisaks veel palgatööl käima (majaseinu värvi mas ja katuseid tõrvamas, Hain käis tal abiks ja seltsiks). Jah, Hainiga võrreldes oli Tooma elu tõeline muinasjutt; soe, aurav sõnnik, mida hargiga tõsta tuli, solgipange kukkuvad kartulikoored, vikati luiskamine, puusülem käsivarrel, rasked veepanged, mida sõrmed hädavaevu jõuda hoidsid ning mille täispumpamiseks kahe käe ja kogu keha kogu raskusega maja taga asuva reostes raudkaevu koogule vajutama pidi, ning mõnikord harva, nagu muinasjutus ikka, ka kümme kopikat kinoraha, aga seda ainult siis, kui peenrad heinamaa ääres õhtuks umbrohust puhtad!

Oo, kuidas küll meeldib Hainile rääkida!

Lausa hullupööra lobiseda!

Jutustada!

Jahvatada!

Lõugadel käia lasta!

Keelel suus liikuda!

Vaikimine – sundseis, lobisemine – loomus!

"Hain!"

Kuigi üks neist küll ütleja olema pidi, kõlas see nagu ühest suust öelduna ning tundus pigem käsu või keeluna. Vait, suu kinni, poiss, mitte ühtki sõna enam! Aga ta polnud ju midagi öelnud, ainult mõelnud! Öelda! Rääkida! Lobiseda! Jutustada! Jahvatada! Lõugu käia lasta! Keelt liigutada!

Tegelikult oli see kutse. Välja kutse. Sest nüüd pidi ta toanurgast kahhelki-viahju kõrvalt, kust ta siiaaani linnast saabunud külalisi ja nende ütlemissi jälginud oli, välja tulema ja tere andma.

"Hain!"

"Hain!"

Harald ütles "Hain", Helge ütles "Hain"; Hain ei öelnud midagi, tema pole veel tõsisemaks sõnade vahetuseks valmis. Ta peab enne meheks saama. Kui mitu sõna tal selleks võib kuluda? Ja kas ei võiks sugulaste öeldud sõnad samuti arvesse tulla? On see vargus, kui ta omadelt võtab?

"Räägi, Hain, meile midagi!"

"Me oleme pikalt teelt tulnud ja tahaksime kangesti kuulda, kuidas sa räägid!"

Hain vaatab küsivalt isa-ema otsa.

Nad ütlevad; isa ütleb, ema vaikib, aga see on sama, mis ütlemine.

"Räägi, räägi! Kraana juba rääkisid endale välja."

"Kraana? Kraanaauto! Kas tõesti võib see tõsi olla?"

"Jaa-jaa. Onu Harald ja tädi Helge tõid sulle sunnipäevaks kraanaauto."

"Sinise?"

"Sinise."

"Nokaga?"

"Nokaga."

"Rool keerab rattaid?"

"Rool keerab rattaid."

"Uksed käivad lahti, kui lingist keerata?"

"Uksed käivad lahti, kui lingist keerata."

"Kummrastega?"

"Kummrastega."

"Kust te teada saite?"

"Isa rääkis meile, kui viimati linnas käis. Linnas on neid praegu saada. Saksa dee-vee omad."

Nüüd tuleb Hainile meelde, kuidas kraanaauto oli sündinud. Sõnadest. Isa oli ta kukile võtnud ja temaga mööda tuba ringi ratsutanud. Kõhides ja kõkutades, naerust ja kõditundest lämbudes oli ta selle endalegi ootamatult suust pillanud, poleks seda ehk märganudki, kui isa mitte poolelt sammult kinni poleks pidanud ja küsinud: "Ah et seda sa siis endale sünnipäevaks tahadki?" Mis muud jäi tal üle öelda, kui et jah, kraanaautot tahaks ta endale küll, kuigi ta mäletab päris kindlasti, et oli olnud ka teisi sõnu, võimalik, et tähtsamaid, mida endale soovida, kuid kahjuks või õnneks olid need kõik meelest. Ainult see üks...

"Ma nägin teda unes..."

"Unes? Isa ütles meile, et sa olevat talle rääkinud?"

"Nägin unes ja rääkisin ka... Kus ta on?"

"Siin, karbi sees. Palun. Palju õnne sünnipäevaks!"

"Palju õnne sulle sünnipäevaks, Hain!"

"Aitäh! Kohe suur-suur tänu!"

"Pole tänu väärt. Vaata järele, kas on ikka selline, nagu sa tahtsid."

"On. Ma tean."

"Kui sa praegu vaadata ei taha, siis..."

"Räägi meile, sa oskad nii hästi rääkida!"

Hain vaatab küsivalt ema-isa otsa.

Nad ütlevad; ema ütleb, isa vaikib (naeratab omaette ja mõnusalt), aga see on sama, mis ütlemine.

"Räägi, Hain-poiss, räägi!"

"Siis peab isa mu kukile võtma!"

"Küll ta võtab."

"Hoo-opp!"

"Mida ma teile räägin?"

"Seda, mis eelmine kord, kui me teil külas käisime. Oktoobripühade ajal."

"Reinuvader Rebasest?"

"Reinuvader Rebasest!"

"Rumalate sõnadega?"

"Kuidas muidu? Igal lool peab mõni krõbedam sõna ka sees olema, muidu pole see miski lugu."

"Räägi!"

"Räägi-räägi!"

Isa ütles "räägi" (Hain tundis rääkimist isa kaela ümber surutud reitega ja näpuotstega – hõredate juustega kaetud niiske mähkliku kolba alt, kuhu ta oma peopesad olid pannud), ema ütles "räägi-räägi".

Ning rääkija alustas rääkimist. Pea vastu värskelt lubjatud lage. Sõrmed kumisevalt pealaelt kitsale otsmikule libistatud. Jalgade vahelt kõdi-kõdi. Toatuhvlites jalad isa rinnal rippu. Sabakont kange.

Harald oli käe suu ette pannud ning kuigi Hain seda siit kuulda ei võinud, tõmbas arvatavasti ninast õhku sortsude kaupa ülespoole. Nkh, nkh, nkh. K tuli kurgust, oli kõvem koht n ja h vahel.

Helge tohterdas Haraldit pilguga. Nagu ikka siis, kui Harald kusagile maha istus ja püksid tema lihavate reite ümber nii pingule tõmbusid, et püksiaugu pruunid nõöbid nähtavale ilmusid.

Anu (ema) kandis köögist sööki lauale. Valge supitirin, aurav praevaagen kapsaste ja kartulitega. Kui Hain (tema) jutu lõpetab, on toit parasjagu jahtunud ning nad võivad kõik sööma hakata. Vastupidi riskantne. Enne söök, siis jutt. See retsept ei kõlba, sest Haini jutt on selline. Milline? Aga kuulake ise!

"Elas kord..."

See on algus. Nii algavad kõik lood. Isegi need, mis nii ei alga. Algavad ütleemisega. Need eriti.

"...elas kord Reinuvader Rebane. Ühel päeval, kui ta metsas ringi jalutas, kuulis ta, kuidas üks hääl ütles: "Igaüks, kes mind maitseb, hakkab sittuma.""

"Sittuma," oigas onu. "Sittuma!"

"Reinuvader jäi seisma ja astus sammu sinnapoole, kust hääli oli kostnud. Ta vaatas ringi ja nägi põõsa küljes marja. Mari oli must, tema see rääkija oligi. "Mina juba igaihe pilli järgi ei tantsi," ütles Reinuvader. "Rebased pole seda kunagi teinud. Must mari, ma süön su ära, aga sittuma ei hakka!"

"Sittuma," kõõksus tädi. "Sittuma!"

"Võttiski Reinuvader põõsa küljest marja, pistis suhu ja neelas alla. "Noh, lobamokk, kus sa nüüd oled?" ütles Reinuvader. "Tee häält, kiitleja! Ei saa sa mulle essugi teha. Tahan, situn, tahan, ei situ!"

"Situ," naeratas ema. "Situn, ei situ!"

"Rääkides tuli Reinuvaderile peer peale. Tal hakkas ausalt öeldes väike sitahäda."

"Sita-häda," põristas isa. "Peer ja sita-häda!"

"Pea sest väiksest suur ei saa. Alati on nii, et enne on väike, siis suur. Kuid Reinuvader jäi endale kindlaks, pigistas reitevahe kinni ning läks edasi. "Olgu mis on," ütles Reinuvader meelega nii kõvasti, et mari teda kuuleks. "Sittuma ma ei hakka!"

"Sittuma ei hakka," nuuksus onu. "Olgu mis on!"

"Mina situn, millal ise soovin. Väike peer ei tähenda veel midagi."

"Situn," niutsus tädi. "Millal soovin!"

"Veidi aja pärast tuli Reinuvaderile uuesti peer peale. Seekord hakkas tal taguots juba üsna kõvasti tõrtsuma, kuigi sittumisest oli asi tema meelest veel kaugel."

"Sittumisest," nurrus ema. "Sittumisest veel kaugel!"

"Järgmine kord paiskas peeretus Reinuvaderi kõrgele õhku. "Sellest pole midagi, lennata olen ma alati tahtnud!" hüüdis ta trotslikult, kuigi polnud (ükski rebane pole) ei lennuk ega liblikas. See jõud, mis ta puulatvadesse paiskas, oli kohutav. Reinuvader maandus küll jalgadele, aga lõi ennast valusasti ära. Sellest hoolimata ei jätnud ta jonn. Haaras kõvasti kinni kõrvalolevast kännust ning hüüdis: "Noh, eks tee nüüd proovi!" Seekord oleks õhulend Reinuvaderi elupäevad vaata et lõpetanud, sest raske käänd kukkus talle peale. Paksude, sügavale maa alla ulatuvate juurtega kuusk, millest ta järgmisena kinni krabas, pidas veidi kauem vastu, kuid lõpuks lendasid mõlemad vastu taevast. Tamme kordus sama lugu. Mändi ei hakanud Reinuvader enam proovima. Ta oli aru saanud, et võimsa väe vastu on mets rohust väetim ja madalam. Ei jäänudki Reinuvaderil muud üle, kui külla inimeste juurde joosta, et neilt suures hädas..."

"Suures hädas," pahvatas isa. "Suures hädas! Nüüd, pange tähele, tuleb kõige huvitavam osa!"

"Ära lase meid kauem oodata!" anus onu.

"Rutem, Hain, halasta meie peale!" ahastas tädi.

"Igal lool on lõpp," õpetas ema. "Toit jahtub liiga ära. Suures hädas!"

"...suures hädas abi paluda. Külaelanikud kuulasid Reinuvaderi jutu ära ning käskisid tal pikali heita, ise aga hakkasid aega viitmata tema peale kuhjama kõiksugu asju ja esemeid, puuhalge, paekivilahmakaid lähedalasuvast karjää-

rist, vana mööblit, kopitanud kappe, koipuruseid kirjutuslaudu ja hiirepesadega kummuteid, vasest voodiotsi, roostetanud reformpõhju, vettinud madratseid, toole ja laudu ükshaaval ja tükikaupa, sadu potte ja tuhandeid panne, aidauksi, raudtabasid, äkkeid, sahku, sepaalaseid, haamreid ja igasugu nassvärki kuni nõöpnõela ja nõöpauguni välja. Viimaseid (ja sandaalirihmauke) oli kõige rohkem, loendamatul hulgal, kuid neil polnud erilist tähtsust, kuivõrd kummalgi polnud ei õiget kuju ega arvestatavat kaalu. Seevastu kõik see, mis vähegi kaalu omas, läks arvesse ja kasutati päästetöödel ära. Kuid inimesed, kes kõik Musta Marja võimu ühel või teisel viisil olid kogenud, kartsid, et sellest kõigest jääb ikkagi väheks, ning ronisid ise kuhja otsa. Nad kutsusid sinna oma koerad ja kassid ja muud pudulojused. Kõik, kes kutsumist kuulsid, tulid. Ning neid sai kokku palju. Kuhi ulatus taevani. Kui mitte taevani, siis esimese pilveni küll. Sealt kostis mäumist ja määgimist, rõhkimist ja räuksu- mist, kaagutamist ja kokutamist, mökitamist ja möhitamist, kraaksumist ja krõöksumist, piiksumist ja piuksumist, tuututamist ja tötutamist, vilistamist ja valistamist, säutsumist ja siutsumist, vingumist ja vigisemist, vääksumist ja väuksumist (sest ka väiksed lapsed ja rinnalapsed olid Reinuvaderile appi tulnud). Reinuvader ise lamas kõige all ja hoidis hinge kinni ning ootas, millal Must Mari jälle häält teeb."

"Millal?"

"Millal?"

"Millal?"

"Millal?"

"Kaua oodata ei tulnud. Varsti kõlaski Suur Pauk. Pirakas paiskas kuhja taevasse, maa peale tagasi aga kukkusid mäuguyadmäägivad rõhkivad räuksu- vadkaagutavad kekutavad mökitavad möhitavad kraaksuvad krõöksuvad piiksu- vadpiuksuvad tuutuvad tötuvad vilistavad valistavad säutsuvad siutsuvad vinguvad vigisevad väaksuvad väuksuvad tulistikurjavanduvad (sestallatulesoli- neidrohkemkuiülesminnes)tükid.

Reinuvader vaatas rabelevat hunnikut, üksteist tagaotsivaid tükke ja tükike- si, loomi ja linde, sitikaid ja satikaid, inimesi iminesi ning puhkes kõigest südamest naerma. (Loomulikult oli ta selleks ajaks koos teistega maa peale maha tagasi sadanud.) Kaua see naer (mis tõtt öelda juba lennul alguse – ts, ts, ts, ts, ts – oli saanud) kesta muidugi ei saanud. Terav valu puuris Reinuvaderi kõhtu. Reinuvader hakkas..."

"Sittuma!"

"Sittuma!"

"Sittuma!"

Hain on voodis. Voodi on küljega – ja Hainiga – vastu seinu. Seinaga tagant kanduvad Hainini söömis- ja viinavõtuhääled. Kuu paistab aknast sisse. Laial aknalaua seisab kraanaauto. Sinine. Nokaga. Jõhviga. Konksuga. Kabiiniga. Nelja lahtikäiva uksega. Kaasa arvatud kraanajuhi kabiin auto tagaotsal. Rat- taid keerava rooliga. Polsteristmetega. Kahekordsete kummist ratastega. Kol-

lase numbrimärgiga. Stopptule ja suunatulega. Ning veel palju muuga, millest Hain polnud osanud uneski und näha.

HAIN JA PEEGEL-TÜDRUK

(katkend romaanist "Rõve rebane")

"Mina olen Eerika ja sina oled Hain," ütleb Hain hakatuseks. Jalgratta on ta lenksupidi maha lasknud, lenksuots tungib murumätta sisse, tagumine ratas tõuseb õhku, mingi kõvem oks kliriseb kodarates, kuni tiirleva ratta hoog vaibub. Veel viimane trt, siis ümbritseb neid pehme varjudeta vaikus.

"Mina olen Eerika ja sina oled Hain," ütleb Eerika, kes pulga pealt maha-hüppamisel üle põlvede tõusnud seelikut (nagu langevari!) tagasi sikutab ja keha ümber keerdu tõmbunud tulpidega kampsunit õigeks keerab.

Ei, nii ei kõlba! Ta oli küll õigesti mõelnud, aga valesti ütelnud. Temaga juhtub seda tihti, muidu ei oleks ta see, kes ta on – Hain.

"Sina oled Eerika ja mina olen Hain."

"Sina oled Eerika ja mina olen Hain."

Kohe teine asi!

Hain võtab tüdruku suust mahlase rohukõrre, mida too vahetpidamata närinud on ja mille kõditust ta sadulas istudes ja vändates ühe põsepoolega tundis, ja pistab oma suhu. Libe kõrs libiseb Eerika sõrmede vahelt – kõige-pealt suust, säravalgete hammaste vahelt – kuid ta ei tee katset seda tagasi saada või maast uut, mahlasematki, võtta, sest kui nii öeldud on, et Eerika on Hain ja Hain on Eerika, siis peab Haini suus kõrs olema ja Eerikal ei tohi kõrt – ei uut ega vana – suus olla.

"Hain, kas tahad mu vittu vaadata?" ütleb Hain.

"Hain, kas tahad mu vittu vaadata?" küsib Eerika, kuid nii nagu eesti keele tunniski – "Milline on Tammaru Tiina elutraagika?" – on küsimuses vastus olemas – selline!

Eerika on ilus. Nahk tõmmu, juuksed heledad. Punakaspruunid nagu rebaseliiv. Hobusesabaks seotud juuksed (mida koolis kanda ei tohi!) nagu rebas-saba. Kui Hain sadulas istus ja väntas, vilkus see tal kogu aja silme ees, nii et ta pidi sabaotsa suhu võtma, kui ei tahtnud vastu telefoniposti kupatada. Ei tahtnud, sellepärast võttis, pigistas hambad kokku ja sõitis, saba suus, karvad ninas, rohukõrs kaela kõditamas. Eerikal on ilus soeng: juuksed tukas nagu sõdurid üles rivistatud. Kõrvade kohal kahused krussid. Kaelal udusuled. Edasi ebemed. Ning kuigi Eerika oma ilu – ja eriti tukka, seda hõõguvat tukki! – kodus peegli ees kammiga võib-olla veidi järele on aidanud (Hain on kindel, et see nii on, et teisiti see kuidagi olla ei saa!), oleks ta sättimatagi selline, nagu ta on – ilus, Eerika! Eerika vasak pool on täpselt parem ja parem täpselt nagu vasak. Kui Hain kõik need imepisikesed täpid ja sünnimärgid mõlemal põsel üle loeks (temal kui telefoniposti-lugijal lausa kipitab seda tegema, teekski, kuid pole ta ju mitte selleks siia surnuaiale sõitnud ja ilmaasjata kumme ja ketti

kulutanud, et tähne üle lugedes ja kokku arvutades igavusest lõppude lõpuks tukkuma jääda!), siis saaks ta teatava summa, mis jagades täpselt pooleks jaguks. Vaata taevasse, kallid vend, ka seal (siin) on tähed, ning kui tumesinine sügavpehme taeva laotus keskelt kokku voltida, siis kataks üks pool tervenisti teise.

"Hain, võta mul püksid jalast!"

"Hain, võta mul püksid jalast!"

Hain ja Eerika.

Eerika ja Hain.

Nad on nagu kaks elluärkanud mälestussammast, mälestussammast või monumenti, kes põlispuede all kesköötonnil (kaksteist pauku kirikutornist!) üksteise poole esimesi arglikke samme teevad. Kas tõesti on see võimalik? Kas tõesti annavad painduma meie jäised marmorliikmed, seest õõnsad peakolud ja kõlisevad kipskaelad?! Kas tõesti täitub unistus, mis meie raskete laupade taga sajandeid nähtamatult, kuid valusalt hõõgus? Armas taevas! Jumal hoidku!

Eerika laseb pehmele murule jalgratta kõrvale selili. Tõstab jalad üles ja Hain teeb, mis Eerika temalt palus. Kootud jakike kahe tulbiga on tal endiselt seljas nagu ka tumesinine voltidega seelik (sealt see Haini mõte taeva kokkuvoltimisest: ükski Haini mõte pole kergekaaluline ega tule tuulest!), kuid seda pole karta, et rohi ära määrib või mõni püstine oksaraag kriimustab, sest Hain on kodunt õunakasti pealt vaiba kaasa võtnud. Ta oli vaiba kahe traadijupiga pulga külge kinni keeranud, muidu poleks Eerika tulnud. Eerika ei tule, kui vaipa all ei ole, poleks isegi siis tulnud, kui ta Hain oleks olnud. Hain tahab oma Eerikat hoida nagu väikest last, kel ilma vaibata ebamugav külma ja kõva pulga peal istuda.

"Hain, tee nii, et kuu mu vittu sisse paistaks!"

"Hain, tee nii, et kuu mu vittu sisse paistaks!"

Oleks võinud öelda, et – sa (ma) mu (su) vittu näha saaks –, aga Hainil on suur võitmatu tõrge kõige lihtsa ja jämedakoelise vastu. See tekitab tal kurgus hapupiimaklompe ning tarretab kohale, nagu oleks kõht lahti läinud. Hain tahab, et kõik ilus oleks, ilus ja hea isegi siis, kui tegelikult nii ilus ja hea ei olegi – just siis eriti! – ning seepärast tarvitab ta sõnu, mis igapäevases elus võib-olla ülearuste või tobedatena tunduksid.

Õnneks pole Eerikal selle – sõnade – vastu midagi. Sõnad on soovid, mille täitmiseks Hain kutsutud.

Hain võtab mõlema peoga Eerika põlvedest kinni ning painutab. Sellega – "väravate avamisega", kui Haini sõna-soovile vastu tulla – on nii, et nad on kas lahti või kinni. Irvakil ei saa olla, irvakil võib tõesti ainult värav olla, mitte Eerika ja Eerika põlved.

Kuu paistab. Suur ja kollane. Teravate servadega: lõikab ribadeks pilvi, mis tema vastu puutuvad, sellepärast hiilivad nad kaugelt mööda ning taevas on selge, pilvitu. Kuu valguse kohta on niipalju öelda, et paistab, nagu ei jõuakski see maapinnale. Tuleks maa seest: suveöö sume valgus. Kaks valgust. Taeva-

ne, mis jääb taevasse. Ja tänavavalgustuslaterna oma, mis tuleb telefoniposti otsast ning mille all – kollases sõõris – seisab Eerika ja ootab Haini. Eerika kuutütar. Kui Hain tuleb, teeb Eerika, nagu poleks ta teda oodanud. Ootaks kedagi teist. Sest Eerika on valguse – ja varju – vang. Ta on liblikas – ei saa ilma Haini abita tule käest tulema. Eerika seisab nii posti lähedal, nõjatub seljaga vastu posti, et varju ei olegi. Vari tuleb Varjuga, Hainiga. Hain sõidab täie kimaga. Vändata pole vaja, tee on allamäge. Hulljulge rüütel ründab võikollast kindlust, mille müüride taga vangis imekaunis kuningatütar. Surmasõit. Viimasel hetkel paneb Hain pidurit, ratas kriuksub ("...nagu siga aia vahel. Miks sa ketti ei määri, tehnika eest hoolt ei kanna?" noomib Ants, Haini isa, poega. Ta on autojuht ning soovib, et pojast saaks samuti... "Nii ei saa sinust kunagi õiget autojuhti!"), hobu hirnatab, Hain toetab jala maha, tema väljasirutatud käe vari, mis lõikub pimedusest poolviltu särava, äärtest põleva sõõri sisse, on kitsuke sild. Seda mööda turnides, oma kätt Haini õlanuki suunas välja sirutades, vabaneb Eerika valgusvangist.

Siis sõidavad nad pöörase kiirusega linna tänavail. Esialgu aeglaselt (tõttõelda kukub Hain enne hoo sisse saamist mitu korda sadulast, lööb ennast jalgade vahelt valusasti ära, kuid ratast – ja Eerikat! – kukkuda ei lase, torkab lõpuks terava rataskannusega tõrksaks muutunud täkku kubemesse ning aidaa! läinud nad ongi, kaks ühtesulanud varju!), sest Haini rattal on suur ülekanne, suurim linnas – Husquarna (hihahaa!) – ja sellega võib sõita peaaegu sama kiiresti kui mootorratta või autoga (ükskord oli ta salaja ennast isa ZIL'i taha haakinud ning tuule varjus ligi kolm kilomeetrit kaasa sõitnud, oleks võinud rohkemgi, kuid lõpuks hakkas kahju – isast, tehnikast!), kuid Kollane Kuningas pole neid veel loovutanud, hoiab neil küüntega kratist ja tõmbab enda poole, ehkki Teda heledal kruusal vaevu aimata võib ning must muld ja kuivanud poriloigud kraaviperve pidi kulgeval rajal ei näita Teda hoopis (kas pole see Tema, kes kurvikohtadel kummist kinni hakkab?). Hain juhhib oma ratsu, hea Husquarna, kõrvalteedele. Neid teid teab vaid tema (ja ühelgi juhul mitte Tema!). Need teed on vaid talle teada. Nad vonklevad heinamaal rohu sees ja pilluvad sõitjaid üles-alla. Siia valgus ei tule. Siia (võõras) vari ei jõua. Jõe jahedus vasakul, heinamaa hingus (miljonite mahlakörte, millest üks Eerika suus, magus lõhn!) paremal pool, vuhiseb jalgratas peadpööritava kiirusega pilkases pimeduses. Sest kui ta valguse kätte ilmuks, kostaks igast suunast, praktiliselt iga telefoniposti tagant, tänitamist. Tule meiega! Meie oleme valgus, Eerika on pimedus ning ka tema ema, Nibu-Leena, on pimedus, mis neelanud linna parimad mehed. Sellepärast Eerika selline ongi. Mees, kes ta sigitas, oli Leena enda lihane tädipoeg. Kuid Hain ei hooli neist – juttudest. Tal on omad – jutud. Ta ei tea, kas talle meeldib Eerika (mida nemad, rääkijad, täpselt teadma paistavad), kuid valgus on talle igal juhul vastik, ehkki valguse ja valguse vahel on vahe. Terav punktvalgus, millest siiski päriselt pääsu pole, kui ennast temast lahti kiskunud oled, selline valgus on (Hainile, sulle), valus, selle eest tuleb pedaalidele pressides põgeneda.

Hain ronib puu otsa. Eerika on all, jalad üles tõstetud. Nagu katapult. Kiviheitemasin. Kuu valgus – kollane, teravate servadega – ei jõudnud sellepärast maha, et valge inglisa graniithauasamba juures kasvava üksiku puu täislehis oks jäi ette. Maa seest ei tule midagi: pimedus. Suveöö sume pimedus, hangunud tõkat. Lehe vari nagu ingli tiib. Kaugelt kaugelt suurem kui lähedalt. Hain polnud esialgu aru saanud, kust vari tuleb, kui sai, siis näitas sinnapoole rusikat. Kuu kahvatas, aga puu ei teinud teist nägugi. Mis puul poisikese niisast, tema on siin eluaja kasvanud ja kasvab edasi.

Hainile on käsk kätte antud tükike kuuvalgust taevast alla tuua ja ta teeb seda. Mis puu see selline on? Pimedas ei näe, hämaras ei seleta. Võib-olla vaher, neid on surnuaial kõige rohkem, kuid pole võimatu, et mingi muu. Muu puu. Olgu kuidas on või ei ole, Hain upitab ennast oksalt oksale, võitleb meeleheitlikult tihnikuga, mis teda torgib ja kriimustab. Mustade marjade järgi, mis ta sõrmede all katki lähevad, tunneb Hain puu ära. Kui suhu panna, läheb suu seest paksuks. Üks on maitsev ja mõrkjas, kaks on palju ja paha. Kuid veidi aja pärast tuleb uuesti isu ja võtad uue. Uue ja hea. Toomingamari on kõhurohi, ema oli ükskord Hainile andnud, kui Hainil kõht lahti oli ja enam muudmoodi pidama ei saanud ja süsi ei aidanud. Veel mäletab Hain toominga hallikaspruuni koort. See on sitke, katkimurtud oks ei tule muidu lahti, kui tuleb tõmmata ja tõmbamisega koos jookseb koor sirinal mööda tüve kaasa, jättes järele sügava jälje. Jälje põhi on kollane ja märg, kuid mahl ise on maitsetu. Too toomingas on tegelikult vana tuttav – neil heinamaal kasvab ka üks, sellepärast Hain teab.

Üles jõudnud, üritab Hain valguse varjajat katki murda. Pika punnimise järel läheb see korda. Kui Hain alla vaatab, näeb ta, et seal, kus pime enne, on pime praegugi, ainult Eerika nägu õhetab ja kahvatab jalgade ülevalhoidmisest ja sellest, et kuu talle otse näkku paistab. Ega midagi, murrab (mõtleb) murdja teise oksa, ja kui olukord all kuigivõrd muutunud pole, võtab käsile kolmandagi. Kүүinte ja hammastega teeb Hain oma murdjatööd, sest elusa puu oksad jäävad koortpidi rippu, jära neid või ära jära. Hakka või lehti ükshaaval kiskuma! Lehed on sae hammastega, ehk hammustaksid, kui ta seda teeks. Kui Hain lõpuks alla tagasi jõuab, on puust armetu põõsas – mõne marjamammuga – järele jäänud, kuid ka valgust on nüüd küllaga – kapaga!

Hain kangutab Eerika põlved jälle pärani. Valgus pääseb nüüd küll vahele, kuid Hain ei hakka vaatama. Ta on ema vannis vee all uurinud ja teab, et see, mis emal, on ka Eerikal. Neil mõlemal on see, mida temal ei ole; neil mõlemal pole seda, mis temal on ning millest Ameerika ilma on jäänud. Siin piilumisest ei piisa. Ütleb:

"Hain, tee nii, et sinu munn minu vittu sisse tuleks!"

"Hain, tee nii, et sinu munn minu vittu sisse tuleks!"

Oleks võinud öelda, et – su (mu) munn mu (su) vittu näha saaks –, aga Hainil on suur ja võitmatu tõrge kõige lihtsa ja jämedakoelise vastu. See tekitab tal kurgus hapupiimaklompe ning tarretab kohale, nagu oleks kõht lahti läinud. Hain tahab, et kõik ilus oleks, ilus ja hea isegi siis, kui tegelikult nii ilus ja hea

ei olegi – just siis! – ning seepärast tarvitab ta sõnu, mis igapäevases elus võib-olla ülearuste või tobedatena tunduksid. Ja teebki Hain, nagu öeldud on. Tema türa –

Ja siinkohal peab väikese pausi tegema – puhake rahun, mu armsad lugejad! – ja selgitama, miks Hain üht sõna teisele eelistab. Selle sõna taga on terve lugu. (Tegelikult on iga sõna taga lugu, kuid see teeks isegi lühikese jutu rääkimise lõputuks. Sõnu peab valima või muidu hakkavad nemad sind vali(tse)ma.) "Kallid seltsimehed! Türa linna partei keskkomitee ja töörahvasaadikute nõukogu täitevkomitee nimel soovin teile häid oktoobripühi! Täna, kolmkümmend kolm aastat tagasi rebis kogu maailma töötava rahva liider, suure Venemaa tööliklass end lahti imperialismi-kapitalismi orjastavast ikkest. Kõlas kogupauk ristlejalt "Aurora", mis tähistas uue ajastu algust, ja langes tsaari viimane kants Talvepalee. Sellest, seltsimehed, ja Stalini-Lenini ideedest on osa saanud ka meie Türa. Meie Türa pole suur. Meie Türa on väike, kuid tema töösaavutused kujutavad endast arvestatavat panust kogu meie suure kodumaa varasalve. Millised need siis on? Meie Türa, nagu kõik teavad, on Türa, kus kõrvuti tikutoosidega valmistatakse seltsimees Stalini juhtimisel ka teehöövleid. Meie Türa teehöövli tehase toodang suurenes eelmine aasta saja koma null hõovli võrra, meie Türa tikutoositsehhist tuli meie tublide töötajate käe läbi välja miljon koma null tikutopsi. Kallid kaaslinlased, meil kõikidel on selle üle hea meel! Meile saabuvate kirjade põhjal võin kinnitada, et meie Türa tuntakse ja teatakse üle terve Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu just tikutooside ja teehöövli põhjal. Meie Türa on tänulik kõigi rahvaste sõbrale Jossif Vissarionovitš Stalinile juhtnööride ja näpunäidete eest, mis võimaldasid tõsta toodangut ning kindlustada materiaalselt heaolu. Kuid meie Türa, nagu kõik teisedki, ei kujutaks oma elu ette ilma kultuurita. Meie Türa areneb ja kasvab iga aasta, päeva, tunni ning, mis seal salata, minutiga! Ma usun, et keegi meist poleks uskunud, kui meile alles hiljuti oleks öeldud, et meie Türal saab olema oma kino ja kultuurimaja, nüüd aga, nagu kõik oma silmaga näha võivad, on see kõik meil olemas!..." Hain elab linnas, mille nimi on Türi. See on ta kodulinn. Seda esiteks. Teiseks: kell on täpselt 1950 ning aeg umbes poole üheteistkümnepäevale. (Kuivõrd kõigi eelduste kohaselt on tegemist esimese spontaanse nõukogudevastase anekdoodiga, siis olgu selle sünd võimalikult täpselt registreeritud.) Kolmandaks: on oktoobripühad – vihmased nagu alati – ja linnarahvas on keskväljakule ehk turuplatsile partei ja linnakomitee ehk vana saksa sõjaväe kasarmuhoone fassaadile riputatud hiigelsuurte Lenini-Stalini piltide alla – või ette! – üles rivistatud. Stalin ei popsuta piipu, Lenin ei silita lastel päid. Nende kätt pole näha, kuid Hain arvab, et see, Stalinil vasak (vasakul ta ju ripub, kattes kinni kaks akent), Leninil parem (paremal ta ju ripub, kattes kinni kaks akent), on sügaval püksitaskus, nagu see pidulikemal puhkudel kombeks. Kuiigi Hain sellest praegu ei mõtle (mõtleb hiljem), teab ta sedagi, et kui käsi sügavalt tasku pista ja tilliotsast tõmmata, tulebki tõsisem nägu pähe. Et paremini näha, on Hain ennast isa õlgadele luninud. Ega suurt lunida tulnud. Oled mul nüüd salli eest, ütles isa. Mitte et tal endal salli olnud

poleks – ema ei lase kedagi külma ilmaga ilma sallita, ilma mütsita välja. Kaks salli ei tee paha. Siis ei jää haigeks. Ei sure ära. Hea meelega oleks Hain ka tööal isal salli eest olnud, kuigi ta teadis, et autokabiinis nii külm ei olegi, võib vilet lasta ja tõmmatud suitsuotsi sõrmega aknast välja nipsutada.

Eemalt paistab Rebane, rääkija. Rebase kõrval tribüünil seisavad teised tegelased – Tööline, Laps ja Naine. Töölisel on vene nimi, mingi vitš, kuid ta tõnkab eesti keelt, Lapsel on punane kaelarätt, Naisel – mis on Naisel? Naisel on võimas büst, aeg-ajalt pistab ta käe tasahilju mantli alla ning teeb äkilise liigutuse, mis allavajunud rinnad endisse seisu tagasi vupsatab. Pioneer tahaks vesist ninaalust veidi pühkida, aga pole millega, taskurätt on koju jäänud, pühib siis kalstuki äärega või ei pühi üldse, kissitab vett jooksvaid silmi ning põrmitseb hirmunult musta (oli ta must, võib-olla hall?) mikrofoni ja kujutab endale ette, kuidas aevastus, mida ta maha suruda ei suuda, väljaku kohal kärisevaks kõueks, kajaks muutub. Kõik nad hakkavad varsti rääkima. Hainil on Rebasest (tema nimi on Kalju) kahju, tal on tunne, et kõik need lood ja üksikud, justkui juhuslikult pillatud laused, mida linnarahvas tema kohta räägib – Rebane kanakarjas, Rebane kala püüdmis, Rebane kure juures –, oleksid võib-olla olemata, kui Rebase sellist nime poleks. Häda (ja asi) on selles, et Kana, Kala ja Kurg on samuti inimesed, mitte muinasjutuloomad, Kala ja Kurg (nende nimed on Toomas ja Tõnu) on vabrikute direktorid, Kala teeb tikutoose, Kurg laseb välja teehöövleid ning mõlemad on mehed (on mehed), kellega Rebane peab asju ajama ja hädasid jagama, kui tahab oma kohal edasi püsida. Tahab, sellepärast ajab. Ja jagab. Käib Kurge kirvega püüdmis, Kala karvase hännaga. Kes on Kana? Kana, kanake, Rebase kallike (tema nimi on Elfriide), tema pool Kalju karjas käibki, ripsutab tiiba (mida tal pole, kuid kõik saavad aru, mida tiiva all mõelda ja mida see ripsutamine endast kujutab) ja rahvas naerab ja meenutab hea sõnaga Dorothead, Elfriide vaarema, kes oli kas mutlane või päris neeger ja saabus linna rändtsirkusega ning kandis raskejalgseks jäädes kõhtu salliga kaelas, ja kui aeg kätte jõudis, tõi ilmale kakskümmend last korruga, üheksa esimese korruga, üksteist teisega ja muutus seejärele pilpaks tagasi, aga Elfriidest ja Kaljust arvatakse, et alla Elevandi ei tule kõne allagi. Rebane + Kana = Lont. Nii kirjutavad lapsed kriidiga plankudele, majaseintele, trotuaarile. Inimeste käes on punased loosungid valgete tähtedega. Hain on tähti isa töö juures kasutada saanud. Lipud, pildid ja loosungid seisid punanurgas, ametiühingu esimees, kes tegelikult oli naine, Luule nimi, jagas neid välja. MATERJAALNE HEAOLU oli jotiga, kui Hain ütles, et peab iiga olema, jooksis kohale üks mees (Unt kaadritest) ning tahtis jotil saba küljest ära rebida, aga ei tulnud, täht oli mingist libedast, kilega kaetud materjalist, Unt hakkas nutma ja ütles, et tema pole süüdi, tema tegi nii, nagu kirjutas seisis (kui mater-i-aalne on iiga, ei tea mis hea pärast siis mater-j-al jotiga peaks olema?), kuid siis tuli teine mees (Väärtnõu raamatupidamisest) ja ütles, et las olla, vaevalt keegi tähele paneb ning et kui materjal on jotiga, mida tema, kes ta eluaeg amortisatsiooniga tegelenud on, kindlasti teab, siis võib materiaalne ka nii jotiga olla, et keegi seda ei märka. Nüüd olid jotil aga

mahakiskumise ja kordasättimise rasvased näpujäljed peal, ta polnud ei üks ega teine, ei ii ega jott ning karta võis, et sellest varem või hiljem tuleb pahandust – paksu ja vedelat!

Kui Rebane esimest korda (teist korda ei tulnudki, teine kord – ja kolmas, neljas, viies, nii palju, kui kõnes linna nimi ette tuli – kõlas inimeste peades, kes Rebase epistli endale arusaadavasse, rahvalikku keelde ümber panid) Türi asemel Türa ütles, nägi Hain, kuidas Stalini vasak vuntsiots liikus ja paari millimeetri võrra ülespoole tõusis. See oli seesama vuntsiots, millele ta eesti keele tunnis pliatsiga keeru juurde oli joonistanud, oleks teinud piibugi (tollesama, mida Jossif Vissarionovitš – pane tatusuu Toomas seda ütleva ja sa näed, mis juhtub! – muidu käes hoidis), aga keegi peatus tema pingi juures, kellegi vari langes talle ja Toomale, kes istus ta kõrval, nina vihus, ja maalis kaldjoontele suuri ja väikseid tähti. See oli Õunapuu, nende klassijuhataja ja eesti keele õpetaja, ta ei öelnud sõnagi, kuid pilk oli tal selline, et Hainil külmajudinad üle selja käisid ning ta raamatu kinni pani, õigelt, õppetüki kohalt lahti võttis. Kodus kustutas Hain kummiga keeru maha, aga jälg – jälk jälg! – jäi järele, mis jälg, päris auk kohe, sest pliats oli tindipliats olnud ning seda ei võtnud isegi punane tindikustukumm maha. Kõik siin maailmas oli täpselt, komapealt paika pandud, käsuta ei liikunud su peas juuksekarvigi, kui aga Hain isa ja emaga vanni läks, siis kikitasid kõigil kolmel rinnanibud: emal kõige rohkem, isal järgmisena, temal, Hainil, kõige vähem. Kuum vesi tegi seda. Kuum vesi oli nagu käsk ja mõjus surnulegi, pani hangunud veregi uuesti käima, kergitas koolnu nibusid. Kui palju? Selles on küsimus, seda tahab Hain hing teada! Alati kui Nibu-Leena, Eerika ema, Hainile kooliteel vastu juhtus ning Hain talle tere ütles, oli tal kange tahtmine kotist joonlaud, plekist TINTO välja võtta ja Leena, tulevase ämma nibupead ära mõõta. Ükskord, kui ta Eerika naiseks võtab, teeb ta seda. Öösel, salaja. Siis saab hingel kergem, kivi langeb südamele. Võimalik, et saapasäärde ja sealt edasi valusalt varbale, kuid proovima peab, risk on meeste vääriline. Hain on isa kaela ümber keerdu. Tal on Rebasest tõega hale. Too püüab nüüd nii teha, et ütleb linna nime asemel "meie" – meie saavutused, meie kodumaa, meie teehöövliid, meie tikutoosid, meie kino, meie kultuurimaja, meie elu –, kuid see kostab nii (ning turuplatsile telefonipostide otsa kruvitud kõmisedv-kärisevad plekkkopsikud kinnitavad, et see just nii, mitte karvavõrdki teisiti on!), kostab nii, nagu ütleks Rebane kaks sõna koos, ühe, õige, meie, teise, vale, türa, või vastupidi ning inimesed, kes kohe-kohe lippude, loosungite (MATERJAALNE HEAOLU) ja kerkiva vuntsiga juhi piltidega tribüüni alt läbi käima ja hurraa hõiskama hakkavad, saavad sellest just niimoodi aru, naeravad, kuigi välja ei näita, muigavad (julgemad) ja muiatavad (aremad), sõnaga, jäävad ellu! Hain on isa kaela ümber keerdu. Salamisi laseb ta isa krae vahele sooja pussuhaisu. See tuleb tagasihoitud naerust ja kaerahelbepudrust, mis Hainile meeldib, aga kõhu punni ajab. Isa oli ju ka putru söönud? Stalin, see sõna, mida kõik kartma ja austama peavad, on nüüdsest peale tühipaljas St. Nali, Nalja Isa, (Palju) Nalja Sai! Kui nad muusika saatel marsivad, kõigub Hain nagu valvemadrus Kolumbuse Santa

Maria mastikorvis. Tema väike käsi sirutub tervituseks välja – tribüüni taga kõnnib mustas kummimantlis Ameerika, Ussa süles, ning norib juurderutanud miilitsaga tüli. Ameerika on Haini peast põrunud naaber (tema nimi on Ameerika), Ussa on tema koer (nad hüüavad teda Ussa-Nussaks ja on ka mille pärast!). Nooruke ja mingil seletamatul põhjusel punapäine miilits väänab Ameerika käed selja taha, Ussa kukub sülest maha, jookseb järele Ameerikale, keda punapea, vormimüts ninale vajunud, valuvõttega enda ees üle tänava minema sunnib. Ussa tunneb huvi milka läikima löödud säärikute vastu, see paneb ta lausa saba liputama, himuralt haugatama ning jälle peab rahvas, kes seda kõike pealt näeb, tahes-tahtmata muigama, seelõrd lausa kõva häälega naerma, sest nii, nagu on teada Rebase elu ja kombed, nii teatakse ka Ameerikat ja tuntakse tema truud kaaslast, kaslast, kui nii võib öelda (võib küll, sest kasside vastu tunneb Ussa kõige suuremat huvi, on neisse lausa kiindunud), keda ju mitte ilmaasjata Nussaks ei kutsuta. Kuid miilits jääb alati miilitsaks, isegi siis, kui ta niimi juhtub olemä (Voldemar, Väärtnõu viimane, viies võsu).

Ta toimetab Ameerika kainestusmaja, lükkab ta üle ukse põrandele pikali ning võmmib veidi lahtise käe ja saapast vabastatud jala kannaga. Siis läheb viha üle ja Voldemar-milka hakkab ohjeldamatult, kätega vastu põlvenukke tagudes naerma. Kui õhk otsa lõpeb ning Voldemar korisedes kopsud uuesti täis tõmbab, valjub kurgust südantlõhestav ulg – nii maksab miilits kätte Ussale, kes kainestusmaja trellitatud keldriakna ees peremeest ootab. Hain on kõrgel üleval – see sall isapuu ladvas –, ta näeb seda, mis kuulda, ja kuuleb seda, mis näha. Nii naljakas ja kurb on. Ta lehvitab oma kindast võetud, ihusoojusest auravat kätt Rebasele ja Töölisele, Lapsele ja Naisele, aga ka Kanale, Kalale ja Kurele, Aadam Sadamale, liina taarapunkti täievolilisele ja raskekaalulisele ülemale, kel on oma "Volga" ja oma maja, pinginaaber Toomale, kelle suu jookseb rääkimisel vett, Tooma isale nimega Andrus, Tooma võõrasemale nimega Inge, Ameerika emale Annale, Ameerika isale Ivanile (ta pole veel surnuks külmunud, on elus, aga paraadile ei tule, praeb kodus silku ja loputab iga suutäit viinaga), kõikidele neile, keda ta kas nägu-, nime- või mõnd lugupidi teab, ning tal on umbes selline tunne nagu Ussal, kui see tervet maailma (isegi Voldemar Väärtnõud, miilitsat!?) armastab ning sellepärast enda ja kassisoo vahel vahet ei tee!

– tema türa (puhanud lugeja vast mäletab: Haini) lupsab Eerika vittu nagu mäger urgu. Hetk püsib Hain liikumatult, siis tunneb, kuidas keegi õrnalt pigistab.

"Oled see sina?" küsib ta Eerikalt.

"Oled see sina?" küsib Eerika vastu.

Küsimuses vastus, vastuses küsimus.

"Kui sina, siis mina!"

"Kui sina, siis mina!"

"Kui mina, siis sina!"

"Kui mina, siis sina!"

"Kui sina, siis sina!"

"Kui sina, siis sina!"

"Kui mina, siis mina!"

"Kui mina, siis mina!"

Äkitselt vallutab Haini vastupandamatu soov röökida. Nagu vastsündinu. Nagu siga aia vahel. Nagu Husquarna. Nagu öeldud (mõeldud), nii ka tehtud. Hain röögatab ja hakkab oma alakeha kõigest jõust edasi-tagasi liigutama, kuid vaevu saab ta mõned korrad tehtud, kui peegel puruneb. Peegliklaasi ilmub mõra. Eerika ütleb:

"Ära liiguta! Kas sa siis ei tea, et liigutamisest sünnivad lapsed? Ja mis see sul suus on? Fui, kui vastik!"

Nuuksudes surub Hain ennast Eerika rinnale ning sülitab suust mõru toomingamarja, mis kukub kaasavõetud tekile, jättes sinna tumeda pleki.

21. november 1992

ÜLO TUULIK

KIRJANDUSLOO TARBEKS

Kuulun eestlaskonna sellesse ajaloo koolitatud mõõdukas-ettevaatlikku ossa, kes 1940. aastal alanud võõrast vene valda ja võimu valjul häälel ei ülistanud, kuid millegi oluliseaga ka ei õnestanud.

Pääsesin suhteliselt noore inimesena – napilt kahekümmesena – vabamat ilma nägema, ja sel moel oli mul iga aastaga aina lisanduvat võrdlusalust mõista propaganda tühjade ilusõnade ja igapäeva olme-reaalsuse vahekorda ja vastuseisu kõigi nende inimeste ja rahvaste elus, kelle Jumal või saatus määrasid olema sotsialistliku maailmasüsteemi osa.

Ehk küll olin teinegi kord oma ümbruse suhtes ka kriitiline, kuid tavaliselt n-ö riigi ja süsteemi poolt sallitud normide piirides. Kui väidetakse, et kultuur on läbi ajaloo olnud opositsioonis ofitsiaalse võimuga, ehk siis vaid selles opositsioonis olin märkamatu kaasategija massistseenides...

Ja nüüdne aeg – väidetavalt vaba kõigeaks, kaasa arvatud sotsiaalse eetika eiramiseks ja pikkade ajalõikude ning oluliste sündmuste "loominguliselt vabaks" unustamiseks isiklikus eluloos – see aeg ei sünnita minus üldrahvallikku nostalgiat asetada endki takkajärgi nüüd nii üllatavalt suureks osutuvasse vabadusvõitlejate armeesse, kelle liikmed väidavad end eelmiselt süsteemilt mitte vähimatki tahtvat, kuid – mida nad ei tunnista – said ometigi neile veel tänaseni mõistmatu "tasuta kaasa-ande": pikas bolševistlikus isolatsioonis olnud inimese võimetuse sündida üle öö vabaks inimeseks.

Mis puutub minu napimahulisse kirjatöösse, ei saa ma pihtida loomingulisest piiramisest, seda vähem tagakiusamisest, sest reaalsuse sünnitatud sisemine tsensor tegi oma tuima tööd laitmatult. See oli priitahtlik vaimu sunnismaisus... Ärgu unustatagu nüüdseks minevikku jäänud kannatuste ja ilmajäetuse mõnikordses üledramatiseerimises sedagi, et reaalsotsialismi kultuuripoliitiline diktaat Maarjamaal pole võrreldav revolutsioonilise sallimatuse ja suisa kohustusliku vaimupimedusega Venemaal. Üleüldises ühe filosoofia-ga lollitamises ja vaimuelu marksistlikus tasalülitamises jäid meile teinegi kord n-ö Balti erikorra teatud eelised, mis mätreid ja dissidente küll sünnitas, kuid üldreeglina ei kiirustanud neid sedamaid vaimuhaiglasse toppima või okas-traadiga ühiskonnast eraldama. Aga – NB! – ärgu võetagu sedasorti takka-järele-tõdemisi mitte kõige väiksemagi alibina, vabadusena või õigustusena **okupatsioonile**, mis oma igapäevasele räigele sõnalisele ja loosungilisele õigustusele vaatamata oli jälk, alatu ja šovinistlik, suunatud ja programmeeritud eesti rahva etnilisele genotsiidile.

Mingem nüüd kunagise kultuuripoliitilise reaalsuse meenutuses ja täpsustuses täpselt 20 aastat tagasi.

Kevadsuvel 1973 viisin "Loomingu" toimetusse oma esimese (ja siiani õnneks ainsa!) romaani "Sõja jalus" käsikirja. Mingil määral senisest uudsemalt meie lähiminevikku arutava teose trükkipääsu eest võitles ajakirja toonane peatoimetaja Paul Kuusberg, tema Cerberuseks oli Glavliti pealik Arnold Adams. On säilinud ja mõni aasta tagasi ka publitseeritud kogu meie toonast trükiasjandust karmilt kontrollinud Glavliti kaeblik ja truualamlik kurtmine EKP Keskkomiteele, milliseid varjatud miine peitvat see lahinguväli, mille Ülo Tuulik kaardistanud ja Paul Kuusberg parteilise valvsuseta tahab ära trükkida.

Alati reibas ja elegantne peatsensor Adams kutsus mind isiklikule vestlusele Pärnu mnt 10 kontorisse. Tere-kätt andes sõnati:

"Üldreeglina me autoreid välja ei kutsu." Järelikult – nagu talle kohustusliku viisakusega vastasin – oli mul tegu erilise auga.

Tolle aja piirangutele oli tõepoolest iseloomulik see, et näiliselt ei nüginud-nõokinud autorit partei poolt ametisse pandud tsensor, vaid just peatoimetaja, kes ju sisuliselt samaväärne partei usaldusisik.

Sedapuhku, nagu õige pea selgus, kutsus Arnold Adams mind välja vaid selleks, et tõepoolest delikaatselt märku anda: kas ei oleks võimalik avaldamist ootavasse teksti lisada, et temagi väeosa – 917. laskurpolgu 1. pataljon – tegi kaasa Tehumardi öölahingus.

Sellesse kuulsasse lahingusse kippusid hiljem osalema mõnedki, sest öö oli sügispime, mistõttu tagantjärele raske tõestada, kes seal peale surmasaanute veel "läbi jahvatati". Spartalaste arv teatavasti piirati kolmesajaga, siin aga andis veel juurde astuda...

Olin õnneks kursis sõjameeste omavaheliste diskussioonidega selles küsimuses ja lubasin Adamsi väidete tõesuse korral tema väeosa numbriga kirja panna.

Romaani "Sõja jalus" (autori meelest) trükivalmis käsikirjast kärbiti lõpuks maksimaalselt 10 lehekülge.

"Ühtegi sõda ei peeta kaotusteta," ütles mulle Paul Kuusberg. "Sinu kaotused on väikesed."

Pakungi nüüd – 20 aastat hiljem – lugemiseks ühe toonastest tillukestest kärbetest, et noorem lugeja saaks ettekujutuse, kui truult ja kiivalt kaitses ametlik nõukogude historiograafia kanoniseerunud versiooni Suure Isamaasõja üllusest: Punaarmee purustas fašismi, vabastas Euroopa, kuid ei teinud kunagi ega milleski liiga süütule tsiviilinimesele... (Kui ma allpool avaldatavat lõiku ikkagi kaitsta üritasin – "Aga nii ju juhtus!" – öeldi mulle, et see, mis vualeeritult tumberöelduna ehk võiks ainsana lubatud olla Konstantin Simonovile, ei ole mõeldavgi otsesõnu trükkimiseks tundmatule eestlasele.)

Hingeldades, vanainimese tõntsil ja komistamiseni lühikesel sammul, surmahirm silmis, tormas järgmisel hommikul meie barakki naabermaja vanape-renaine, üle-seitsmekümnene saksa vanaema, kes iga päev Gasthausi kaevult vett viis; ämber jäi kaevule, kui ta meie barakki lõõtsutas, hirmust hullunud silmadega kaitset ja peitu otsides, väljul häälel nuttes:

"Ta tapab mu, ta tapab mu!"

Vene sõdur rebis müürinal ukse lahti. Ta oli noor mees, lõhnas viina järele ning hoidis relva laskevalmis.

"Nemets sjuda!" kisendas sõdur.

Ta nägi vana naist ja läks tema poole. Saksa naine hoidis kinni minu emast, püssi kartes rippusime meie kolmekesi ema seelikusabas.

"Aidake, aidake," palus naine. "Jumal, ma ei ole midagi teinud."

Naine hoidis kramplikult minu emast, aga sõdur kiskus ta ropsakuga ukse vahele ja laskis kohe.

Väikest kasvu vaikne vanainimene kukkus lävele ja sõdur astus üle tema, paukudes ust kinni lüües.

Naine auras jahtudes: higi ja veri hangusid.

Ema oli pärast seda kolm nädalat haige. Igal pealelõunal tõusis palavik. Tal ei leitud mingit viga. Arst ütles: see on närvipalavik ja kaob pikkamisi ise.

Neli Sõrve meest matsid vana saksa naise põllu äärde vana pihlaka alla.

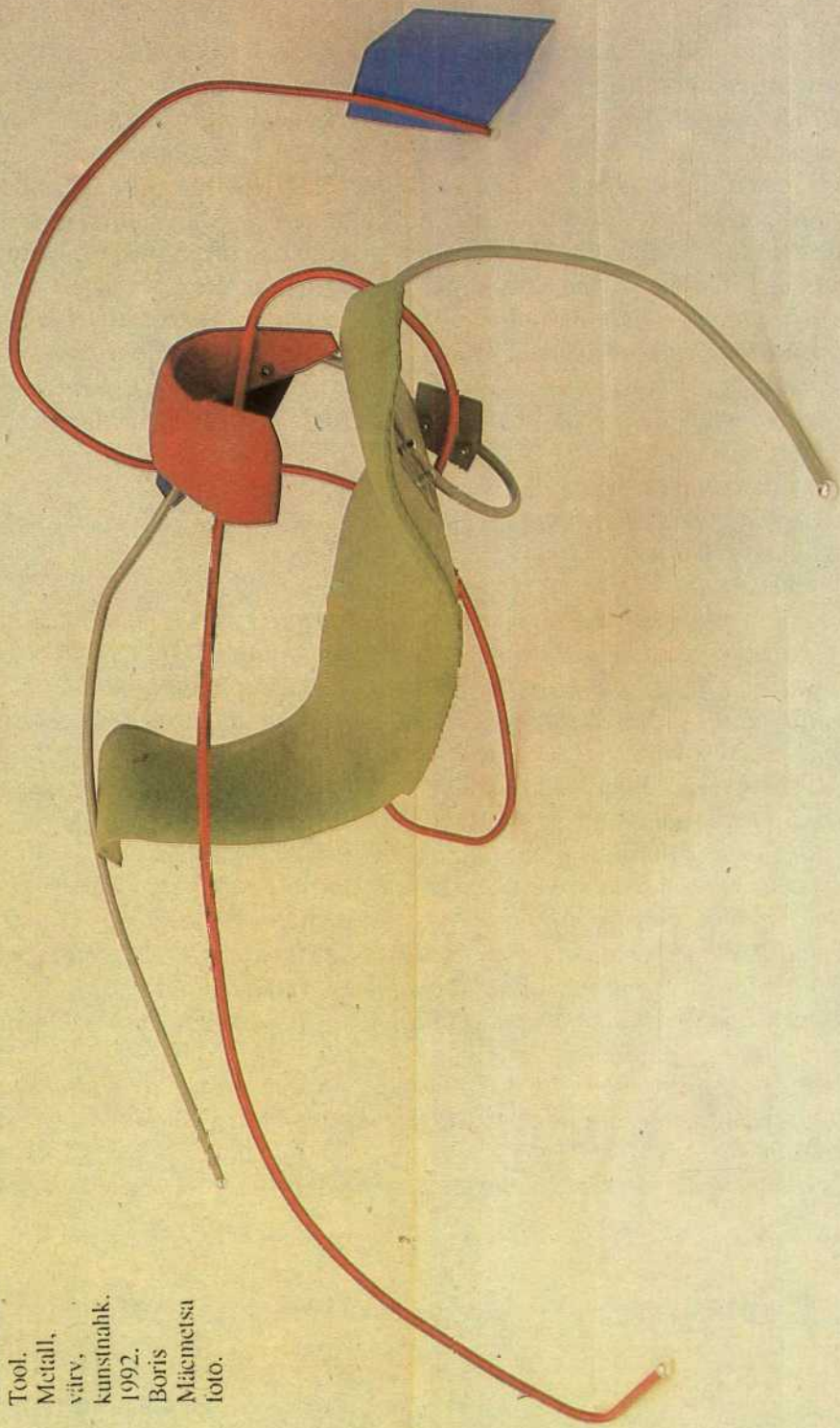
Mõni päev hiljem julges külla tagasi tulla perenaise tütar.

Minu isa käis talle ema hauda näitamas. Naine maeti ümber lähedasele surnuaiale.

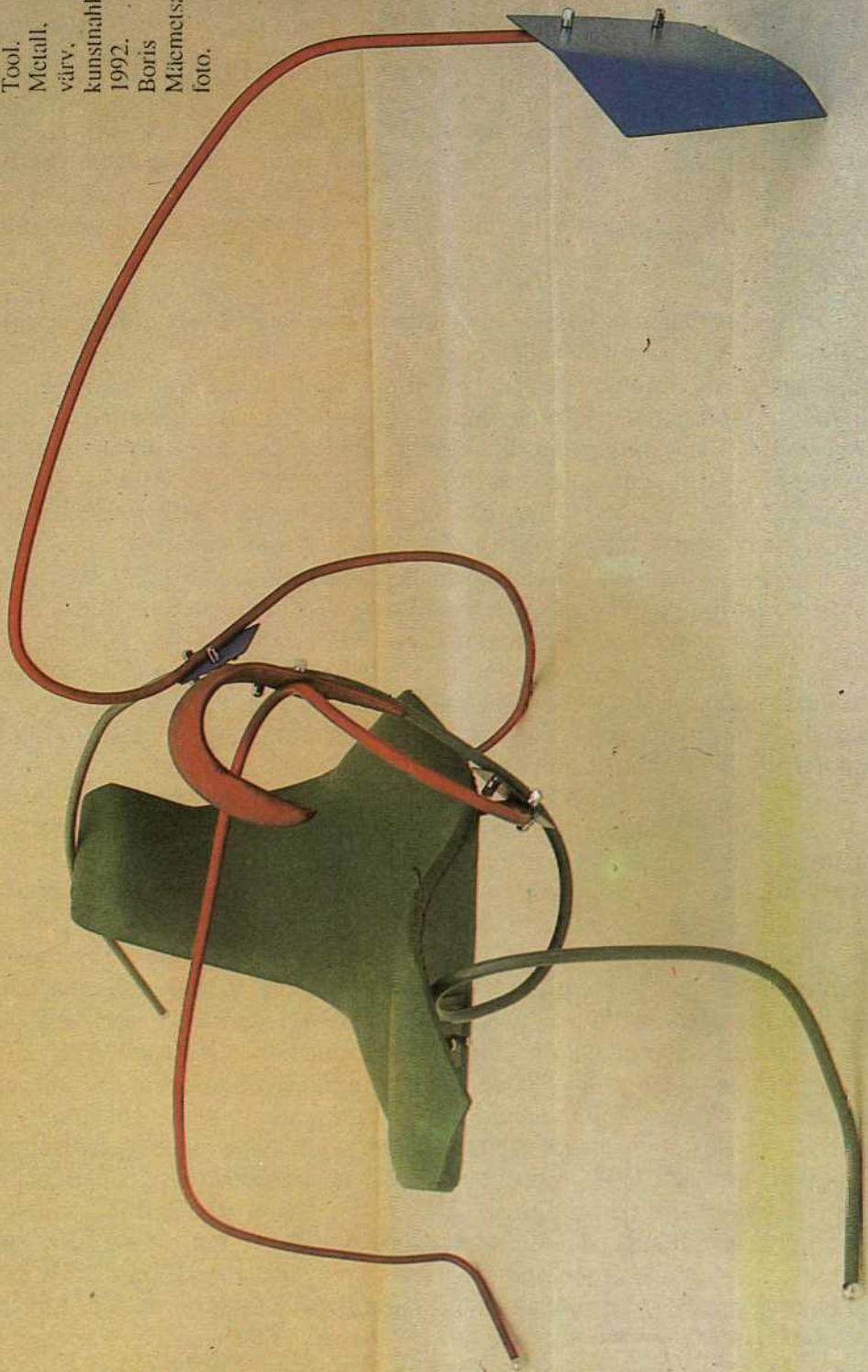
Sõdur, kes naise maha laskis, olevat sel päeval lausunud: "Kui ma poleks teda tapnud, siis oleksin ühele eestlasele lõpu teinud. Kellegi pidin ma maha laskma."

Ta olevat veel öelnud: "Minu vanemad põletati Valgevenemaal elusalt."

Tea
Tammelaan.
Tool.
Metall,
värvi,
kunstnahk.
1992.
Boris
Mäemetsa
foto.

Tea
Tammelaan.
Tool.
Metall,
värv,
kustinakk.
1992.
Boris
Mäemetsa
foto.

KRISTA KODRES

TEA TAMMELAAN. "EBALOOGILISED" ESEMED

Tea Tammelaane loomebiograafia on andeka inimese kohta harilik: tullakse, äratatakse kohe tähelepanu, võidetakse. Juba algusest peale aetakse mingit "oma asja", ollakse tuntavalt isikupärane ja erandlik, sest vastandutakse tavapärasele ja loogilisele arengumudelile, milles pikk "selliaeg" küpsetab meistriks (õpetaja sarnaseks).

Tea Tammelaan tuli Eesti kunsti tudengina, 1986. aasta Kunstisalongi noorte disaininäitus oli tema debüüt. Edasi järgnes "Acta'87", kus eksponeeriti diplomitööks valminud istet, mida Tallinna Kunstiülikooli tollane konservatiivne eksamikomisjon oli keeldunud küpsustöona aktsepteerimast – rauast väänatud iste oli liialt ebaharilik, et mahtuda tavakäsituse raamesse, loominguilisust käsitati saamatusena ja diplomit selle pealt ei antudki – tuli teha korralik keskmine interjööriprojekt. Usutavasti lisas see seik Tea Tammelaanele aga pigem sisemist söakust ja trotsi oma asja edasijamamiseks, sest 1990. aastal osales kujundaja rahvusvahelisel "Ruum ja vorm 5" näitusel Tallinna Sinises Paviljonis, 1991. a aga sai Balti Tarbekunstitriennaalil juba *Grand Prix*. Tulemata ei jäänud ka laiem tunnustus: 1991. a valiti Tea Tammelaane tööd tollase nõukogude noore avangardi suurele esindusnäitusele Düsseldorfis ja Jeruusalemmas. Kodustest näitusesaalidest tuntakse Tammelaant viimastel aastatel eriti omanäolise näitusekujundajana (suurejoonelisemaid realiseeringuid oli "ON"-rühma eksponeerimine Tallinna Kunstihoones 1992. a suvel). Äsjases "Eleonora"-projekti oli just Tea Tammelaan see, kellele pretensioonikas "Rühm T" andis kujundada *performance*'i-lava, kohe järgnenud "Müra"-näitusel oli kesksemaid Tea Tammelaane – Ly Lestbergi ühisobjekt. Esimene isiknäitus saab Tammelaanel teoks 1993. a kevadel Tallinna Kunstisalongis.

Edu saladusele eespool juba viitasin: Tea Tammelaane nägemus esemetest eemaldub traditsioonidest, see on ebaharilik ja uut loov. Kõige olulisemaks on sealjuures asjade "unustamine" kindlakskujunenud väliste märkidena ning lähtumine üksnes nende sisemisest funktsionaalsest ideest. Tammelaane toolid on just toolid, sest neil on pind, kuhu istuda, laud on laud seetõttu, et neil on plaat, kuhu midagi panna. Kõik, mis tuleb pärast funktsiooni, on aga vaba sajandite jooksul väljakujunenud kaanonitest: pole ei nelja tavapärasest jalga, pole kompositsiooni sümmeetriat, kandvate ja toetavate osade matemaatiliselt loogilist vastavust. Selle asemel on funktsionaalsest keskmest otsekui plahvatusena väljuvad raudtorud, mille käändekohtadesse suunatakse kandejõud. Seesuguselt "väljakiirguvad" "kombitsad" muudavad ühtlasi eseme ekspansiivseks ruumi suhtes, tool ja laud ja lamp hõlmavad endasse ümbritsevat pinda ja õhku. Esimest saab nõnda n-ö pluss-ese (Paul Restany), milles funktsiooni-koormusele lisandub mitmeid teisigi tähenduskoormusi. Tea Tammelaane

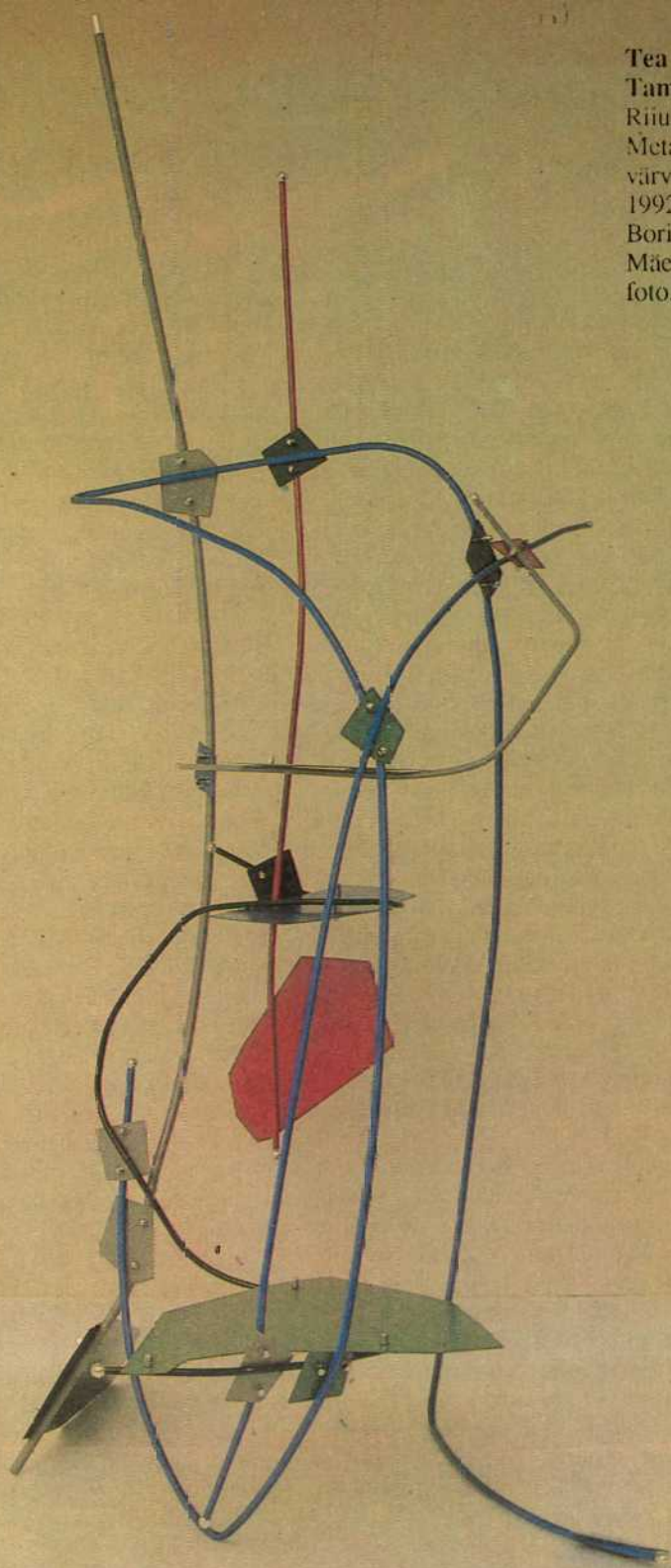
mööbli juures on neid ridamisi: assotsiatiivsuste jadasse kuulub nii ruumi kätkev, sellesse uusi struktuure loov moment, mis muudab Tammelaane esemed lähedasteks Alexander Calderi kineetiliste skulptuuridega. Siin on ka potentsiaalne zoomorfne visioon, mida ärgitab esemete pehme plastilisus, siin on allusioone putukate ja mereasukate maailmast ja materjalivastandusi, mis ärgitavad teravalt tajuma materjalide paradokse (pehme samet – kalk raud).

Nii on Tammelaane mööbel mööbel, aga ka midagi muud – on "sünnimuse organiseerimine" ("organized accident" – A. Calder), milles osalemisest on raske keelduda. Seda muidugi vaid siis, kui tahame ja suudame väljuda meid ümbritsevate asjade kindlaskujunenud vormiloogikast ja siseneda ka, kas või hetkeks, "ebaloogiliste" esemete maailma.

Tea
Tammelaan.
Tool.
Metall,
värv,
kunstnahk.
1992.
Boris
Mäemetsa
foto.

Tea
Tammelaan.
Riiul.
Metall,
värv.
1992.
Boris
Mäemetsa
foto.

HASSO KRULL

POSTSTRUKTURALISTLIKUD MEETODID KIRJANDUSE KÄSITLEMISEL II

2. loeng

Derrida raamat "Grammatoloogiast" ilmus 1967. aastal, strukturalismi kõrgajal, ja tõlgiti inglise keelde 1974. "Filosoofia äärte" (*Marges de la philosophie*, 1972) kõrval on see vahest üks tema kõige tihedamalt strukturalismiga seotud töid. Derrida võtab siin ette strukturalismi dekonstruktsiooni, kasutades selleks strukturalismi enda vahendeid. Ka sõna "dekonstruktsioon" on selles raamatus juba kasutatud. Strukturalism aga on Derrida-le ainult ahas lõiguke, väike – ent sümptomaatiline – kõrgendik õhtumaise mõtte mandril, seepärast avab see raamat tegelikult kogu derridaliku metafüüsika-tõlgenduse. Raamatu II osa tegeleb põhiliselt Jean-Jacques Rousseau ja Claude Lévy-Straussiga ning seda meie loeng enam ei puuduta.

Raamatu ilmumise ajal oli keeleteadusel teiste teaduste, iseäranis humanitaarteaduste hulgas eriline aura, ning moodne strukturalism oli keeleteadus *par excellence*. Tänaseks on olukord põhjalikult muutunud ja seepärast pole meie jaoks eriti oluline rõhutada selle Derrida töö strukturalismi-seoseid. Need on juba pigem ajaloolised. Tähtis on välja tuua Derrida "metafüüsika sulu" kontseptsioon, mis on peamine, et aru saada igasuguse hilisema dekonstruktsiooni ja derridaismi sihi-asetustest.

Grammatoloogia – niisugust teadust tegelikult ei ole ja ka Derrida ei loo seda. Sõna on Derridal võetud kuulsast *Littré* sõnaraamatust (millel on prantslaste jaoks umbes sama kultuuriline asend nagu meile Wiedemannil või Saarestel), seal tähistab ta "käsitlust kirjatähedest, alfabeedist, silbitamisest, lugemisest ja kirjutamisest". Joonealuses märgib Derrida, et ta pole kohanud selle sõna tegelikku tarvitamist (v. a üks erand: I. J. Gelbi "A Study of Writing: The Foundations of Grammatology", 1952).

Hegel on öelnud, et "alfabeetiline kiri on iseeneses ja iseenese jaoks kõige intelligentsem" (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*).

Derrida projekt on lühidalt järgmine:

1. Kirja analüüs. Lääne metafüüsika ajalugu kujutab enesest kirja järjekindlat madaldamist, väljatõrjumist kõne täiuse nimel. Kõne täius on *logos*: *logos* on aga tõe algupära, algupära algupära, algupära tõe (vrd eesti-keelset väljendit "kirjasõna" – logotsentrismi selgemaid ilminguid).

2. Opositsioon "kõne"/"kiri" on sarnase väärtuselise struktuuriga kui "sisu"/"vorm", "seesmine"/"väline". Tal on ka selgeid kokkulangevusi opositsioonidega "tõde"/"vale", "elu"/"surm" (vrd "kirjatäht on surmud"). Selle opositsiooni ümberpööramisele võiksid nähtavaks saada logotsentrismi piirid, nn metafüüsiline sulg (*clôture metaphysique*). (K. Kanni sõnaraamatu järgi on *clôture* 1) tara, aed; 2) lõpp, lõpetamine.)

3. Seepärast on ka "Grammatoloogiast" 1. peatüki pealkiri: "Raamatu lõpp ja kirja algus". Siin tuleb mõista "raamatut" kui üht suuremat ja üldisemat, üldhõlmavat-totaalset tähistajat, mis viitab ühele suuremale ja üldisemale tähistatavale ja tähendusel ("kirjasõna"). Kiri on nüüd midagi väljaspoolset ja heterogeenset, mis niisugust tähenduslikku totaalsust lammutab, tuues ilmsiks tema enese pärinevuse tollestsamast heterogeensusest – pärinevuse, mida ta oma liikumisega varjab (*fort-da*).

4. Selle tähendusliku totaalsuse koondumispunktiks on *logos*. Tema püsivuse garantiiks on märk: struktuur "tähistaja"/"tähistatav", kus viimane alistab esimese kui välise, heterogeense. Derrida: "Märk ja jumalus on sündinud samal ajal ja samas kohas. Märgi ajastu on olemuslikult teoloogiline. Võib-olla see ei lõpe kunagi. Tema ajalooline sulg (lõpetus) on aga siiski juba välja joonistatud."

5. Nii sukeldubki Derrida õhtumaise märgi-kontseptsiooni lahtiharutamisse, võttes selle eelduseks uudse kirja-analüüsi. Derrida ei otsi enam algupära, metafüüsika lätet: algupära- või lätte-kontseptsioon ise on juba loodud teatava erinevuste mängu varal, on seega juba ise teatav kiri (*logos*'est väljavoolavat tõde seevastu iseloomustab pidevus ja ühtsus, erinevuste mängu taandamine).

"Seepärast *logos*'e ajastu madaldab kirja, pidades seda vahendatu vahendajaks ja tähenduse languseks väljaspoole. Sellesse ajastusse kuulub eristus tähistatava ja tähistaja vahel, või vähemasti nende "paralleelsuse" veider lahutamine, ning ühe väljaspoole teise suhtes, kuidas seda ka ei pehmentaks."

Kiri (*écriture*)

Selle sõna tavalisest laiemast kasutamisest enda poolt seletab Derrida ise nii:

"Juba mõnda aega (...) öeldakse "keel", mõeldes sellega tegevust, liikumist, mõtet, refleksiooni, teadust, mitteteadust, kogemust, afektiivsust jne. Meie kaldume nüüd nimetama "kirjaks" kõike seda ja veel rohkemgi: tahame nõnda tähistada mitte ainult piktograafilise või ideograafilise kirjaliku inskriptsiooni kehalisi liikumisi, vaid kogu totaalsust, mis selle võimalikuks teeb; ja peale selle veel ka tähistavast palgest teispoole jäävat tähistatavat palet. /Derrida kujutluses näib märk siin olevat mingi kahe näoga Janus. – H. K./ Nii ütlemegi "kiri" kõige kohta, mis üldse loob võimaluse inskriptsiooniks, ükskõik kas see on kirjalik või ei ja isegi siis, kui ta jaotab ruumis midagi, mis jääb hääle vallale võõraks: kinematograafia, koreograafia muidugi mõista, aga samuti pildiline, muusikaline, skulpturaalne "kiri". Võiks rääkida ka atleetilisest kirjutamisest, ja isegi veel suurema kindlusega sõjalisest või poliitilisest kirjast, võttes arvesse tehnikaid, mis neis ainevaldades tänapäeval valitsevad. Mitte ainult et kirjeldada notatsioonisüsteemi, mis kõigi nende tegevustega teiseselt seotud on, vaid õieti nende tegevuste eneste olemust ja sisu. Just selles mõttes räägib tänapäeva bioloog kirjutamisest ja programmi, mõeldes kõige elementaarsemaid informatsioonilisi

protsesse elavas rakus. Ja lõpuks, kogu küberneetilise programmi kaetud ala – ükskõik, kas tal on olemuslikke piire või ei – saab olema kirja ala."

Hääl (*voix*)

Sellest tehakse tihti juttu kui "Derrida "häälest"". Siin on tegu ühe olulisema võrdusega, mille Derrida "Grammatoloogia"-raamatu 1. peatükis paika paneb:

logos (logotsentrism) = *phone* (fonotsentrism).

logos – "sõna ehk see, mille kaudu väljendatakse seesmist mõtet; seesmine mõte ise" (ld *oratio* ja *ratio*).

phone – "heli, toon, hääl" (ld *vox*), "igasugune artikuleeritud heli"; "kõneoskus, jutustamine" (ld *sermo*); "keel" (ld *lingua*).

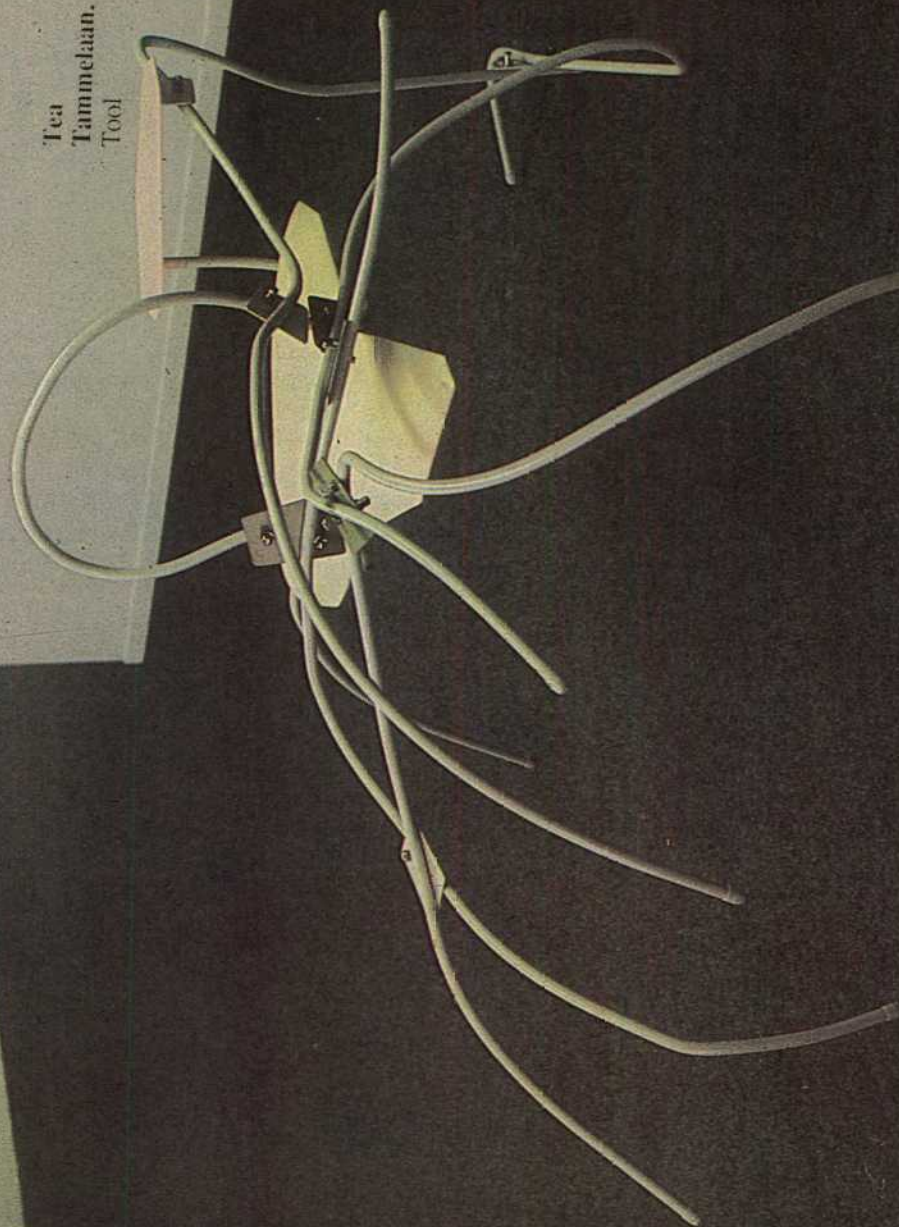
Derrida arutleb siin nõnda: seespoolse/väljaspoolse vahe loob teatav enesekuulutamise-süsteem, foonilise substantsi vahetu presents kõnelejas eneses, millest moodustubki ideaalsus ja seesmus, ja mis "on isegi tekitanud maailma-idee, maailmaalguse-idee, mis võrsub erinevusest maise ja mitte-maise, välisuse ja seesmuse, ideaalsuse ja mitteideaalsuse, universaalse ja mitteuniversaalse, transsendentse ja empiirilise jne vahel".

Seepärast tekibki omapärane rida: *ousia=logos=phone*, st olemus=mõiste=hääl. Olemus kiirgab välja otse mõistest ja on antud kui hääl. Hääl on olemuse, *logos*'e otsene ja vahetu presents, siin-olek. Asja natuke lihtsustades võib öelda, et just sellel võrdusel õhtumaine metafüüsika töötabki. Fonotsentrism on logotsentrismi kõige üleschitavam moment.

Hääl tähendab seega absoluutset tähenduse-lähedust, olemuslikkust, siin-olemist ehk presentsust. Tõde on edasiantav ainult hääle varal: seepärast peab ka kirja puhul tema väljaspoolne kuju olema allutatud seespoolele, ideaalsele sisule, milleks on olemuse-lähedane hääl. Siit tuleneb ka Hegeli jt ülistus fonetiliselt kirjale. (Derrida seob seda veel õhtumaise etnotsentrismiga üldse, kuivõrd teistsugused kirjavormid, nt hieroglüüfid, pärinevad orientaalsetest või muinasaegsetest või primitiivseks peetavatest kultuuridest.)

Tea
Tammelaan.
Tool

"Easy
life".
Metalli.
värvi,
kunstnähk.
1991.

Tea

Tammelaan,

Laud

"Deserted
landscape".

Metall,

värv.

Klaas.

1991.

Tool

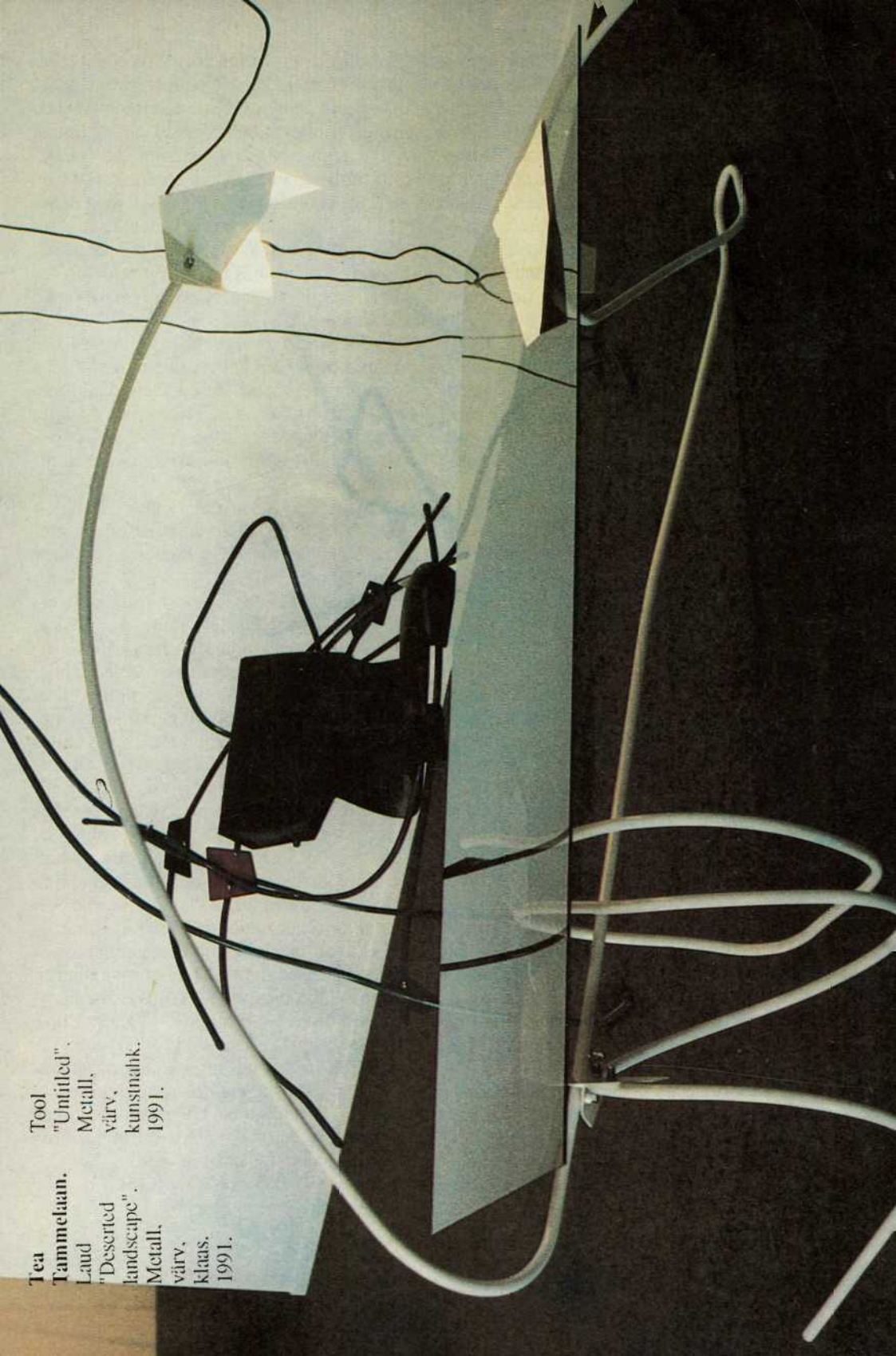
"Untitled".

Metall,

värv,

kunstnahik.

1991.

"Kirjalik tähistaja on alati tehniline ja teistkordselt esitav. Tal ei ole põhjanevat tähendust. See tuletamisviis /kõik tähistajad on tuletatavad häälelisest tähistajast – H. K./ ongi "tähistaja" mõiste algupäraks. Märgi mõiste kätkeb eneses alati cristust tähistaja ja tähistatava vahel, isegi kui, nagu väidab Saussure, need kaks eristuvad teineteisest lihtsalt nagu ühe ja sama lehe kaks eri külge. Seepärast jääb see mõiste kuuluma tolle logotsentrismi pärandisse, mis ühtlasi on fonotsentrism: hääle ja olemise tähenduse, hääle ja olemise ideaalsuse absoluutne lähedus."

Eriti ilmekalt on see lähedusmoment välja toodud Hegeli esteetikas: just kõrv on Hegeli meelest see organ, mis "haarab /vernimmt/ materiaalse substantsi seesmise võnkumise tulemuse, ilma et ta ennast asetaks praktilisse suhtesse objektidega", nõnda et ta enam ei taju paljast materiaalselt kuju, "esmast, ideaalsemat hingetegevust ennast, mis ilmsiks tuleb".

Märk

Kiri on Derrida väljendust mööda tähistaja tähistaja, nagu nõuab õhtumaine traditsioon. See tähistaja tähistaja on aga korraga hakanud emantsipeeruma, ei märgi enam lihtsalt midagi teisejärgulist, mis ainult topeldaks tõelist keelt (kui tõelist tähistajat). "Seega võtab kiri keele kokku, sõna igas mõttes. Mitte et sõna "kiri" oleks lakanud märkimast tähistaja tähistajat, aga tundub, nii imelik kui see ka pole, et "tähistaja tähistaja" enam ei määratlegi juhuslikku topeldust ega langenud teisejärgulisust. Vastupidi, "tähistaja tähistaja" kirjeldab nüüd keele enese liikumist: õieti keele aigupära, aga võib ka juba kahtlustada, et niisugust algupära, mille struktuur on väljendatav kui "tähistaja tähistaja" enesevarjamine ja enesekustutamine isennast luues. Tähistatav funktsioneerib siin alati juba tähistajana. Teisejärgulisus, mis näis kuuluvat ainult kirjale, nakatab nüüd kõik tähistatavad, nakatab nad alati juba /*toujours déjà*/, õieti juba Blanchot' kinnisväljend/, selsamal hetkel, kui nad astuvad mängu. Ei ole ainustki

tähistatavat, mis – olgu või teistkordselt tabatuna – pääseks keelt moodustavate tähistamisviidete mängust. Kirja tulemine on selle mängu päralejõudmine: nüüd on see mäng aga jõudmas jällegi iseeneseni, kustutades piiri, millest lähtudes loodeti ära korraldada märkide ringlust, ja haarates enesega kaasa kõik kindlustunnet pakkuvad tähistatavad, kõik piiritagused varjupaigad, mis keele ala üle valvet pidasid. Rangelt võttes ulatub see kuni "märgi" mõiste ja kogu tema loogika purustamiseni."

Lõpetamegi praegu selle destruktsiooni töötava ennustuse juures. Õieti on siin juba tegemist millegagi, mida Derrida hiljem meelsasti on nimetanud "erinevuseks" (*différance*), kujundades sõna "erinevus" (*différence*) erilisest kirjakujust omaette kontseptsiooni.

Pakun siia lisaks veel väikese eksegeesi Ants Oraselt, kellel logotsentrismi probleematika suhtes on Eesti kontekstis huvitav asend:

"Raskusi pakub siin vist päämiselt aja mõiste käsitus. Kõik ajad, minevik, olevik ja tulevik, oletsevad samaaegsetena koos Jumalas, Logoses, Sõnas, *primus motor*'is, esimeses liigutajas, kelle ümber keerleb, kellest lähtub ja kellesse pöördub tagasi kõik tegekkus nagu ka kõik võimalused, saades alles temas tõeliseks tõeks. Selle igavese, väikse, liikumatu, ent kõike liigutust sisaldava ja algatava keskuse kiirgus on valge, s. o selles peituvad ja kirkastuvad ülimalt valguseks kõik maailmaspektrumi kirevad värvitoonid. Selles on tõeline ka see, mis muidugi leidub vaid võimalusena, nagu Platoni "ideedes" on puhtal kujul teostunud kõik see, mis maailmas esineb puuduliku ja ebatäielikuna (...) Sellest vaikuse ja igaviku punktist nähtuna on kõik ajad üks ja seesama." (Ants Orase kommentaar "Burnt Nortonile" – "T. S. Elioti "Neli kvartetti", "Tulimuld" 1960, nr 2.)

Ilmselt on see n-ö logotsentrismi-fantaaasia kaunimaid väljendusi eesti proosas, ja Oras kindlasti üks meie kõige kokkuvõtlikumaid "logotsentriste", kokkuvõtvam ja piiritlevam kui näiteks Tuglas.

PEETER KÜNSTLER

MILLEKS PINOCCIOLE RAUDRÜÜ?

Essee Toomas Raudami loomingust

Ilmunud teoseid ja kirjanduslikke arvandmeid:

Kättemaks. "Noorus" 1968, nr 8, lk 70-71. Rahvusraamatukogu andmetel on tegemist jutustusega, mida kartoteeki usaldades saab pidada Raudami esimeseks trükis ilmunud ilukirjanduslikuks teoseks. Ma ei pidanud selle lugemist vajalikuks, sest väidetavale esmatrükile järgneb autori bibliograafias 15 aasta pikkune tühemik. Pean Raudamit kiuslikult hilisdebütandiks (s 1947).

Anti jutud. "Eesti Raamat", Tallinn, 1983. 136 lk.

Kirjutab näpuga õhku. "Eesti Raamat", Tallinn, 1988. 192 lk.

Kolmekordne päike. "Eesti Raamat", Tallinn, 1988. 102 lk. (Tegemist on lasteraamatuga.)

Miks mitte kirjutada memuaare, kui oled veel noor. "Eesti Raamat", Tallinn, 1990. 232 lk.

Isa sipelgapesa. Inimene, keda polnud. Absoluutne kuulmine. (Stsenariumid.) "Eesti Raamat", Tallinn, 1990. 136 lk.

Tarzani seiklused Tallinnas. AS Fööniks, Tallinn, 1991. 144 lk.

Kirjanike Liidu liige alates 1987.a.

Fr. Tuuglase novelliauhind 1989 novelli "Lodus tiivad" eest.

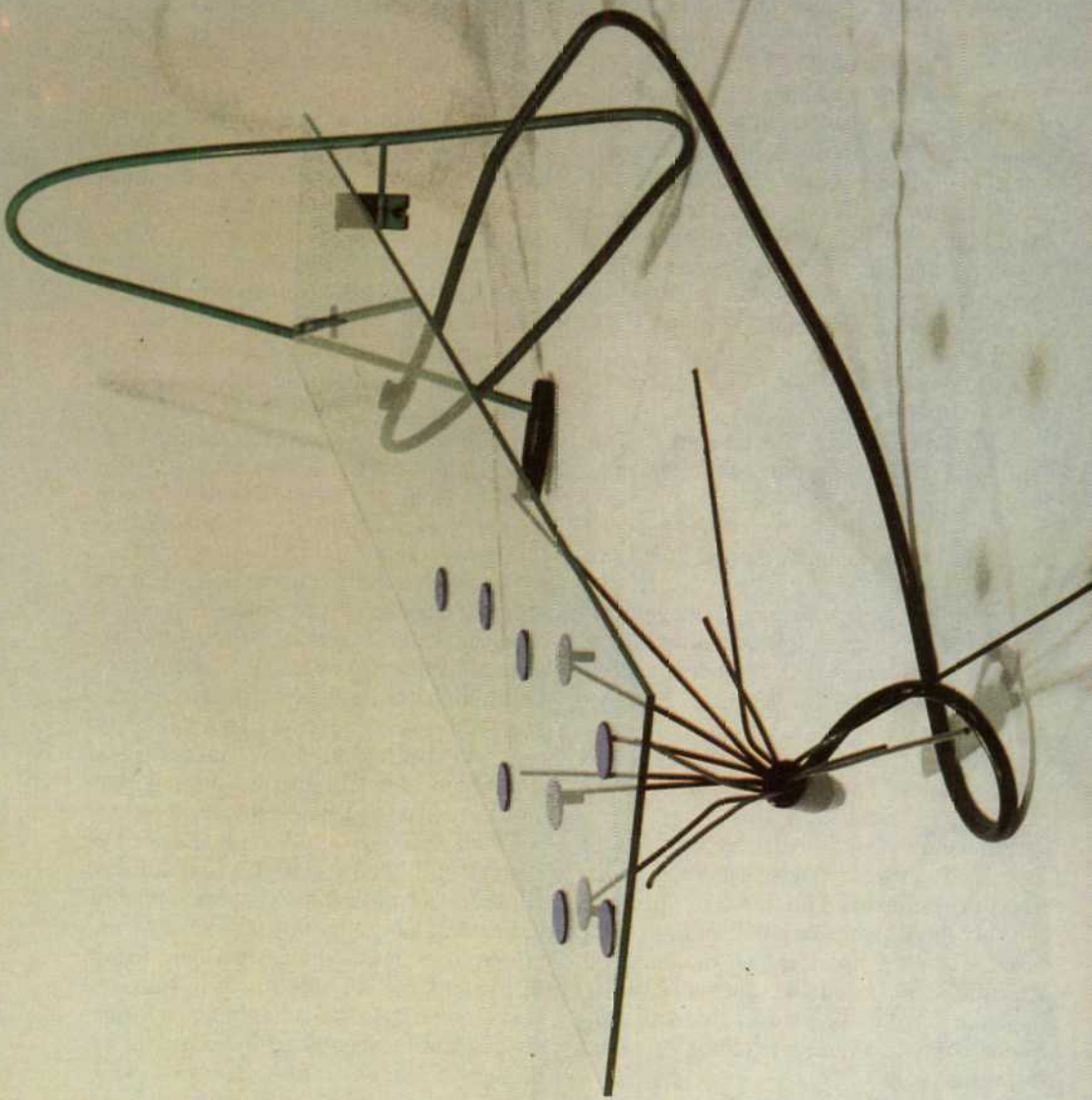
Raudami ilukirjanduslike teoste kohta on kirjutatud vähemalt 30 retsensiooni, neist vähemalt kaks on, tõsi küll, tegelikult raamatu lugejale tutvustamiseks mõeldud lühiarvustused. Teda kui stsenaristi on suuremal või vähemal määral käsitletud vähemalt 13 artiklis ja siinkohal ei ole patust puhas ka nende ridade kirjutaja. Rohkem ma Raudami kohta kirjutanud pole.

Kindlasti peab märkima Raudamit kui esseisti. "Kirjutab näpuga õhku" sisaldab kaks kirjanduslikku esseed, "Minu kallid Alice ehk Miljon musi ninaotsale. Essee edevusest" ja "Minu kallid Céleste". Mõlemad torkavad silma ebaraudamliku sõnastusega

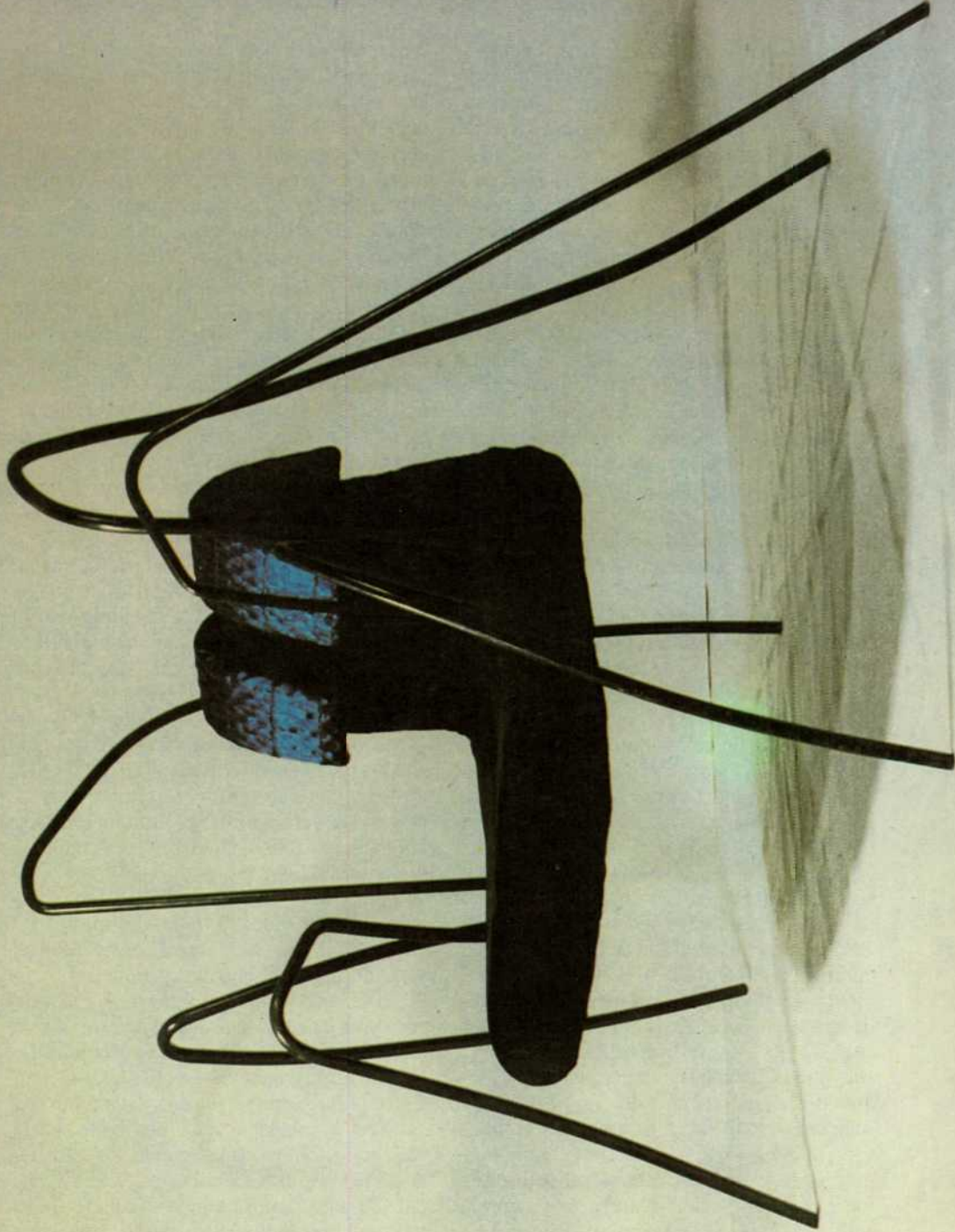
(kui nii tohib öelda), lause on neis kuidagi eriliselt voolav, sirgjooneline ja läbipaistev. Esimene kõneleb ülevaatlilikult Lewis Carrolli fenomenist, teine pajatab Marcel Prousti elu- ja kirjanikutee lõppvaatusest ning agaapel rajanevaist suhetest oma viimase majapidajana. Mõlemad esseed on varustatud kasutatud kirjanduse loeteluga, kuigi tekstide iseloom seda ilmtingimata ei nõuaks. Ometi saab sedamööda ilmsiks üks tõsiasi, nimelt jõuab maailmakirjanduslik kogemus Raudamini ennekõike inglise keele vahendusel. Prousti puhul prantsusekeelseid allikaviiteid ei leidu. Raudam on inglise filoloog ja inglise keel on suur keel.

Kolmandaks oluliseks esseeks pean kirjutist "Minu Nabokov" ("Vikerkaar" 1991, nr 3), mille lõppu on lisatud "Kasutatud kirjandus ehk Vladimir Nabokovi loomingu kronoloogilis-alfabeetiline bibliograafia". Allikaviidete selline äratoomine rõhutab esseisti suurejoonelist põhjalikkust, mis pole meie ahtakesel kodumaal just argipäevane nähtus. Samas ka ülevaatamist teiste tõlgitsejate ja bibliograafistide summast, mis on veelgi erandlikum, olgugi et pealkirja kaudu just nagu möödapääsmatu hoiak. Selle kirjutise stiil mõjub väga lähedasena tema ilukirjandusliku toodanguga, kuigi põhineb poolenisti poleemikal "Lolita" eestikeelse tõlkega. Poleemika on filoloogi mainet väärivalt tõsine ja üksikasjadeni küündiv. Ent teine pool on intiimne mälumaastik ning selle sõnastamine ja seoste konkretiseerimine, mis lausa sunnib Raudamit kirjaniku rolli. Raudami Nabokov hakkab selle esse keelgedes mõjuma kirjandusliku karakterina, mingi üldistuse või kehastusena. Nimelt mälu kehastusena, kelle kõrval joonistuvad välja teisedki tegelased: Humbert Humbert, "horisontaalne" sõber, Raudam, Raudam kui "väike-Nabokov", episoodilise tegelasena ka Proust. Tahtmatult turgatab meelde, et ka eelpoolmainitud esseedes toimus tegelikult midagi üsna samalaad-

Tea
Tammelaan.
Laud.
Metall,
värv,
klaas.
1989.

Tea
Tammelaan.
Tool.
Metall.
väriv.
tekstiil.
1989.

set, ka neist võime välja lugeda mälu personifikatsioone, ainult et neis kirjutistes domineerivad traditsioonilised portreelikud jooned. "Minu Nabokovit" kirjutav Raudam mõjub märksa suveräänsema ehk siis suisa isepäise sõnastajana. Niisiis mälu. Iseasi on see, et Nabokov mälu kehastusena ei erine meie kujutlusis mitte millegi poolest õilsast, kõrgesti haritud ja ülevate annetega õnnistatud "tõenäoliselt geniaalsest" inimesest ja kirjanikust, aristokraadist ja intellektuaalist. Ent kui oletada, et ma lugesin mälu keskse asendi ise Raudami teksti sisse, siis on seal ühtäkki minu jaoks palju ülelligset, piinlikkuseni eputlevat, ma ei suudaks seda teksti enam tajuda kui tervikut. Näib, et Raudam on üritanud luua emakeelset Nabokovi-sõnastikku ja samal ajal kasutanud Nabokovit kui sõnastikku, et jõuda millegi isiklikuni. "Millegist" edasi minna, tähendab lugeja jaoks üksi jäämist ja see ei meeldi talle teips. "Millegiga" koos minemine näib antud juhul pakkuvat võimalust kaasa elada liigutatavalt inimliku suhte jäädvustamisele, mida ei saa fikseerida, paigale sundida, mis sünnitab sõnu, aga mäletab, tunnetab, peab oluliseks elavat inimest. See jäädvustus on isegi ehmatavalt programmiline, ei puudu deklaratiivsed kiilungid. Ja Raudam veel rõhutab, et Nabokov on tema **kunagine** kirjanduslik paleus (nagu Baldwin ja Malamud, nagu Proust, ehk ka Carroll), ent mäletab ülihästi oma teed Nabokovi juurde, veelgi enam, ta suudab luua kujutelma Nabokovi jõudmisest Raudamini, st välistada iga suguse pettusemängu võimalikkuse. Tulemus on küllaltki ebatavaline ja sööbib mällu, kuigi loogiliselt võttes ei ole Raudami "sõnastikud" millekski kohustavad. Veidi hilisemas lühiessees "KS, kõhklev esse heitlusest ajaga", mis ilmus järelsõnana V. Nabokovi "Läbipaistvatele asjadele" ("Loomingu Raamatukogu" 1992, nr 17 – 18) on Raudam veelgi kategoorilisem ja otsütlevam, ta läheb lõpuni. Tsiteerime: "Kuid kultuuri vastuseks on kiri, armastuse vastuseks – Laps. /.../ Kultuuri ei saa ega tohi Lapsele eelistada. /.../ Nad kummardavad, nood *Kulturträger*’id, *ludens*’it, kuid on unustanud peamise – *Homo*. /.../ Kirjaniku raamatud on märk tema hinge, mõtlemise surematusest, kuid h e a kirjaniku laps ei ole raamatusse kirjutatud read, vaid Laps. /.../ Tundub, et

postsmodernistlik (sic!) põlvkond (vähemasti "reaalsuse" jutumärgistamine on neil Nabokovilt laenatud) on praegu ohjeldamatus mänguhoos. Muidugi, mängides on parem – kergem? lõbusam? – surra, kuid ikkagi, sellist asja nagu mängu-surm pole olemas. Ei pruugi olla eriline prohvet, et ennustada Tõe (tagasi)tulekut. Millisel kujul? KS (aeu)?/.../ Maailmal on ainult mõni selline kirjanik, kelle väidetav hermeetilisisus kujutab endast absooluutset avatust, nende teosed aga on anonüümsed alfabeedid, mille kasutamine pole pelgalt soovitatav, vaid karmilt kohustuslik kõigile kirja ja kirjapanemise õppuritele." Mida siia võikski lisada? Kool käidud, õpirahad makstud, tänusõnad **endisele** õpetajale öeldud.

Oma teisi õpetajaid Raudam nii võimsalt välja ei käi. Olgu neid nii palju või vähe kui ma aimata oskan, aga ühe nime ma siiski täie veendumusega nimetan: **Milan Kundera**. Millest see veendumus? Aga ta ise rääkis sellest ühel meie harvadest kohtumistest. Ja pealegi, projitseerige Raudami looming kohaliku Milan Kundera teoste retseptiooni taustale, pangem vihje n-õ kõrva taha. Ma ei küüni Hugo Raudsepaga võistlema.

Peab rääkima Raudami teoste retseptioonist. Valisin välja mulle olulisena tundunud arvustused, mida tsiteerin vabalt, nimetades autori nime ja ilmumise aastat, kuid mitte kirjutise pealkirja, sest tihti on see liig pealetükkivalt informatiivne.

Mati Unt (1983): Kirjanik vahetab vaatenurki virtuoosselt ka juttude sees, mõnikord vaata et ühe lause ulatuses. "Teised" asuvad sõnakardina taga, sähvatusi ja kilde, mis nende kohta käivad, on raske kokku korjata, kronoloogiat väsitav taastada. Silmatorkav on monomaaniline side isa ja emaga. Kirjanik on liiga kaval ja paneb maske ette. Üldse tegeldakse palju sõnamängude ja kalambuuridega, keel kipub lagunema, üks kõla kutsub välja teise, teine sõna kolmanda. Unes külastavad teda Faulkner, Proust ja Joyce. Ei taha rääkida manerismist, siin võib olla tegemist ka krambiga (mida küll minust arvavad Joyce ja Proust, kes unedes kummitavad?!). Unt ei taha rääkida jäämäest jne, ta räägib vetevoogude all peituvast vaalast: "Tegelikult ei saagi me teada, mis seal all siis on (või mis hääled need kõnelevad)."

Toomas Raudam. Kalju Suure foto

Kristiina Ross (1986): Ta kirjutab kogu aeg ühte raamatut. Raudami raamat on kee- ruline, tihe ja rikas, kuid sellel on kaks põhi- teemat – inimene (= Raudam ise) kui subjekt ja temast kirjutamine kui protsess. Teda ise- loomustab liigne teadlikkus sellest, mida ta teeb, autori erudieritud teadja-edeus. Oluli- simaks sfääriks, mille kaudu tegelast kirjel- datakse, on suhted sugulastega. Ka kirju- tamise ja kirjaniku teema huvitab Raudamit üha, kuid nüüd on ta oma sellealase laengu maandanud kahte vastavasisulisse esseesse. See on igati teretulnud lahendus. Lingvistina protesteerin ühe süntaktilise võtte vastu, mil- le korral kõrvallause asetatakse täpselt selle sõna järele, millest ta hargnema tahab hakata (ehk kui võrrelda halva tõlkega, siis sinna, kus ta originaalkeeles parasjagu olema juh- tub).

Priidu Beier(1988): Raudam vaatab oma naba ja kirjutab KKI jaoks. Kui ta kirjutaks massidele, siis ei jääks temast kui tunnusta- mata geeniusel midagi järele, siis oleks ta läbikukkunud kirjanik.

Olev Remsu (1988): Kõik Raudami stilis- tilised ja lingvistilised omadused on õigusta- tud, sest ta kirjutab väikestest ja suletud maailmadest, mis asuvad läbilõikeinimese tajudest kaugel eemal ja on nende suhtes ni- hestunud. Need maailmad on olemas ja selli- ne kirjandus ühes nendega loomulik ja vajalik.

Toomas Raudam (1988): "Olen veendu- nud, et mittemeeldimine ja -mõistmine ei joh- tu sellest, kas laused on pikad või lühikesed, modernistlikud või realistlikud, kalambuuri- dega või ilma. Ütleksin, et stiil ei kuulugi niivõrd kirjanikule, kui just tegelasele, inime- sele või inimesestunud maastikule, tänava- nurgale või viltuvajunud aiale. Ta (tema!) on alati antud, kirjutajast sõltumatu või märksa vähem sõltuv, kui kriitik arvab. Mittemõist- mine on Beieril tingitud sellest, et ta ei mõista neid inimesi, kellest seal juttu on. Olemuslik eksitus ja lugeja tahtmatu eksitecle viimine tuleb pigem sellest, et T. Raudami jaoks on kõik elus, ka eluta loodus ning tühi univer- sumgi hüüab temale juba esimesel kuusel ini- mese, omataolise häälega vastu. See võib eksitada, kuid ma isegi ei usu elus pooltki sellest, mis kirjanduses."

Astrid Reinla (1990): Ühes romaanis on mitu varjul, seda nii vaatenurkade kui teema- de poolest. Proosa struktuur lähtub sõna kau- du ühekssaamisest inimeste ja esemetega, tuulega ja emotsioonidega, mälu ja mäleta- mist paralleelselt saatvate aistingutega jne – justkui vihjaks Raudam oma seotusele Nabo- koviga.

Olev Remsu (1992): Raudam on üks vä- heseid, kes viitsib veel esteet olla. On tore ja vajalik, et keegi veel eksperimenteerib teks- tiga, suvatseb olla kunstnik. Kunst on Rauda- mi jaoks tõsine mäng, mida saab teha aina paremini ja keerulisemalt, muid eesmärke ju kunstil polegi. Tekst on Raudami jaoks ise kujund. Esteedina on Raudam nii mineviku- kui tulevikumees, kahjuks mitte momendi- suurus. (Remsu siiski mõonab, et ka Raudami proosas "sirguvad inimesed", tähendab, kül- lap siis leidub ka teksti isekäitumisest veidigi üle olevaid kujundeid, miljööd, situatsioone, poeetilisi metafoore jne. Tähendab, tekst on mitmekihiline ja tasandid eristatavad ning es- teetiliste taotluste kuldse võrgu all on inimlik kogemus ja sõnum.) Remsu rõhutab, et just tänu sihipärasele korrapärasele on Rauda- mi tekst väga lähedal meie kaemusele.

Mary Hartman (1992): Alates "Pradost" ("Vikerkaar" 1992, nr 3 ja 4) lõhkus Raudami empaatiline eluvaade lõpuks tammid, ujutas kõik üle ja valgus äkki just nendesse kohta- desse, mis olid parajasti kõrbenud ja tuuldun- nud. Raudam kirjutab ju 60-70ndatest aastatest. See on kulunud aeg, meeleheitliku ja võib-olla saatusliku optimismi aeg. Rauda- mile sobib kõik, mis jääb sünni ja surma vahele, voolavas algolekus, teadmatu ja süü- tu. Vaid Armastus, soe ja sensuaalne, on mi- dagi kindlamat. Olulisem kui ajalugu, ilmakord ja rahvuslikud aated on Raudami jaoks Armastus. Ta teeb selle heaks kõik, mis suudab – sõnades vähemasti.

Toomas Raudam (1991): "Psühholoogili- se (sageli eksperimentaalse) proosa meister. Kõikide kriitikute sõber. Stiilis esineb kunst- likkust, ohtrasti kasutab mancrisme ja teiste autorite tsitaate. Suurimaks puuduseks juhu- se – "keegi on keegi teine, keda ma ometi lapsepõlves kohanud ja kalliks pidanud olen" – liigkasutamine ja süžeeäikude kordamine romaanist romaani."

Mida võib selle kõige kohta kommentaariks öelda? Kõigepealt juhin igaks juhuks tähelepanu sellele, et tegu on vaid murdosaga Raudami kohta kirjutatust, mida pidasin iseloomulikumaks ja selgemaks. Tähelepanu puudumise üle ei saa kurta. Edasi võib igatükk märgata, et esimeste raamatute aegu kesken-dus kriitika Raudami tekstide vormilisele ja stilistilisele küljele. Pimegi võib tähele panna mahedaks tembitud õpetlikku tooni, heatahtlikku paikapannemist jne. Ilmselt tavaline reaktsioon debüütidele. Sellele järgnes arusaamatus, tüdimus vormi analüüsimisest, janu sisuliste kvaliteetide kallale asuda, ent, jumalparaku, neid ei leita üles.

Kõige hilisem retseptsoon leiab Raudami tekstides üles inimese ja vabaneb vahepealsest krambist. Kuivõrd see tulenes Raudami loomingu uue kvaliteedini jõudmisest, ei saa täpselt fikseerida. Sama kehtib ühiskondliku situatsiooni kohta. Tema viimane romaan seostub küll tõesti originaalsel moel ühiskondlike nihetega ja tervikkujund n-ö töötab. Samas on see tekst vaata et kõige raskemini loetav, lausa mürisev-kärisev tulekahi ilutulestiku moonalaos.

Novellid "Prado" ja "Tükike merd" (viimane "Vikerkaares" 1992, nr 12) on kahtlemata Raudami meistritööd. Kaotamata vähimalgi määral oma iseloomulikku stiili, nagu see juhtus kahes essees aastast 1986, kirjutab ta ühtäkki nauditava kergusega, voolavalt. Imelig, lause hargnevusest ja harude omavahelisest haardumisest hoolimata tajume ometi voolu sängi, selle sügavust, paratamatust, sihti ja tempot. Grammatilistest iseärasustest sõltumata mõjub tekst sama loomulikult kui kõige lihtsam jutustus, seda mõistagi olemata.

Need kolm teost ühes Nabokovi-aineliste esseedega annavad Raudamist uuelaadse ettekujutuse, mida eelnenud tõsiselt toetab küll väga liigutatav, ent ilmunud just nagu kontekst-tita jäänud romaan "Miks mitte kirjutada romaane, kui oled veel noor". Varasem kriitika ei osanud otsida Last. Ent tagantjärele vaadates, kas oligi Laps Raudami tekstides piisava enesestmõistetavusega leitav? Kriitikud tundsid elavat huvi Raudami stiili, keelekasutuse, tema eruditsiooni ja kirjanikuambitsioonide vastu, aga ei puudutanud tekstide elusat sisu. Tundub, et nad kõik küsisid umb-

usklikult: aga miks? Kui oluks neil kasutada tänane Raudami sõnastik, küsinuksid nad parafraaseerides: milleks Pinocciole raudrüü? Ainus erand on olnud Remsu, kes on Raudami loodut alati mõista tahtnud ja taibanud. 1988. a ütles ta selle kohta peaaegu kõik ja enam-vähem otse ka ära. Naljakas, aga nüüd hindab ta raudrüüd, kuigi õigupoolest rauda selles rüüs enam pole. Nõnda siis ilmselt vist sellepärast. Ja veel, Remsu on end tõestanud tundliku kultuurikriitikuna, seda just kirjan-dusküsimustes, ja selles mõttes on tal rõhuasetustes ilmselt õigus. Kaheksakümnendad ei tundnud Last, kuigi ironiatulv oli juba ära väsitamas. Ka kümnendi lõpetanud pateetikatulv vajanuks oma ühekülgsuses sedasama kogemust (mille 1992. a sõnastas Armastuse maksiimiga seoses Hartman). Sest ka Raudam on omajagu pateetiline, jaatav. Aga ta ei ühine miskipärast deklareerimata grupivai-muga, ta püsib täie tõsidusega oma maailmanägemises, seda juba esimesest raamatust peale. Tema tegelased elavad väikelinnas, agulis, nad on vaesed, n-ö lihtsad inimesed. Nende ümbrus on hall või pruun, räämas, peldikulõhnaline, aga elusoe. Väga tihti on peategelaseks laps või teismeline, lugedes me võime jälgida teda maailmaga suhtlemisel saatvaid ebalusi, üleponnistamisi, piinlik-naljakaid ajastule iseloomulikke lühiühendusi. Muide, Raudami looming sisaldab suurel hulgal anekdoote, kuid need on lahti räägitud harjumatul moel, situatsioonikoomikast irdu-vaina, inimtaju kaootilisust silmas pidades (nagu ütleb Remsu). Nii mõnigi kord kujuneb anekdoot tegelase jaoks läbielatud oma-moodi välkvalguse hetkeks. Raudami laps-tegelased, tegelased üldse, pärinevad aegadest, mida me oleme valmis juba unustama. Praegu tundub mulle, et Raudam omal kombel päästis ühe ajajärgu, päästis selle en-nekõike masendavalt ühekülge müüdi küü-sist. Kui loed neil aegadel tärnand moodsat eesti kirjandust, jääb üldiselt selline mulje – muidugi pinnaliselt vaadatuna –, et tegelased elavad jõukates steriilsetes korterites või ma-jades, on targad, kasitud, joovad peeni napse, neil on alati vaba raha ja nad magavad nagu muuseas oma sõprade abikaasadega. Nende eksistents lähtub teatud mudelitest, mille lah-tikirjutamisel kerkib esile ridamisi unelmaid, mis algavad elustandarditest ja küünevad

maailmatunnetuslike sõnastusteni. Tagantjärele tundub selles pildis midagi "dallaslikku", kuigi see paroodiana ei tuleks kõne alla. Raudam aga kirjutab lahti intiimset mäluainest, tollaegseid inimesi, seda perekondlikku atmosfääri, vaese, ent kokkuhoidva pere lõhna, mille puhul antiseptilisusest ei räägita, ent mis alati hoidis enda küljes, mida enesega kaasas kandes olid sa alati ise, sealt ja sealt, nende inimeste ringist (ka füüsilises mõttes, puudutuste keeles, unenägudes, alateadvuses). Raudam kirjutab servapidi ka selle maailma vääramatust muutumisest. Väike-linn, algul nõos, mille ümber kerkivad uuehitised, et anda tööd ja eluaset mõistetamatutele inimestele, kellest midagi ei teatud ega eriti teada tahetudki. Nõgu kui ainus teadaolev paik, millele ajalugu otsetabamusega pihta ei saa, vaid just nagu üle peade lendab. Pole ime, et see tekitab turvatunde, olgugi põhjendamatu. Nii et tõesti, miks mitte kirjutada memuaare? Kuid vähemalt algul võõrastati seda miljööd, neid tege-lasi, detaile, kahtlust äratas irooniavaegus. Iroonilisi sädemekesi ju veikles, aga vastavat üldistavat hoiakut just nagu ei olnud. Oleks veel ausa(lihtsa)meelne realist! Aga ei, kasutab moodsaid tehnikaid. Eriti teise ja kolman-da raamatu puhul tajusid seda ilmselt väga paljud, kirjutatu ei klappinud grupivaimuga. Parema puudumisel tekkis mulje, et Raudam kirjutab kirjutamisest, on üks neetud kuivikust stiilitreial, kes ei valda aktuaalseid teemasid. Teiselt poolt ei saanud tähelepanuta jätta seda hulka intiimsusi, mis tekstidesse sisse kirjutatud – mis siis muud, kui et kirju-tab endast. Umbes nõnda arvasin minagi. Raudami eel käis hirmuäratav kuulsus, et ta kirjutab tapvalt keeruliselt, aga midagi olulist ei ütle. Miks, võis ka lugeja mõelda, miks ometi sepistab ta intiimse sõnumi ümber nii vägeva raudse rüü? Lugeja märkas last, aga last ei näinud. Märkas modernismi, kuid sõ-nastiku jättis lugemata. Kas polnud selles oma osa Raudamilgi?

Aga olgu. Raudam kirjutab vastuses Beie-rile (1988): "Minu jaoks ei seostu modernism ei šoki ega skandaaliga, vaid järelemõtliku pilguga iseendasse, kirjandusse." Rossi välja öeldud "liigne teadlikkus" ja "erudeeritud teadja-edevus" mõjusid kahtlemata etteheite-na. Oleks võinud interpreteerida ka teisiti.

Lugedes Raudami kirjutatud lauseid, tekib temast kujutelm kui modernistist, kelle jaoks modernismi mõistes sisalduv on piisavalt materialiseerunud ja eakas, et näha selles loo-gilise ehitusega toimivat asja. Miks leitud jalgratast, teha puust kobamisi selle pulki ja mutikaid? Eesti keel januneb jätkuvalt modernismikogemuse järele. Iseasi, kas on vaja nostalgilist aoegade ihalust, kas on tarvis (võimalik? mõistlik?) olla "tüüpiline moder-nist", võib-olla oleks loomulikum vähem pin-gutatud hoiak, mingi üsna argipäevane lähenemine? Miks mitte kirjutada teoseks argipäevaselt "madal" aines ja teha seda täiesti teadliku modernistina? Jah, kindlasti, aga pikka aega siin miski päriselt ei klappinud. Raudami loomulikkus mõjus kriitikuisse vas-tupidiselt. Teisalt, modernismikogemus, sel-le maapäälse instrumendina tajumine ah-vatleb ka instrumendil mängima. Ma ei ole iialgi pidanud Raudamit surmtõsiseks kirja-nikuks, kaugel sellest. Aga tema huumorit pole kerge tabada. See pole etteheide, pigem viide süvenemisele. Näib, et Raudami-sugu-ne kirjanik peab enesele lugejaid kasvatama, ise hoolitsema oma teoste retseptiooni eest. Mida ta on ka teinud. Üsna tihti jätab ta endast mulje kui uurija tüüpi kirjanikust-filoloogist. Kui ta toob teksti sisse dada ja automaatkir-jutamisele viitavaid löike (näit "Tarzani seik-lused Tallinnas", ka ühes essees), siis kohtuvad ühes punktis kolm näilisel vast-andlikku tendentsi: filoloogist teadlikkus, nali ja ideelise terviku seisukohast vähimagi nal-javarjundita informatsioon. Selge, et sellist asja igatüki lennult ei haara, peab harjuma, looma enesele eelhäälestuse. Mulje pörkumi-sest raudrüüga ei pruugi tuleneda kriitiku sõ-namängulustist. Sest ta tunneb end takis-tatuna pääsus kirjanduse elava sisu juurde, mis teisalt vaadatuna end lausa välja pakub. Ta tahab veendum saada, tunneb kummalist usaldamatust. Raudami õrnad karakterid oma siseilmast on isegi oma eksistentsi suhtes eba-kindlad, nagu *pinocciod* peavad nad alles kel-lekski saama, poisiks, lapseks, inimeseks. Nad ei ole enese jaoks iseenesestmõistetavad, nad imestavad, kuivõrd "valmis" on mõni inimene, kellega nad kohtuvad. Veel suurem hämming tabab meid kogedes, kuidas keegi üsna endasugune üleöö "valmib". Initsiat-siooniriitus esineb Raudami teostes meeli-

sööbivald sageli. Ligitõmbe ja hirmu segu raputab Raudami tegelase teadvust suhtes nendega, kes on "valmis" juba sünnist saati, mõtlen litsakaid lapsnaisi. Nad on vapustavalt elusad, aga kohutavalt "valmis". Raudami kirjanduslik raudrüü tuleneb seega üsna loomulikult ka tegelaste seisunditest, kriitika ja tema enese suhtumine *pinocciotesse* on aga pikka aega olnud leppimatult erinev.

Alates romaanist "Miks mitte kirjutada memuaare..." on varasemad piirid ühtäkki murdunud. Tundub, nagu oleks juurde tulnud uus mõõde, Raudami loominguga piirideta elu- ja taotlus jõuab paremini päralt. Tundub, et Raudami looming on väljunud "elu peamagistraalidele", üldinimlik sisu püsib tema töödes jõuliselt esiplaanil, lugeja ei takerdu seetõttu enam raskepärasesse sõnastusse (kuigi ei saa nõustuda Remsu väitega 1992. a, nagu oleksid Raudami laused kõik puha pärlid), tal pole põhjust heituda kolklikust miljööst ja norida pisut nõutuna selle detailide kallal: "monomaaniline suhe isa ja emaga" (aga eriti vennaga, ka sõbraga, armsamaga) ei jäta enam muljet, nagu loodaks järjekordse *pinoccio* psühhograafiat, selles suhtes on kõik selgeks kirjutatud – Raudami väikesed maailmad on olemas tänu agaapele, siit pärineb nende vastupanuvõime ja enesekaitseinstinkt. Pigem on lugejal põhjust tunda, et tänu Raudamile on ta hetketi vaimselt sihiteadlikum.

Muidugi, Raudam on viimasel ajal nii otseselt kui kaude ise oma teostele retseptiooni loonud, muidugi, kirjanduslik küpsemine (või nimetagem seda järkjärguliseks avanemiseks kirjanikuna) on üks loomulikumaid asju siin ilmas. Tõsi seegi, et Raudami stsenaariumide põhjal vändatud filmid, nagu ka stsenaariumide kogumik, mõjutavad otsusta-

valt tema proosatekstide vastuvõttu, "tõlgivad" neid, lähendavad laiale publikule (filmid on Raudami nägu, lavastajad on temasse uskunud, ja avaldatud stsenaariumid rõhutavad seda, kui terviklik ta kirjanikuna ikkagi on). Ometi ei seleta see kõik Raudami proosas ühtäkki ilmnenud panoraamsuse-efekti, just nagu oleks kirjanik väga isikliku ainese veelgi isikupärasema tõlgendamise kaudu jõudnud... millegi eriti intiimseni, mis mõjub lugejasse anonüümse üldistusena. Ütleme, nagu esseedes deklareeritud. Ehk ka pisut teisiti – kirjaniku vaatepunkt on väljunud väikeste maailmade piiridest, tema loomingus varem domineerinud pateetiline pool on nüüdseks tasakaalustunud läbipaistva ja kiretu irooniaga, tekitatud on jahe täpsustav foon ja see äratav imelikul kombel usaldust. "Tarzani seiklused Tallinnas" on ka formaalselt panoraamromaan, mille ühiskonna- ja ajalookäsitlus faktivigadest (millele irooniliselt osutab O. Kruus) hoolimata veenab. Tahes tahtmata kaldub mõte Milan Kundera suunda, kelle puhanguline ja pisut kipakaks jäänud käsitlus eesti kultuurikirjanduses võiks siit ehk lisapidepunkte leida. Kas peaks ütleva, et ühtaegu kirjanduslike (estetistlike, absoluutsete) ideede ja empaatilise reaalsuse-tajuga (mälestusliku, põrmustavaga) tegelev vaim on osanud rahuldava tasakaalu leida? Tundub, nagu oleks ta ennast vabaks kirjutanud ja võib enesele lubada, mis pähe tuleb, meeldigu see või mitte. Küsimus Pinocciost ja raudrüüst on päevakorrast maas. Kas aga tõusevad Raudami loominguga puhul keskeiseks märksõnadeks "estetism" ja "puhas kunst", nagu on väidetud, või hoopis muud määratlused, selle ümber tundub vara olevat targutada.

VILLU KÄRDI

MARIHUAANA JA HAŠIŠI TARVITAJATEST EESTIS

Käesolevas kirjatöös puudutatavad teemad ei ole Eestis just eriti sageli lähemat käsitlemist leidnud. Uimastikasutust on enamasti vaadeldud üsna kitsast, meditsiinilisest või õiguskaitsealisest vaatenurgast ja sageli vaid järjena alkoholismi käsitlevatele töödele. Seoses sellega on tavaarusaam uimastiprobleemist omandanud veidi lihtsustatud kuju. Suuresti alahinnatakse erisuguste uimastusvahendite toimeerinevusi ning enamasti viiakse kõik uimastid ühise nimetaja "narkootikumid" alla. Ometi tehakse läänemaalmas selgepiirilist vahet narkootikute – st oopiumi, morfiumi, kodeiini, heroini, metadooni jms – ja teiste uimastite vahel. USA *Controlled Substances Act* liigitab keelatud mõnuaineid järgnevalt:

I. Narkootikumid.

II. Depressandid (ained, mis vähendavad kesknärvisüsteemi töövõimet) – klooraalhüdraat, barbituraadid jms.

III. Stimulandid – kokaiin, amfetamiin, fenmetraliin jms.

IV. Hallutsinogeenid – LSD, meskaliin, psilotsibiin, mõned amfetamiini derivaadid jms.

V. Kanepitooted – marihuaana, hašiš, THC ja hašiši õli.¹

Viimasel kahel rühmal ei teata olevat sõltuvust tekitavat toimet² ning kanepitoodete puhul pole võimalik rääkida ka tolerantsist. Kanepi toimeainetel – kannabinoididel on omapärane võime ladestuda rasvkudedesse ja see on andnud mõnele uurijatele alust püsitada hüpoteesi "tagurpidi tolerantsist" marihuaana ja hašiši puhul. See tähendab, et igal järgneval manustamisel piisab väiksemast ainekogusest sama efekti saavutamiseks.

Enamikus maailma riikidest, kus uimastid on keelustatud, arvatakse marihuaana ja hašiš eelnevail põhjusil "pehmete" uimastite hulka. Sellise poliitika kohaselt ei loeta nende ainete enda tarbeks omamist kuriteoks, samuti puudub sunniviisiline võõrutusravi.

Käesolevas töös olen püüdnud pisut valgustada marihuaana- ja hašišikasutuse olemust, sellega seotud inimeste omavahelisi suhteid ja vahekorda ümbritseva ühiskonnaga.

Tutvustan siin mõningaid järeldusi oma uurimusest, mille algandmed on kogutud perioodil märtsist kuni juuni alguseni 1992. Uurimismetoodikat võib üldjoontes nimetada osalusvaatluseks, olen kasutanud segu selle metoodika erinevatest elementidest: vaatlus, otsene osalusvaatlus, grüpiintervjuu ja süvaintervjuu.

Kahes esimeses peatükis toodud üldisemat laadi andmete lähteallikaks on olnud põhiliselt kaks teost: U. S. Department of Justice Drug Enforcement Administration'i 1989. aasta aruanne "Drugs of Abuse" ja M. H. Clinardi 1974. aastal ilmunud raamat "Sociology of Deviant Behavior".

Lühike sissevaade kanepi kasutamise ajalukku

Cannabis, kanepitaim, kasvab nii metsikuna kui põllukultuurina kogu maakera troopilises ja parasvöötmes. Viljeldakse harilikku kanepit (*Cannabis sativa*) ja india kanepit (*C. indica*). Laialdastel maa-aladel Kesk-Aasias, Venemaa ja Ukraina lõunaosas ja mujalgi maailmas kasvab metsik kanep (*C. ruderalis*), mis oma kergesti variseva seemne tõttu on muutunud raskesti tõrjutavaks umbrohuks. Kanepit on täis raudteeäred ja kraaviperved, hoolimata keemilisest tõrjest tungib ta ka põllukultuuridesse.

Kanepist saadakse kanepikiudu, millest valmistatakse nõõri, kalavõrke jms, samuti õli, mida kasutatakse värvide jmt valmistamiseks, ning seemneid toiduks ja loomasöödaks. Põhiliselt india kanepist, aga ka harilikust ja metsikust kanepist on aastatuhandeid valmistatud uimastavaid aineid hašišit ja marihuaanat.

Ammustest aegadest alates on kanepit kasutatud ravimina. Hiina kroonikad mainivad juba aastal 2737 e. m. a *Cannabis*'e kasutamist valuvaigistina kirurgilisel operatsioonil. India kanep jõudis Lääne meditsiini annaalistesse 1839. aastal, kui Euroopas esmakordselt kirjutati tema toimejõust valuvaigistina ja krampidevastase vahendina. 19. sajandil ja 20. sajandi esimestel kümnenditel kasutasid Euroopa ja Ameerika arstid kanepit küllaltki edukalt suure hulga füüsiliste ja psüühiliste haiguste raviks (nt menstruaalhäired, oopiumi ja kloraalhüdraadi abstsinentisündroom, migreen, teetanus, unetus, mitmesugused psühhoosid jms).

20. sajandi algupoolel, seoses uute sünteetiliste ravimite leiutamisega, vähenes huvi kanepi kui ravivahendi vastu. Kuni 1941. aastani esines ta küll veel USA *Pharmacopoeia*'s ametlikult soovitatava ravimina, kuid 1937. aasta *Marihuana Tax Act*'iga oli igasugune, ka raviotstarbeline marihuanakasutus keelustatud. Tolle seadusakti tegelikud tagamaad on veel tänapäevani võrdlemisi segased. Ametlikult väidetakse, et tegu olnud ainult murega rahva tervise pärast, kuid hilisemad uurijad on leidnud teisi tegureid, mis ilmselt oluliselt mõjutasid avaliku arvamuse ja sel moel ka seadusloome kujunemist antud küsimuses.

1920. aastate lõpul halvenes ameeriklaste majanduslik olukord ülemaailmse majanduskriisi tõttu. Suurenes tööpuudus. Sellistes tingimustes üritavad inimesed tavaliselt tööjõuturul välja tõrjuda nõrgemaid, vähem kaitstud grupe – rahvuslikke ja muid minoriiteete. Antud juhul langesid avalikkuse põluobjektideks nn *latinod* ja *chicanod*, st Mehhiko ja Puerto-Rico päritolu hilisimmigrandid, kelle seas marihuana suitsetamine tol ajal levinud oli. Ei ole vaja olla psühholoog, teadmaks, et meile ebameeldiva inimestekategooria iseloomulikud (või arvatavalt iseloomulikud) käitumisharjumused tunnistame me hõlpsalt ühtlasi kas ebaestetiiliseks, tervistkahjustavaks või lihtsalt halvaks. Nii toimus ka avaliku arvamuse häälestamine marihuanakasutuse vastu.³

Siia liitub veel teinegi tegur. Nimelt hakkas marihuana Euroopa päritolu ameeriklaste seas esmakordselt levima 1920. aastatel, s. o ajal, kui USAs kehtis alkoholi keelusea-

dus (jaanuarist 1920 kuni detsembrini 1933). Esimestena puutusid marihuanaga kokku inimesed ühiskonna põhjakihtidest – prostiituudid, mängurid jms, kes kasutasid marihuanat alkoholi asendusainena. Kuid marihuana keelamise pooldajad esitasid põhjust tagajärjena: nägid nende inimeste marginaalses seisundis kanepi degenerereiva toime ja värviliste "dope peddlerite" halva mõju tulemust.⁴

Leidub ka kolmas põhjendus. Üheski autoriteetsemas allikas ei ole autor küll otse sellesuunalist mõttearendust kohanud, kuid mõnedes apologetilistes väljaannetes⁵ on vihjatud, et kanepitoodete-vastase "avaliku pahameele" organiseerimisel ja finantseerimisel olevat suurt rolli mänginud salajase alkoholi kaubandusega tegelev maffia, kes näinud marihuana levikust ohtu oma turgudele. Just maffioossete struktuuride surve tõttu võetudki vastu marihuanakasutust keelav seadus.

Igal juhul kasutati avaliku arvamuse töötlemiseks ka teadlikku valet ja desinformatsiooni – selle ühe näitena on Soome *Kannabisyhdistys*'e väljaanne ära trükkkinud 1929. aastal USAs levitatud propagandaplakati, millel kõiki marihuanakasutajaid väideti ähvardavat hullumeelsust, surm ja kindel kaldumus mõrtsukatöödele.

Siiski jätkati kanepi farmakoloogilisi ja biokeemilisi uuringuid. Tänapäevaks on leitud, et kanepitaim sisaldab vähemalt 61 unikaalsete omadustega ainet – kannabinoidi, mida teatakse leiduvat vaid temas. Psühhoaktiivne toime arvatakse neist olevat põhiliselt ühel – delta-9-tetrahydrokannabinoolil (THC), mida viimastel aastatel on jälle hakatud kasutama ka legaalses meditsiinis – vähkaskavaja-vastase kemoterapiilise vahendina ja südamepööritusravimina.

Viimase paari aasta jooksul on taas laiemalt päevakorda tõusnud marihuana (ja ka laiemalt uimastite) legalisatsioon. Põhjuseks on see, et senine karmikäeline uimastipoliitika on omadega ummikusse jooksnud. USA majandusteadlane Dorothy Rice on välja arvanud, et 1989. aastal läks võitlus uimastitega Ameerika ühiskonnale maksma 60 miljardit dollarit. Uurimus näitab, et "...võitlus uimastitega on muutunud üheks Ameerika juhtivaks majandusharuks olme-

elektronika, autode ja terase tootmise kõrval...⁶ Arvatav uimastimüügi käive olevat tol perioodil olnud enam-vähem sama suur ning säärase efektiivsusega ei olevat enam mõtet nii palju raha kulutada.

Praeguse diskussiooni eripäraks on tõsi-asi, et legalisatsiooni pooldajate (või vähemalt dialoogivajaduse tunnustajate) leeri on tulnud üsnagi mõjukaid poliitika- ja riigitegelasi – näiteks endise Reagani administratsiooni riigisekretär George Schulz, New Yorgi föderaalkohtu kohtunik Robert W. Sweet jt. Varasemal aegadel pooldasid uimastite seaduslikustamist põhiliselt vaid vähesed probleemiga tegelevad teadlased ja sotsiaaltöötajad. Juba aastaid tegutseb Washingtonis baseeruv organisatsioon NOR-MAL (National Organisation for the Reform of Marijuana Laws), mis taotleb marihuaana täielikku legaliseerimist meditsiinilisteks eesmärkideks. Euroopas aga tegutseb mitmeid marihuanakasutajatest koosnevaid rühmitusi (näiteks Soome Cannabisyhdistys), mis taotlevad marihuaana ja hashiši legaliseerimist ka mõnuainetena.

Toime ja manustamise iseärasusi

Kanepitooteid tavaliselt suitsetatakse pehmelt rullitud sigarettides (inglise k *joint*, *reefer*; vene k *opõh*, *kossjak*). Neid võib kasutada puhtalt või segatuna tubakaga. Kanepit võib manustada ka lihtsalt suu kaudu, kuid suitsetades olevat ta kolm korda tugevama toimega. Indias valmistatakse temast jogurtit, nn *bhanglassy*'t, mida vastava litsentsi omamisel võib seaduslikult turustada. Üks käesoleva uurimuse respondentidest rääkis, et kunagi olevat nad keetnud kanepist koos piima ja suhkruga putru.

Lisaks nimetatud moodustele manustatavat Jamaical ja teistel Kariibi mere saartel kanepit veel järgmisel viisil: suure toimeainesisaldusega taimi kuumutatakse tule kohal ja hingatakse sisse neist erituvat auru. Nii olevat kanepil eriti tugev mõju (suuline teade Zacharias Blummerilt 06. 06. 92). Arvatavasti on ka nn "kilodiilerite" (suures koguses kaubitsejate) vahendusel Eestisse jõudev marihuaana eelnevalt sel meetodil töödeldud. Sellega on taotletud kahte eesmärki: esiteks

"riibuda pealt rasvasem kraam", teiseks muuta "rohu" hulgas olevad seemned kasvuvõimetuks ja vähendada nii marihuaana koduskasvatamise võimalusi.

Marihuaana suitsetamise järel saabuvat mõju on tunda kohe, mõne minuti jooksul. Haripunkt saabub 10 – 30 minuti pärast ja mõju kestab üldse 2-3 tundi. Mõju üldistatud kirjeldust on väga raske anda – palju sõltub indiviidi eelnevaist kogemustest ja ootustest, samuti taime kasvukohast ja toimeaine kogusest.

Väikesed doosid tekitavad enamasti rahutuse- ja tugevneva heaolutunde. Sellele järgneb unistav olek ja sagedasti iha millegi magusa järele. Toimuvad muutused sensoorses tajus – meeled muutuvad ergumaks, võib esineda muutusi mõttemoodustuses ja väljendumisviisis.

Tugevamad doosid intensiivistavad reaktsioone. Indiviid võib tunda kujutlusvõime kasvu ja eneseidentiteedi muutumist. Operatiivmälu on nõrgenenud, tekib hulk ebatavalisi assotsiatsioone, emotsioonid vahelduvad kiiresti.

Need kaks esimest mürgistusastet võivad olla kõrvaltvaatajale tähelepanematud. Veelgi suuremad doosid võivad aga tekitada tajuhäireid, hallutsinatsioone, silme ette manada galopeerivaid fantaasiapilte. Esineda võib tavapärase eneseidentiteedi kaotamist. Väga suured annused võivad esile kutsuda toksilisi psühhoose.

Üldiste nähtudena võib nimetada veel eufooriat, kontrollimatut naeru ning aja- ja ruumitaju häiritust.

Pikaajalisest kasutamisest tingitud mõjudena toob U. S. Department of Justice Drug Enforcement Administration oma 1989. aasta aruandes välja kurnatuse ja psühhooside võimalikkuse, ka vähenenud söögiisu. Marshall B. Clinard lisab siia ka bronhiidi ja konjunktiviidi võimalikkuse, kuid tunnistab ise selle küllaltki harvaesinevaks.

Küsimuses, kas tarvitamisele järgneb negatiivseid järelmõjusid, esineb allikmaterjalides mitmeid vasturääkivusi. Toosama 1989. aasta aruanne mainib unetust, hüperaktiivsust ja vähenenud söögiisu.

Illegaalsesse uimastikasutusse on seni haaratud põhiliselt kolm india kanepist saadavat produkti – marihuaana, hashiš ja hashiši

õli. (Eestis teadaolevail andmeil vaid kaks esimest.)

Marihuaana on india kanepi lehtedest ja õitest kuivatamise teel saadav tubakataoline ollus. Marihuaana kvaliteet sõltub suuresti kasvukohast ja aretamiseks kasutatud taime-materjalist, samuti kultiveerimisviisist. Met-sikult kasvava kanepi THC-sisaldus on tavaliselt alla 0,5%. Jamaical, Kolumbias ja Mehhikos kasvatatu toimeainesisaldus kõi-gub vahemikus 0,5-7%. (Andmed endise N Liidu kohta kahjuks puuduvad, kuid Ka-sahstanist tulev marihuaana olevat küllaltki tugeva toimega.) Kõige suurema THC-sisal-dusega on marihuaana, mida hüütakse sinse-millaks (hisp k *sin semilla* – 'ilma seem-neteta'). See on spetsiaalselt viljastamata jäe-tud kanepi emastaimest valmistatud psühho-aktiivne vahend, mis võib sisaldada kuni 20% THC-d.

Hašišit valmistatakse kanepi THC-rikkast vaigutaolisest eritisest, mis kogutakse käsitsi kokku, kuivatatakse ja pressitakse kas kuuli-kesteks, pätsikesteks või lehtedeks. USA-s müüdava hašiši keskmine THC-sisaldus on ca 3%.

Hašiši õli (ingl k *hashish oil*) on kaup-meeste ja marihuanakasutajate poolt tarvita-tav nimetus ega kajasta päris täpselt aine olemust. Seda vedelikku valmistatakse tai-mematerjali mitmekordse pressimise abil, mislābi saadakse tume viskoosne vedelik, mille THC-sisaldus on umbkaudu 20%. Ūks-kaks tilka niisugust vedelikku tavalisele siga-retile muudab selle mõjult võrdseks keskmise marihuanasigaretiga.

Minu respondendid

Kogu uurimisperioodi vältel – märtsist kuni juuni alguseni 1992 – vestlesin 23 rohkem või vähem kanepikasutamisega kokkupuutuva inimesega. Neist neljateistkümnega õnnestus läbi viia pikem süvaintervjuu nelja silma all. Lisaks toimus kuus grupiintervjuud, õigemi-ni paaritunnist vestlusringi 2 – 5 respondendi osavõtul. Neist marihuanakasutajaist, kelle-ga toimus pikem intervjuu, olid 12 mehed ja 2 naised. 3 olid vene rahvusest, lisaks veel kaks, kellel oli passi kantud mitte-eeesti rah-vus, kuid kes tunnistasid, et neil puudub sel-

gepiiriline rahvuslik identiteet ja et samahāsti võivad nad ka cestlased olla. Respondenti-dest noorim oli 19-, vanim 42aastane, valda-va enamiku moodustasid vanuse järgi kaks rühma: 18 – 22- ja 27 – 35aastased. Valik iseenesest ei ole representatiivne, kuid autor julges paljuski usaldada marihuanasuitse-tamisega tegeleva rühma üksikute liikmete eksperthinnanguid ning ei leidnud põhjust, miks oleks keegi pidanud seda usaldust kuri-tarvitama (v. a paar erandit). Respondentide hulgas oli 4 vanemat, marihuanasuitsetajate ringkondades suure autoriteediga isikut, tänu kelle mõistvusele ja soovitudele sai uurimus teoks.

Siiski on respondentide hulk ja esindavus väike. Teatud põhjusil jäi mul otseselt uuri-mata kaks olulist gruppi: uusārikatest ja "krimkadedest" marihuanasuitsetajad. Paariga neist õnnestus küll lühemat aega vestelda, kuid pikemast intervjuust ei tulnud midagi välja. Seetõttu toetub valdav osa nende kohta käivaist oletusist ja järeldusist nn "boheemli-ke" kanepikasutajate arvamustele ja hoiaku-tele. Kardetavasti on see muutnud järeldused veidi ühekülgsseks.

Marihuaana ja hašiši päritolu ning levik Eestis

Eestis suitsetamiseks kasutatav kanep päri-neb põhiliselt Kesk-Aasia riikidest ja Põhja-Kaukaasiast. Uurimisperioodil oli Tallin-nasse just saabunud suurem partii marihuaa-nat Kasahstanist, Tšuisi piirkonnast. Eestis-se jõuavad kanepitooted peamiselt kahel teel: 1) suurtes kogustes kaubitsejate vahendusel, kes peavad silmas konkreetseid ārilisi ees-märke; 2) siinsete marihuanasuitsetajate endi vahendusel, kes ainet enda ja sõprade tarbeks mujalt kokku ostavad. Ka viimasel juhul võib tegu olla ühtlasi āriliste eesmärki-dega, kuid see pole reegel. Eesti marihuana-suitsetajate seas on (olid) populaarsemad ostukohad Sankt Peterburg, Riia, Varssavi ja Moskva. Muidugi ka lõunapoolsed SRŪ maad, kuid sinna satutakse viimasel ajal har-va.

Eesti õiguskaitseorganite töötajate arvates kasutavad ka Eesti kanepisuitsetajad põhili-selt vaid hašišit, nagu see kanepi kasvualadel

kombeks on. Marihuaana olevat vaid nn "hädaabi" (suuline teade Lembit Allingult 10. 07. 92).

Ometi kinnitasid kanepisuitsetajad ise muud: Eestis kasutatavat põhiliselt ikkagi "travkat" (venek 'rohtu' – marihuaanat). Siin võib olla tegemist ka erinevusega kanepit suitsetavate rühmade maksujõulisuses, mida käesolev uurimus respondentide arvu mainitud piiratuse tõttu ei kajastanud. Nimelt võib hašiš olla rohkem levinud jõukamate – uusärimeestest kanepikasutajate ja kriminaalse maailma eliidi hulgas. Autori poolt intervjueeritud inimesed igatahes oletasid, et hašišit esineb Eestis vaid "läbisõidul" – teel Soome ja Rootsi turgudele. Viimases väites võib ka kahelda – ei Soomes ega Rootsis pole Venemaalt pärinev hašiš kuigi soovitud ega populaarne, 1986. – 1987. aastal olevat Soomes laiemalt liikunud N Liidust pärinevat hašišit, mis "kõrvetanud kurku" ja saanud seetõttu Tšernobõli katastroofi auks nimeks *tserno* või *tsernopilvi*. Soomes (ning oletatavasti ka Rootsis) tarvitatakse enamasti Kolmanda Maailma riikidest pärinevat hašišit. Sellest annavad tunnistust aine erinevad slänginimed: *afga*, *liba*, *nepa*, *pagi*, *rokko*, *turkki* jms koos sobivate läienditega (*kahten nollan rokko* – korralikult puhastatud, Marokost pärinev kraam; *homeafga*, *homeliba* – nn "kodune", puhastamata kraam Afganistanist või Liibanonist jne). Soomes on üsnagi laialt proovitud kanepit ka kodus kasvatada, kuid nende katsete suhtelist viljatust näitab sellisel teel saadud mõnuaine slänginimetus *vesiheinä*.⁷

Laialt levinud arvamus, nagu oleks kõikvõimalike uimastusvahendite tarvitajate liigitamiseks tarvitamissageduse ja manustatava aine koguse järgi olemas valmisskaalad, eksitas ka käesoleva kirjatüki autorit. Nii tuhnis ta läbi hulga kirjandust, sobivat skaalat Eesti kanepisuitsetajate harjumuse sügavuse mõõtmiseks ikka leidmata. Lõpuks jäi talle näppu Kanada sotsioloogide Whiteheadi ja Smarti artikkel "Drug Use Among Students", kus nad tegelevad sama probleemiga. Whitehead ja Smart jõuavad järeldusele, et too populaarne seisukoht, nagu jaguneksid alkoholarvitajad peamiselt napsitajateks (ingl k *social drinkers*) ja alkohoolikuiks, uimastikasutajad aga "proovijaiks" ja

"paadunud narkomaanideks", ning nagu oleksid kõik need piirid rangelt eristatavad, ei vasta tõele.

Graafiliselt peaks selline olukord siis olema väljendatav **bimodaalse** logaritmi graafiku abil. Ometigi on uurimused tõestanud, et nii alkoholi- kui ka kõigi teiste uimastite tarvitajate jaotuvus on **logonormaalne**, st enamik uimastikasutajatest tarvitab mõnuaineid harva ja väikeses koguses, märgatavalt vähem on inimesi, kes uimasteid sageli kasutavad, ning veelgi vähem neid, kes tarvitavad neid aineid pidevalt ja suurtes kogustes. Samuti pole võimalik nende rühmade vahele mingit kindlat piiri tõmmata, kõik klassifikatsioonid on kokkuleppelised.

Eelnevalt väljatoodud jooned iseloomustavad kõikide uimastiliikide kasutajaid, aine hinnast ja sõltuvust tekitavaist omadusist hoolimata.⁸

Konkreetselt marihuaanat ja hašišist rääkides võiks proovida rakendada Ameerika mandril levinud liigitust: kui inimene tarvitab marihuaanat või hašišit kord päevas või sagedamini, siis on tegu "raske kasutusega" (*heavy usage*), kui kord nädalas või sagedamini, siis "keskmise" (*moderate*) kasutamissagedusega, kui aga uimasti tarvitamine toimub harvemini kui kord nädalas, on tegu "kerge" kasutamise (*light usage*). Eesti puhul selline liigitus aga ei sobi – siin peaaegu ei ole inimesi, kes tarvitaksid kanepitooteid pidevalt, päev päeva järel. See lihtsalt ei ole pideva hankeallika puudumise tõttu võimalik. Eesti marihuaanasuitsetajate hulgas võiks "raskeid" uimastikasutajaid määratleda nii: neil esineb raske ja pideva kasutuse perioode, millele võivad järgneda pikad vahed. Mitmed respondentidest tunnistasid, et neil on esinenud ka aasta- kuni poolteisepikkusi perioode, kus nad ei ole marihuaana või hašišiga üldse kokku puutunud. Sealjuures lisandub olulise tegurina uimastikasutuse staaž. Inimest, kelle esimesed marihuaanakogemused on vähem kui paari aasta tagused, võib vaevalt pidada uimasti püsikasutajaks, ehkki psühholoogilise sõltuvuse tekkeks kanepitoodetest arvatakse vaja minevat mõni nädal kuni paar kuud.⁹ Vestlustest marihuaanasuitsetajatega ilmnes, et vähemasti Eestis on selle protsessi toimumiseks vajalik pikem aeg – pideva hankeallika puudumise tõttu ei ole ennekoike

just algajail marihuanakasutajail võimalust-ki paarikuuliseks regulaarseks tarvitamis-tsükliks. Ka noormehed, kes Kesk-Aasias või Afganistanis Nõukogude Armeed teenisid ja seal "rohu" suitsetamise selgeks õppisid, on Eestisse tagasi jõudes valdavalt loobunud oma harjumusest, sest siin puuduvad neil enamasti vajalikud sidemed ja üldse on situatsioon teine. Ometigi ei ütleks paljud neist ära, kui neile "rohtu" pakkuda, nii et neid võib pidada teatud mõttes "kergeteks" uimastikasutajaiks – just tarvitamise ebaregulaarsuse tõttu.

Kõiki eelnevaid piiranguid arvesse võttes võib oletada, et Eestis elab umbkaudu 1000 – 3000 püsi- või "rasket" kanepikasutajat ning ca 5000 – 8000 inimest, kes aeg-ajalt, rohkem seltskonna pärast marihuanat või hašišit tarvitavad. Loomulikult on need arvud vägagi umbkaudsed, sest praegusel hetkel pole võimalik mingitele statistikaandmetele toetuda. Isegi arvelolevate uimastikasutajate arvu kümnega korrutamine, mille abil mujal maailmas tegelikku uimastikasutajate arvu määratakse, ei aita Eesti kanepikasutajate puhul. Esiteks ei ole Eesti politsei ja narkodis-panserite statistika usaldusväärne, teiseks on marihuana ja hašiš spetsiifiliste omadustega mõnuained, mille kasutajad satuvad palju väiksema tõenäosusega eelnimetatud asustete huvisfääri. Nii ongi ainus võimalus usalda-da uimastikasutajate endi hinnanguid.

Enamik Eesti marihuanakasutajatest elab suuremates linnades: Tallinnas, Kohtla-Järvel, Narvas või Tartus. Vähesed väikelinnade ja maakohtade elanikest kanepisuitsetajad omavad aga tihedaid sidemeid suurlinnade-ga, sest väiksemates kohtades aine levitamist praktiliselt ei toimu – vahelejäämise risk on seal liiga suur. Mõnesugust erandit kujutab endast Tapa linn, kus on suhteliselt suur ja ülejäänud Eestiga nõrgalt seotud seltskond marihuanaga tutvunud inimesi. Tapa marihuanasuitsetajate suhted käisid enamasti otse raudteed mööda Moskva, Sankt Peter-burgi ja muu "suure maaga", puutudes suhte-liselt vähem kokku teiste Eesti kanepikasutajatega. Selles osas on praegu-seks hetkeks ilmselt toimunud muutusi, sest piirikontrolli tõhustamine peaks olema oma mõju avaldanud.

Mõnevõrra on kanepisaadusi liikunud ka kinnipidamiskohtades, kuid võib oletada, et tegu on eranditega – vanglatele-laagritele peetakse iseloomulikumaks lihtsamini kätte-saadavaid ning teistsuguse mõjuga barbitu-raate, morfiumi, kodeiini ja kanget teed – "tsiifiri". Kui aine populaarsuse ja esinemis-sageduse näitajaks peaks olema ka sellele ainele ja temaga seotud tegevustele antud erinevate nimetuste hulk, siis võib kuritege-liku slängi sõnavara põhjal¹⁰ jõuda järelduse-le: kanepisaadused on Eesti kinni-pidamiskohtades suhteliselt harvaesinevad uimastid.

Ilmselt rahuldavad kange tee, süstitavad uimastid ja toksilised ained paremini seal tek-kivaid spetsiifilisi vajadusi, pealegi on nad kinnipeetule märksa kergemini kättesaadava-d kui kaugelt lõunast kohaletoimetatavad kanepisaadused.

Tallinnaski oli kuni üsna viimase ajani võimatu rääkida mingist laiemast müügist. Tänavapakkumist kui sellist võib leida vaid mõnest linna äärerajoonist ja mõnest kohvi-kust. Üldiselt levitatakse ainet vaid "omade" seas, isiklike tutvuste kaudu.

Andmekogumise ajal (1992. aasta keva-del) oli äriiline uimastimüük Eestis praktili-selt katkenud. Põhjuseks oli see, et ükski "grammamees" (laen soome k-st – 'uimasti väikeses koguses müüja') ei soovinud enam müüa oma kaupa rublade eest, kuid ostujõu-lisi valuutaomanikke oli suhteliselt vähe. Kogu suitsetatav kraam, mis oli saadaval, oli hangitud isiklike kontaktide kaudu ja polnud enamasti mõeldud müügiks.

Venemaa suuremates keskustes, kus sel ajal siiski ostu-müügi tehingud toimusid, oli turg arvatavasti umbes 1988. aastast alates sattunud maffia kontrolli alla. Kuid kõik as-jast informeeritud täpsustasid, et "maffia" on olukorra kirjeldamiseks liiga tugev sõna, pigem võiks öelda, et eksisteerivad müüjate teatud omavahelised kokkulepped. Omal käel vales kohas müüjaid ootavad karistused, mis võivad küündida kauba äravõtmisest kuni "tera andmiseni" (võib tähendada nii lihtsalt külmrelvaga kehavigastuste tekita-mist kui ka tapmist).

Ometigi pole õige öelda, nagu oleks "grammameeste" või ka "diilerite" (nn "kilo-mees" – 'suures koguses uimasti müüja, ena-

masti ka vedaja) kiht muust kanepiga kokupuutuvast rahvast selgelt eristunud. Enamik neist pruugib marihuaanat või hašišit ka ise, ning paar autori poolt küsitletut tunnistasid, et nemadki on mingil eluperioodil "travka" müügist endale elatusallika teinud. Müüjad kuuluvad ostjatega enamasti ühte suhtlusringkonda ja vajadusel on pea alati võimalik "rohtu" ka tasuta (või võlgu) hankida.

Sidemed endise N Liidu eri vabariikide uimastikasutajate vahel on viimasel ajal nõrgenenud. Liikuvat rahvast – "people", nagu too seltskond ise end kutsub, – on märgatavalt vähemaks jäänud. Maal valitseva segaduse eest on paljud võimaluse korral ära välismaale läinud, paljud on tõmbunud "si-seemigratsiooni", paljud on oma elustiili muutnud ja hakanud tegelema äriga. Siiski, ehkki vastastikune toetusvõrk on tuntavalt hõredamaks jäänud, ta siiani veel toimib.

Ilmselt on vaja lähemalt tutvustada *people*'i omavahelise toetusvõrgu olemust. Endise N Liidu territooriumil on vähemalt 1970. aastate algusest alates end *people*'iks kutsunud hipid, biitnikud, rockerid, punkarid jmt. Ehkki nende maailmavaates võib olla suuri erinevusi, on neid ühendanud kuulumine *underground*-kultuuri ja nende suhtes rakendatavad repressioonid. *People*'i esindajad on väga liikuvad, neil on palju sõpru ja tuttavaid, kes elavad laiali üle kogu maa. Aeg-ajalt kogunetakse suurematele üritustele – rockkontsertidele, festivalidele, telklaagritesse jms. Informatsioon ürituste kohta ja ka igasugune folkloor liiguvad suust suhu, omakirjastuslike *underground*-väljaannete osatähtsus, viimasel ajal küll kasvanud, on suhteliselt väike. Lisaks *people*'ile kasutatakse ka teist terminit *tussovka*, millel võib olla kolm erineva hõlmavusega tähendust: 1) "omade" inimeste ring mingis geograafiliselt piiratud ruumis (nt *Pieterskaja tussovka*, *Moskovskaja tussovka*); 2) mingil üritusel osalejad; 3) kindel sõpruskond.

Võib arvata, et praktiliselt kõigil neil inimestel on mingeid kogemusi psüühikat muutvate vahenditega, kuid marihuaana püskasutajaid ei tohiks neist olla üle 1/4.

People'i vastastikusest toetusvõrgust ongi saanud süsteem, mis praktiliselt igas endise N Liidu linnas võimaldab leida mõttekaaslasi

ja neilt abi saada. Süsteemi eesmärgiks on võimaldada ränduritele öömaja ja vajaduse korral tasuta toit, teatud piirangutega ka ligipääs marihuaanale või teistele uimastitele, olenevalt rühma eelistustest. Abi leidmiseks piisab, kui inimene teab nime- või nägupidi mõnda kohalikku, kes teda siis majutab ja oma kaitse alla võtab. Tihti võib ühendavaks lüliks olla hoopiski inimene, keda kumbki, ei abipaluja ega-pakkuja pole ihusilmagagi näinud, kuid kellest teatakse, et ta on "oma" inimene.

Solidaarsusel on omad piirid. Kui öömaja ja toit võimaldatakse praktiliselt kõigile abivajajatele, siis marihuaana suitsetamine on märksa intiimsem tegevus, millele lubatakse vaid eelnevalt kontrollitud isikuid. Ning kui rändur on ka pälvitud usalduse, aga ei suuda marihuaana hankimisele oma rahalise toetusega kaasa aidata, leiavad kohalikud selle sageli ebaausa olevat, et ta siiski osalusele pretendeerib.

Kuid sellestki reeglist on erandeid. Näiteks rääkis üks intervjuueerituist loo, kuidas ta kord aastaid tagasi ühte Kesk-Venemaa linna sattus. Millegipärast oli ta oma teekaaslastest lahku läinud, seejärel raskelt haigestunud ja paljaks varastatud. Linnas korjasid ta üles kohalikud punkarid (intervjuueeritu oli ise hipi), toitsid teda ja ravisid terveks. Lahkumisel andsid nad talle kaasa veidi "kaban'i" (vene k *kaban* 'isane metssiga, kult' – 27. detsembri ja 1. jaanuari vahel korjatud "rohi", mis uskumuste kohaselt pidi tugevdama tervist ja tõstma potentsi).

Viimastel aegadel on oluliselt sagenenud kontaktid Soome ja läänepoolsete riikide kanepisuitsetajatega, kes on Eestis ringi sõitma ja odavat "rohtu" ostma hakanud. 6 respondentid neljast üsnagi eraldatud suhtlusringkonnast tunnistasid, et nad on viimase kuue kuu jooksul koos välismaalastega marihuaanat suitsetanud. Sageli saavad need kodumaal üsnagi tagasihoidlikes tingimustes elavad välismaalased siin sponsoriks tervele karjale sõpradele, kes kõik siis välismaalase rahade eest ostetud marihuaanat suitsetavad.

(Järgneb.)

¹ Drugs of Abuse / U. S. Department of Justice Drug Enforcement Administration. Washington, 1989. Lk 20 – 21.

² Ülevaadet hallutsinogeenide rühma kuuluvatest mõnuainetest vt: V. Tamm, Pühkedeelikud – mikrokosmose tähelaevad. "Vikerkaar" 1991, nr 11, lk 73 – 79.

³ T. Duster, Drugs and Drug Control. Rmt-s: J. D. Douglas, Crime and Justice in American Society. New York, 1971. Lk 96 – 97.

⁴ E. Gode, Marijuana. New York, 1969.

⁵ "Hamppu" (Helsinki) 1992, nr 1; "Cannabis" (Zürich?) 1976, nr 3.

⁶ "MacLean's" (Winnipeg) 22. I 1990.

⁷ L. Lipsonen, Vankilaslangin sanakirja. Helsinki, 1990. Lk 22 – 23.

⁸ P. C. Whitehead, R. G. Smart, Drug Use Among Students. Rmt-s: C. Beattie, S. Crysdale, Sociology Canada: Readings. Toronto, 1974.

⁹ J. Tuomisto, M. K. Paasonen, Farmakologia ja toksikologia. Helsinki, 1982. Lk 293.

¹⁰ R. Maruste, Kuritegelik subkultuur tätoveeringutes, zestides, slängis. Tartu, 1988.

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja vabadussõjast

Segane aeg

Veebruari esimestel päevadel oli Viljandis 2. polgu ohvitseride üldkoosolek. Peamiseks kõneaineks oli enamliku võimu ja meie vahekorra küsimus. Oli kuulda vaid kurtmisi.

Positiivseimaks kõigist ettepanekuist osutus polguülema abi al.polk. Viktor Puskari julge ettepanek, et kas ei ole siiski aeg saabunud, kus tuleks Viljandis eesti kommunistidelt relvad käest ära võtta ja enamlaste valitsus kukutada. Ta tähendas, et meid, ohvitseri, on siin koos arvukas kogu, pealegi on sõdurite seas ka kindlaid mehi, kes kaasa tulevad. Ülevõtmine ei sünnita erilisi raskusi. On kuulda, et sakslased pea siia tulevad. Sel puhul oleks meile palju soodsam, kui enamlaste võim on kukutatud, sakslasil kaoks siis siin võimalus ja alus hakata täisvolilist pere-meest mängima ja kohut mõistma.

Polguülem ei julgenud üksi seisukohta võtta ja pöördus polgu komitee esimehe polgu adjutandi ltn. Järveri poole, küsides tema arvamist. Komitee esimees aga arvas, et see väljaastumine ei ole otstarbekohane. Viljandis võiksime ehk enamlased kukutada, aga ega nad sellega rahule jää – toovad Valgast

Vene vägesid appi ja siis võib minna verevalamiseks.

Ohvitserkonnas leidus arvukalt isikuid, kes pooldasid seda aktsiooni. Olin Puskariga varemini kõneldes seda juba kui tõsiasja arvestanud. Põltsamaalt oli teel Viljandisse lipnik Sagar kolmekümne mehega.

Tekkis äge vaidlus, mille lõpetas polguülem, keelates igasuguse väljaastumise. Ka Puskari kompromissettepanek, et see väljaastumine võiks sündida ilma polguülema ja staabi teadmata, niioelda spontaanselt, rahvuslikult meelestatud isikute poolt, ei leidnud heakskiitu. Polguülem keelas kategooriliselt polgu ohvitseridel sellest osa võtta. Ta nähtavasti ei armastanud riskida ega julgeid otsuseid teha ja sellele vastavalt tegutseda.

Ajad läksid järjest segasemaks. Seda suuremaks aga kasvas enamlaste julgus. Nüüd oli roodus juba raske üldse mingit korda hoida. Alaline nääklemine poolenamliku elemendi ja mitteenamlaste vahel süvenes. Paljud korralikud mehed läksid lihtsalt koju, nende meelest oli selline teenistus tühipaljas aja raiskamine ja logelemine, mida see tööpoolest oligi.

Üheks suureks segaduste sünnitajaks oli keegi mõisatöoline Saamer, kes oli fanaatili-

ne kommunist. See "rahva kasude" eest võitleja liikus iga päev sõdurite seas ja aina laulis oma laulu kommunismist ja töölise valitsusest ja võimust. Et kuidagi Saameri kihutus-tööle vastukaalu luua, istusime kõik päevad kasarmu ja selgitasime sõdureile olukorda ja eestlaste huvid. Saameri enese meelt muuta oli võimatu. Fanaatikut ei suuda keegi ta usus kõigutada. Olgu see usuline või poliitiline fanatism, ühtemoodi teevad nad inimese ogaraks.

Sakslaste jõudmist Põltsamaale oli oodata varsti. Saamer oli jälle kasarmus nagu harilikult. Sõdurid olid sakslaste tulekus juba veendunud, aga Saamer ei uskunud enam neidki. Kasarmust lahkudes ütlesin talle:

"Saamer, olete küll fanaatiline kommunist, kuid olukorrast pole teil aimugi. Nüüd pole enam aeg vaidlemiseks. Soovitan teile, kui teie ei taha sakslaste kätte vangi sattuda, siit jalga lasta, olete ju alevis endale tublisti tuliseid süsi pea peale kogunud."

"Jutt sakslastest on ainult parunite ja valgete vale. Mingisuguseid sakslasi pole tulemas," oli ta kõigutamatu usk.

Alevis läksid kommunistid järjest ülbe-maks, tulistati tänavatel juba jõukamaid elanikke, rahaasutusi kimbutati jne.

Mõisades olid komiteed moodustatud, mõisad üle võetud, von Lilienfeldt teadmata kuhu läinud. Ülevõtmisi käisid väljastpoolt tulnud kommunistid korraldamas.

Uue-Põltsamaa mõisa tuli Vene mereväest puhkusele mõisatöölise poeg. See haaras kohe mõisas valitsemise enda kätte ja ta oligi mõisa ülevõtja. Iseenesest oli see üks intelligentsemaid isikuid kohalike enamlaste peres: küllaltki viisakas, arusaav ja kaugel fanatismist, eraviisil sai temaga kõnelda ja asju ajada.

Mul oli juhus olla pealtvaatajaks, kuidas see madrus asus komitee loomisele. Mõisa saali oli kokku kutsutud mõisatöölise üldkoosolek. Ega sellest koosolekust ainult mõisarahvas osa võtnud, ka alevi seltsimehed olid täisõiguslikud hääletajad. Mis madrus ette pani, see läbi läks.

Huvitavam oli aga seda rahvamassi vaadelda. See oli neile esmakordne juhus tõsta oma jalg üle "pärihärä", nagu Lilienfeldti rahvasuus kutsuti, saali läve. Esimesed väga häbelikult, aga kui rahvast rohkem sai, siis oli

julgus ja enesekindlus käes. Aga kontrast rahva ja saali vahel oli suur: läikiv parkettpõrand, siidmööbel ja kristall-lambid laes, seinte ääres marmorkujud, seltskond määrdinud tööriivais lumiste pastelde ja rautatud saabastega. Varsti sarnanes ruum kõrtsiga: põrand porine ja ruum mahorkasuitsu täis. Kõige rohkem said kannatada sohvad, neid kasutati kiikedena. Eriti agarad õotsuma olid naised. Kui sai küllalt, kutsuti teinepool ka ja öeldi: "Juhan, tule vaata, kui pehme, sinder! Tule, kiigu ka!" Mõni katsus raidkujul nina, mõni naine tõukas mehe eemale alasti naise kaju juurest. Oldi rõõmsad, see oli midagi ootamatut lõbu neile.

Trobikond poisse ja tüdrukuid oli endile leidnud sobiva istepaiga tiibklaveri kaanel. Nad nõudsid, et saaks tantsu lüüa, enamus neist oli alevist.

Siis ilmus madrus klaveri juurde ja tantsu ihaldajate suurimaks imestuseks ning meelepahaks kihutas nad klaverilt maha, öeldes, et varandust ei tohi lõhkuda – see ju nüüd kõigi ühine vara.

Peale koosolekut tuli madrus minu juurde ja ütles: "Tulin teile teatama, et mõisa valitsejaks on nüüd komitee, senisel valitsejal ei ole enam õigust. Kui midagi vajate, siis pöörduge otsekohe minu poole. Korterisse jääte edasi. Mõned töölisel ihkasid üle kolida häärberisse, kuid ütlesin, et see ei ole võimalik, sest teie elate seal. Ka pole moonakate koht härrastemajas! Teie peale on saadetud palju kaebusi, kuid olge kindel, et mina ei abista neid selles, olen nimelt ideeline kommunist ega salli omavoli! Pole ma ka väejooksik, vaid olen puhkusel."

Nüüd oli minu kord imestada seda "ideelist kommunisti", kes moonakaid ei taha härrastemajja lubada ja toetab kontrrevolutsionääri!

Viljandiga oli telefoni teel ühenduse pidamine raske, viimasel ajal otse võimatu. Elasime nagu kotis, sest enamlased olid telefonikeskjaama oma valve alla võtnud, iga tühisematki kõnet kuulati pealt ja sageli ei antud lähematki ühendust.

Ühel päeval lõuna paiku saabus mõisa üks naisterahvas kahe kaaslasega. Valitses käre pakane ja ta oli läbi külmunud. Lipnik Krüger, kes kodus oli, kutsus ta küdeva ahju juurde sooja ja siis ka lõunalauda. Jõuan ka

peatselt koju ja naise kõnelustest selgub, et ta tuleb Viljandist ja tahab rongile minna, et Tapale sõita, ja küsib teed Vägevale.

Imestame, et miks ta just Vägevale tahab sõita, kuna Jõgeva on palju lähemal ja teelud sinna paremad.

Jõgeva ei sobivat temale, sest liiguvad ju tud, et sakslased varsti Jõgevale jõuavad, ja mine askelda siis seal, ega tea ka, millal seal edasi saab.

Ta on närviline ja kartlik. Samas teatab üks ta kaaslasist, et kõik on edasisõiduks valmis. Külaline jätab meid tänades jumalaga ja lahkub.

Arutame, et kes see salapärane naine küll võis olla. Oma nime keeldus ta ütlemast, kommunistide üle väljendus ta põlgavalt. Sakslaste tulekus oli aga kindel. Viljandis neid küll veel ei olevat, kuid kindlasti Tartus, kuna Valka olevat nad juba eile jõudnud.

Vaevalt oli see külaline lahkunud, kui mõisa õue sõidab sisse killavoor. Igal hobusel trobikond relvastatud mehi peal, kusjuures ei puudu ka kuulipildujad. Ilmest näha, et on tegemist põgeneva punakaardiga. Nad on kiiremaks edasiliikumiseks käsutanud küüti teearseist taludest ja mõisadest hobuseid. Kogusummas võis neid olla 170 mehe ümber.

Neil oli kaasas ka vange. Neid oli kaheksa meest, kõik ümberkaudsed talumehed, tüsedad kogud, punakaartlaste keeles pursuid. Nende hulgas oli ka üks ohvitser, lipnik Tiss. Mõnegi mehe nägu oli verine, nähtavasti ei olnud neid vahistamisel õrnalt koheldud.

Mis kavatsus sel jõugul on nende inimestega ja kuidas saaks neid vabastada? Jõuga ei saanud seda teha. Roodus enam mehi polnudki, välja arvatud vajalik meeskond ruumide korrashoiuks. Sakslaste tulek oli kindel, polgust mingeid juhtnööre saada polnud võimalik, siis otsustasin mehed lasta tähtajata puhkusele, et sakslaste saabumisel võimalikult vähe oleks sõdureid koha peal. Ustavamatel meestel lubasin ka relvad kaasa võtta. Olid küll ohvitserid kohal, al.ltn. Kurme ning lipnikud Krüger, Sagar, Bock, Mangelson.

Lõpuks leidis siiski kümme meest, kes olid nõus kuidagi kaasa aitama, kuid seda oli liiga vähe. Otsisin siis informatsiooni mõttes madruse üles ja kõnelesin temale vangidest ja mis nendega edasi sünnib.

Ta ei usu, et nad maha lastakse, aga lubab nii korraldada, et ülekuulamine homseks edasi lükatakse, sest peatselt lahkuvat suurem osa punakaardist. Temal endal olevat vahistatute hulgas ka paar tuttavat ja ta ei tahaks, et nad aravad, et tema süüdi on nende vahistamises. Soovitab minul ka valvel olla.

Jäi ainult arusaamatuks, kas pidin valvel olema enese või vangide pärast. Niipalju lisan ta juurde, et tõenäoselt lahkub peatselt suurem hulk punakaardist ja üks ma siis ise näe, kuis edasi toimida, nad minevat kõik Pajusi kaudu.

Tõesti nii ka sündis. Järgmise päeva õhtu eel lahkusid viimased punakaartlased koos vangidega. Vangide vabastamiseks olid paar aktsiooni käigus, üks meie poolt, teine Pajusi meeste poolt. Kui vangid jõudsid Pajusi metsa vahele, kõlasid eemalt mõned paugud, punakaartlastel oli kiire ja nad lasksid vangid vabaks.

Punakaartlaste lahkumise järel hingas alev vabamalt, sest kardeti neilt kõige hullemat. Kuid nad käitusid korrektselt, kui mitte arvata hobuste ja regede kaasavõtmist mõisadest.

Ka saime nüüd teada, kes see salapärane naisolend oli, keda meie nii lahkelt võõrustasime. See oli Viljandi käskijanna Ella Pöögelmann, kes põgenes Viljandi rentei rahadega ja ka meie kolme kuu palgaga. Ühest väeosast teise arvatud, ei saanud meie, eemalolijad, palka õigeaegselt ja hiljem Ella Pöögelmann keeldus 2. polgule raha väljamaksmisest...

Oli suur rahvaste rändamine Põltsamaa kaudu. Vaevalt olid punakaartlased lahkunud, kui hoovas sisse uus laine – Vene väed. Need olid üllatuslikult distsiplineeritud üksus. Ohvitserid oli meie külalised. Olid väga optimistlikud ja arvasid, et ega enamlased nii hullud polegi, nendega saavat läbi, kui osatakse. Pealegi olid nad surmkindlad, et enamlik valitsus paari kuu pärast kokku variseb.

Meie küsimusele, et miks nad siis taanduvad ja maa ilma püssipauguta sakslastele loovutavad, vastasid nad ükskõikselt:

"Ah, tühja see sõda! Siin pole Venemaa, mis me ikka sõdime. Tahaksime rahu."

Siis tuli veel üks üllatus. Jälle läbib Põltsamaad üks väeosa. Õhtuvidevikus läheneb ratsasalk. Kuulan nende kõnelust. Ühe ratsa-

LIINA

EILA

Arjamaa

PARNU

MOISAKULA

RUNJA

VILJANDI

TURI

PAIDE

TRAPLA

PÕLTSAMAA

VÕRTSJÄRV

RAKVERE

TAPA

JÄMSÄ

KUNDA

TARTU

VALGA

niku hääl on minule väga tuttav. Ratsaniku jõudes kuualgusse tunnen temas ära kapten Gailise. "Aleksander!" hõikan.

Kiiresti pöördub mees sadulas ümber, on silmapilkselt hobuse seljast maas ning süleleb mind suure rõõmuga. Oleme mõlemad selle imeliku kokkusaamise üle imestunud.

Tuli välja, et väeosas oli 4. Läti Vidzeme kütipolk. Samas polgus teenisin ise alles mõni kuu tagasi. Olles juhtnõore andnud ühele ohvitserile, astub viivuks minu poole sisse. Tee joomisel küsin temalt:

"Miks lahkute kodumaalt? Mis mõte on Venemaale minna?"

Näen, et see küsimus on temalegi raske, ja lõpuks ta ütleb liigutatud häällega:

"Tead, sõber, minul nagu paljudel teistel lätlastel pole ju enam aastaid kodumaad. Olen Kuramaalt pärit, nagu ehk mäletad. Ei tea, kas minu omaksed elavad. Kui elavad, siis – kus nad elavad... Talu asetses just lahingute piirkonnas. Loomulikult on see hävitatud. Mul ei ole siin midagi peale hakata. Ülikool jäi pooleli... Tööd leida sakslaste juures on võimatu – vastik. Nälgida ma ei soovi. Ja arvatavasti pistavad sakslased mu sel korral, kui siia jääksin, kuhugi vangilaagrisse. Nad on ju läti kütidele vihased. Sinul on teine olukord, sa oled ju mõnda aega Läti polgust väljas, sinul ei ole karta midagi... Sinul on kodu ja kodumaa..."

"Sa võiksid siiski jääda, kas või siia. Kes teab, kust sa pärit oled."

"Ei, siia ma ei või jääda," ütleb ta enesega võideldes. "Ma pean oma polgu eest hoolitsema, täidan polguülema kohuseid. Oleksid nad venelased, siis oleks iseasi. Siis võtaksin su ettepaneku kahel käel vastu. Aga nad on minu suguvennad... Neil pole ka kuhugi minna... Pean minema..."

Lahkume kurvalt. Soovime teineteisele parimat õnne, kapten istub ratsule ning viivu aja pärast on kadunud külma talveõhku.

Peale seda pole ma Gailisest midagi kuulnud.

On palju pead murtud, miks kuulsad läti kütid muutusid kommunistideks ja aitasid Venes kommunismil võimule jääda. 1918. a alguses läti kütid olid ainukesed distsipliiniga väeosad Nõukogude maal ja just nende abil püsis Lenin Moskvast võimul. Esimene punaarmee ülemjuhataja oli endine Läti 5. Tuk-

kumi pataljoni ülem polkovnik Vacietis. Miks nad kommunistideks said, paistab kapten Gailise sõnadest. Kas Läti polkudes rohkem kommuniste oli kui näiteks meie 3. polgus, ma ei tea kinnitada. Enamus läti kütidest olid mitte kommunistid, kuid nagu parempoolsed ikka – loiid.

See, et nad olid sunnitud lahkuma kodupinnalt, lahutatud kodudest ja perekondadest, ilma ülalpidamise allikateta, sundis neid teenima punaarmees ja seega peremehe poole hoiduma, et mitte nälga jääda. Nad olid muutunud tavalisiks palgasõdureiks, kes teenivad tasu, mitte idee eest. Kodumaale tagasipöördumine näis neile võimalik olevat ainult kommunistliku režiimi abil.

Läti vabariigi aegu tuli üle Siberi ja Kaug-Ida enamik endisi läti kütte kodumaale tagasi. Nende arv oli suurem kui seda julgesid lätlased isegi loota. See võiks tõenduseks olla, et läti kütide polgud polnud täielikult kunagi kommunistlikud olnud.

Ka eesti punaste polkude koosseisus polnud kõik mehed enamlased. Paljud, kes seal olid sunnitud teenima, ei saanud õigeaegselt kodumaale tagasi tulla.

Karjäärihimulised moodustavad muidugi erandi. Nii kõneldi omal ajal polkovnik Korkist, et temale olevat ettepanek tehtud tulla Eestisse, sest teda peeti harukordsete annetega inimeseks, ja ta olevat vastanud, et mis võib mulle teenistuses pakkuda üks väike Eesti – ainult diviisiülema ametikohta. Venes võin ma kõrgemale jõuda.

Ja ta jõudis kõrgemale, oli 7. armee juhataja, kes meie vastu sõdis. Edasi olevat ta ise olnud Stalini väimees. Kas küll see tõele vastab, ei tohi ma kinnitada. Aga see ei takistanud ta likvideerimist omal ajal Tuhhatševski afääri aegu. Minul on siiski jäänud mulje, et Kork 7. armee ülemana kuidagi soodustas meie vabadusvõitlust. Seal on momente, kus venelaste käitumine, eriti kõrgema juhatuse käitumine, lubab seda oletada.

Saksa okupatsiooni tulek

Õöl vastu 25. veebruari 1918 jõudsid esimesed sakslased Põltsamaale, tulles Jõgevalt. Neile oli koha pealt vastu sõidetud, et neid kiirustada. Nad kuulusid Winterfeldti lõõ-

giüksusse, millega mul oli olnud edukaid lahingulisi kokkupuuteid peale Riia langemist.

Sakslasi oli vaid napp rühm leitnandi juhatusel. Põltsamaale jõudes peatusid nad kohaliku Saksa laenu- ja hoiukassa ruumides.

Mind kutsuti varsti leitnandi juurde ja leitnant nõudis meeskonna, varanduste ja relvade üleandmist koos nimestikkudega. Vastasin, et mul ei ole kaasas ühtegi nimestikku, sest need on harilikult kantseleis. Sõdureid on kohal vähe, sest nad on lubatud tähtajata puhkusele. Relvi on meil vähe ja need asuvad laos.

Igaks juhuks olid vastavad nimestikud koostatud. Relvad, mis mehed kaasa võtsid, põlnud sinna sisse kantud. Leitnant käsutas kohe allohvitseri ja mõned sõdurid roodu kantseleisse, kus pidin neile üle andma dokumentid, kirjavahetuse, varanduse ja relvad. Dokumente ei kontrollitud. Relvi võrreldi nimekirjadega ja viidi kohe minema.

Järsku ilmus välja ka revolutsiooni algpäevil ellukutsutud kodanlik olemakaitse ehk miilits. Ärevail ja segastel aegadel ei olnud sellest kuuldagi. Mina sain nüüd esmakordselt teada selle olemasolust.

Saksa leitnant lubanud neil kokku tulla. Kes oli leitnanti palunud ja millal, ei teadnud nad isegi. Sakslased olid kohal alles tunni ümber, võib-olla oli see otsus juba teel Põltsamaale langetatud.

Militsionääridelt kuulsin, et laenu- ja hoiuühingu, "Sparkasse" ruumes olevat mingi nõupidamine ja sinna olevat kutsutud ja vabatahtlikult ilmunud kohalikke suursi. Praegu koostatavat musta nimekirja nendest, kes tuleks esmajoones vahistada.

Roodu kantseleisse oli paigutatud nüüd miilitsa staap oma ülemustega. Veidi aja pärast tulid saksa sõdurid suure kolinaga trepist üles ja nendega koos vahistatud isikud, kes anti miilitsa valve alla.

Ülinobedasti oli see vahistamine sündinud. See oli reaktsioon eelnend pinevusele, mil kodanlik elanikkond ei olnud ööl ega päeval kindel vahistamise eest. Oodati sakslasi, et pääseda hirmuvalitsuse käest. Nüüd, sakslaste saabudes, teatati kiiresti kohalike punaste nimed.

Korraga kostsid Vana-Põltsamaa lossi poolt püssipaugud, siis kuulipilduja valangud.

Mis lahti on, miks tulistatakse? Laskmine kestis. Jooksime välja. Öö oli vaikne, selgesti oli kuulda, kuidas vahel sekka kõlasid ka käsigranaadi plahvatused.

Keda seal tulistatakse? Enne asusid seal meie sõdurid, kuid nüüd pole seal ühtegi eesti sõdurit. Sammun sinnapoole, et selgusele jõuda. Teel peatab mind saksa patrull ja nõuab ööluba. Sakslased olid pannud kohe liikumise seisma. Öösi võis käia ainult ööluhadega, aga kes neid lubasid siis esimesel ööl välja andis. Mundri tõttu mind küll ei vahistatud, kuid edasi ka ei lastud minna. Laskmine oli ka vaikinud. Astusin siis laenu- ja hoiuühingusse, et teada saada laskmise põhjusi. Uksel seisis saksa vahipost, kuid ei taikistanud mind sisse astumast.

Küsisin ühingu juhatajalt, härra Miquélt, laskmise põhjusi, kes vastas poolsosinal, et tema ei teadvat kindlasti, kuid olevat mindud vahistama Saamerit ja seal vist lasti, leitnant saatusd järele kuulama.

Võre taga istus leitnant oma kohalike nõuandjatega mingite paberite kallal. Vaatlesin seda meest suure huviga. Riia langemise päevil etendas Winterfeldti löögi-grupp suurt osa. Seega oli mul nende meeste vastu kahekordne huvi. Kas ma oleksin siis võinud aimata, et ma pean neid varsti kättelema?

Samas ilmus käskjalg tagasi ja raporteeris. "Mis? Surnud?!" möirgas leitnant nii, et tuba värises. Ta sammus mööda tuba ringi nagu lõvi puuris.

Peagi kantakse kandraamil laip sisse. Leitnant astub kandraami juurde ja seisab seal kaua vaikides, siis tõstab pikkamisi käe, surub langenul silmalaud kokku. Astub siis laua juurde tagasi ja nõupidamine jätkub.

Selgus, et Saamer ei avanud sõdurite nõudele ust ja tulistas, tabades üht saksa sõdurit sumavalt. Sakslased vastasid sellele kuulipildujaga ja käsigranaatidega. Lõpuks julguse kadudes alistus Saamer. Teiste vahialuste juurde teda ei toodud.

Sel ööl tõid sakslased palju vange. Järgmistel päevadel lisandus neid veel ümbruskonnast. Kokku oli neid neljakümne isiku ümber. Nende saatus olenes vaid leitnandist.

Varsti sai ka leitnandi otsus teatavaks: Saamerile oli määratud poomissurm. Kolm isikut oli otsustatud maha lasta. Ülejäänud saata töölaagrisse.

Üks mahalaskmisele määratu oli endine sõdur Okas. Ta oli küll suur räuskaja, kuid sellist süüd, mida ta oleks pidanud lunastama oma eluga, minu arvates temal küll ei olnud. Ta vahistati maal, vist Pajusi mõisas, ja toodi Põltsamaale, kus paigutati teiste vahialuste juurde. Kõnetasin teda ja küsisin, kuidas see juhtus, et ta nende kätte sattus. Saksa sõdurid tulnud mõisa ja vahistanud, seletab ta ja lisab juurde, et ta olevat ka mõisa komitees olnud... Arvasin, et saadavad ta töölaagrisse. Et ta maha lastakse, ei tulnud mul mõttesegi.

Kuid mees ise nähtavasti aimas oma saatust. Muidu näost punane ja värske, oli ta nüüd valge nagu kasetoht ja värises kogu kehast. Ta palus, kas mina ei saaks teda aidata. Vastasin, et katsun leitnandiga rääkida, kuid vaevalt on mu eestkostmisel kaalu, nagu senine leitnandi suhtumine minusse laseb oletada. Püüan teha, mis võimalik.

"Olen omadega läbi! Küll juba minu peale kaebajaid on, kes ei halasta," ohkab Okas.

Läksin siis leitnandi juurde ja kõnelesin talle sellest asjast. Leitnant ei lubanud midagi kindlasti – eks näe, ma kaalun tema suhtes veel. See oli põiklev vastus.

Kõnelesin enne veel Miquéga, see ütles aga kohe:

"Okas? See on ju suur kommunist! Ei selle eest julge mina head sõna öelda. Tehku leitnant, kuidas heaks arvab."

Okasele sai saatuslikuks see, et ta olevat koos teiste punastega käinud ka Miquéd kimbutamas ja panka üle võtmas. Seepärast siis ka Miqué keeldus ta eest kostmast, kuigi tema eestkostmisel oleks kindlasti mõju olnud. Mis muidu Miquésse puutub, siis oli ta vastutulelik ja korralik pangaametnik. Poliitika ega rahvusküsimused teda ei huvitanud. Rahvuselt sakslane, kuulus ta poolehoid neile, kuid tal oli kõigi rahvuste ja kihtide poolehoid.

Kui surmaotsused olid täide viidud, lahkus Winterfeldti salk Põltsamaalt, et kuskil mujal "õiguslikku" korda jalule seada. Asemele aga saabus jalgratturite kompanii.

Okupatsioon andis end peagi tunda. Okupatsiooni võimud ei tunnustanud, ceskätt rüütelkonna soovil ja pealekäimisel, isegi mitte tsaaririigi viimaseid seadusi. Need näisid neile liiga vabameelsed olevat. Pandi kehtima

seadused, mis juba poolsada aastat olid arhiivis uinunud.

Eesti miilits kaotati. Igasugused relvad kuulusid äraandmisele. Kes tähtpäevaks ära ei toonud, neid ähvardati maha lasta. Püsse kogunes koormate viisi. Jahipüsside ja väiksemakaliibriliste pistolite vastu anti kviitung, et edaspidi, kui omanik vastava relvaloa hangib, võiks oma relva kätte saada, kuid vaevalt küll kellelgi õnnestus relva tagasi saada. Niipalju sai teatavaks, et kohalik komandant saatis relvad Viljandisse. Relvaloa saamine olenes kihelkonna eestseisjast, kes endastmõistetavalt oli mõisnik. Tema kaudu luba hankida oli väga raske.

Kohapealseks kõrgemaks võimuks oli Ortskommandant – kohalik komandant, kellelt sai öölubasid ja sõidulubasid lähemateks sõitudeks. Kuid luba Tallinnamaale tuli muretseda Viljandist Oberkommando 60-ndalt.

Suurimate ülesannetega omavalitsuse osas oli kihelkonna eestseisja (Kirchspiels-Vorsteher). Sellise herra sõna kaalus Viljandis enam kui leitnandi sõna. Ta oli kohalikkude olude tundja ja Saksa okupatsiooni poliitika innukas pooldaja.

Juba esimene leitnant tegi korralduse, et kõik Põltsamaa kihelkonnas elavad ohvitserid pidid kord nädalas Põltsamaale ilmuma kontrolliks. Leitnant väitis, et kogu kihelkonna ohvitserkond olevat allunud minule, ja mina pidavat neile edasi andma Saksa Oberkommando 60 korraldused.

Minu vastuväide, et ta arvamine on ekslik, ei lugenud tema silmis palju, ta ütles, et kuidas enne oli, on temale ükskõik, kuid nüüd tuleb minul tema käsk täita.

Esimesel kontrollkogunemisel laskis ta teatada mul, et sel ja sel päeval tuleb ohvitseridel ilmuda komandantuuri registreerimiseks ja kes ei ilmu, saadetakse viibimata sõjavangilaagrisse.

Sõjavangilaagri tont kollitas. Kuulsime, et Tartus olevat ohvitserid sõjavangideks kuulutatud ja saadetud Valga poole. Miks ei peaks see ka siin sündima? Ja tõepoolest oli selline kavatsus, millest mulle poolsalaja teatas dr. Boltz.

Sellele vaatamata, et valitsesid liiklemiskeeld ja liiklemiskontroll, liiguti siiski, ning saabusid rõõmustavad teated.

Eesti Vabariigi väljakuulutamise teade oli suursündmus. Sellest kõneldi suure aukartusega ja sellest hoovas välja usku tulevikku. Elul oli jälle oma mõte.

Teine üllatav uudis oli, et Eestimaal olid okupatsiooniväed Eesti rahvusväed alles jätnud ja lubanud edasigi organiseerida. Uskusime, et mis Tallinnamaal on sündinud, võib ka Liivimaal kehtestatud saada.

Üksikasjalisemalt kõlas see järgnevalt: Saaremaalt Haapsallu jõudnud Saksa väeülemale deklareerinud seekordne I polgu ülem polkovnik Ernst Pödder, et Eesti on enda iseseisvaks vabariigiks kuulutanud ja ta sõjavägi jääb Vene-Saksa sõjas erapooletuks.

Seda deklaratsiooni tunnustanud väeüksuse ülem ja hiljem ka komandeeriv kindral. Tallinnamaa kuulus Saksa Oberkommando 68 piirkonda.

Seda arusaadavam oli meie mure sõjavangilaagri pärast. Tuli leida teed selle vältimiseks. Isiklikult oleksin mina võinud salaja sõita Tallinna, kuid oli paljusid, kellel puudus selleks igasugune võimalus.

Juhuslikult kohtasin Põltsamaal rittmeister Victor von zur Mühlenit, Eistvere mõisa omanikku ja Pilistvere kihelkonna eestseisjat, kellega olin juba Vene sõjaväest saadik tuttav, ja kõneluses temaga väitsin, et enne oli häda enamlastega ja nüüd on häda sakslastega.

"Kuidas nii?"

"Üsna lihtsalt – neil on kavatsus saata ohvitserid sõjavangilaagrisse!"

"Mis jutt see on? Mis mõte on inimesi saata vangilaagrisse? Ohvitserid pole ometi enamlased. Ma kuulan kohe järele."

Mõne aja pärast väljus ta leitnandi juurest ja ütles, et neil on sellega tõsi taga. Leitnant ei saavat siin midagi muuta. Teie oleksitegi juba teel olnud, aga komandandi komando on väike ja ta ootab sõjaväe politsei kohalesaatumist, kelle ülesandeks on ärasaatmine. Ma pean kohe Viljandisse sõitma, ehk saan seal teie kasuks midagi teha.

Ja V. von zur Mühlenil õnnestus Viljandis asjad nii korraldada, et ohvitseride saatmine vangilaagrisse jäi ära. Jalgratturite leitnant kinnitas seda ka omalt poolt ja lõpetas ohvitseride igapäevased registreerimiskäigud.

Nagu tähendatud, olime enne sakslaste tulekut Uue-Põltsamaa mõisas korteris. Mõi-

saomanik ilmus sakslaste tulles jälle tagasi. Toad, mis meie kasutada, olid puhtad ja korras. Nüüd, vaevalt mõisa saabunud, oli tal esimene asi teatada, et me kohe ruumid vabastaksime. Olin juba kohe sakslaste tulekul endale uue korteri võtnud, aga lipnikud Krüger ja Sagar olid täbaras olukorras. Käsk tuli õhtu eel ja nõuti silmapilkselt väljakolimist. Lipnik Krüger, kes tahtis äramineku puhul von Lilienfeldtile teha lakumisvisiiti, ei leidnud "pärihärä" poolt vastuvõtmist.

Kahetsesime siis, et me enamlaste võimusemise päevil mõisast ei lahkunud. Ei tea, mis oleks siis saanud ta maalidest...

Krüger oli pärit Kaukaasiast, kus ta vanemal oli Esto-Haginski asunduses suur-maapidamine, mis ei olnud Uue-Põltsamaa mõisast väiksem. Et tal siin ei olnud mingit väljavaadet teenistuse leidmiseks, siis kaalus ta põgenemist. Sagar oli samuti Venemaal pärit, nii et nad otsustasid mõlemad salaja üle Peipsi minna. Ühel õhtupoolikul pidasime kolmekesi väikese lahkumispeo ja siis sõitsid nad kalavenelasega Mustvee poole.

Sagari edaspidisest saatusest puuduvad teated, aga Krügeril õnnestus Vabadussõja lõppedes opteerimiskomisjoni ja välisministeeriumi abil pääseda kurikuulsast Moskva Butõrka vanglast ja Eestisse tulla. Eesti asundus Kaukaasias hävitati enamlaste poolt...

Lootus, et Oberkommando 60 piirkonnas Eesti väeosad taastatakse, luhtus. Nii 2. polk kui ka tagavarapataljon jäid likvideerituks. Ka OK 68 piirkonnas anti käsk Eesti diviisi likvideerimiseks 5. aprilliks 1918. Relvad ja varandused võeti sakslaste poolt üle.

Kõik katsed säilitada rahvusväeosi ebaõnnestusid. Õieti muutusid rahvusväed iseseisvuse väljakuulutamise 24. veebruaril 1918 Eesti vabariigi sõjaväeks. Eriti vastu olid Eesti väeosadele ja Eesti iseseisvusele baltisakslased, kel olid omad kavad Baltimaade suhtes.

Selle lühikese aja vältel, mil Eesti riik omas oma sõjaväge, võeti sõjaväes ette rida ülendusi. Meil polnud seni olnud ühtegi kindralit, nüüd tehti neid terve rida, samuti polkovnikuid ja kapteneid. Ühe riigi sõjaväes peab ju kindraleid olema! Need ülendused hõlmasid aga ainult neid, kes teenisid OK 68 piirkonnas.

Heimatschutz

Möödub suvi. Elatakse lootuses tulevikku. Päev-päevalt väheneb sakslaste enesekindlus ja kõrkus. Sõdurite juttudest kajastub, et Prantsuse rindel ei käi sakslaste käsi enam nii hiilgavalt kui varemini. Olles sõjast tüdinud, kirusid sõdurid omavahel keisrit ja valitsust, täites sealjuures siiski korralikult oma ülesandeid.

Oktoobri lõpul oli ilmsesti selge, et see päev ei ole enam kaugel, kus Maailmasõda lõpeb keskriikide täieliku lüüasaamisega. Sel juhul ei ole ka enam okupatsioonivägede pidu siin kuigi pikk. Sakslasil oli Baltimaade suhtes mitu kava, balti aadlil omad kavad. Aga kumbki neist ei otsinud kontakti Eesti juhtivate tegelastega, just vastupidi – neid jälitati ja vahistati.

Nii riigi- kui kohalikud sakslased teadsid, et Saksa vägede lahkudes püüavad enamlased esimesel võimalusel tagasi tulla. Oli vaja luua maakaitset, saksameelset omakaitset.

Nüüd otsis von zur Mühlen minu üles, viis jutu kohe poliitikale ja lõpuks tähendas, et Saksa sõjaväe käsi käib Prantsuse rindel halvasti. Tuleb aeg, kus Saksa väed on sunnitud siit lahkuma. On viimane aeg alustada kodumaa kaitse loomist. Enamlased ei viivita tagasitulekuga. Et neid tagasi hoida, on vaja luua kodumaa kaitse.

See oli huvitav jutt. Sama küsimust olime sageli arutanud nii siin kui ka minu Tallinnas olles. Olin teadlik Eesti põrandaaluse omakaitse organiseerimisest ja mind huvitas nüüd, kuidas kavatsevad mõisnikud oma kodukaitset teostada. Mühleni kõnest ilmnis, et oli kava luua "kodukaitse" iseseisvad üksused territoriaalse põhimõtte alusel. Maakond oleks moodustanud suurema operatiivüksuse. Kihelkonnad oleksid andnud allüksused, mis oleksid olnud pataljoni sarnased. Kõrgem juhtimine oleks sakslaste käes. Saksa Oberkommandoga olevat ses asjas juba kokku lepitud ja Saksa väejuhatuse andvat nii relvastuse kui ka muu varustuse.

Mühlen tegi minule ettepaneku võtta Põltsamaa kihelkonna kodukaitse organiseerimine ja juhtimine enda peale.

"Aga kes saavad siis kodukaitse liikmeteks ja kui suur peab olema kihelkonna kodukaitse?" küsin.

"Usaldusväärsed tublid inimesed, koosseisu suurus on veel lahtine," on Mühleni vastus.

"Aga kui need lugupeetud ja usaldusväärsed tublid inimesed ei soovi astuda kodukaitseesse, mis siis teha? Kus on see võim ja seaduslik alus, mis neid sunniks sinna astuma? Missugustele ametikohtadele saavad eestlased?" esitan uued küsimused.

Neile küsimustele vastab ta pikalt ja laialt. Üldjuhi isiku küsimus olenevat Oberkommandost, sest viimane varustab kodukaitset relvadega, laskemoonaga, varustuse ja palgaga, eestlaste nimetamist kõrgemate juhtide kohtadele peab ta võimalikuks. Ta ise olevat kodukaitstes üks juhtivamaid tegelasi, kas Viljandi maakonna või laiemas ulatuses, jäi selgusetu.

Omalt poolt vastan talle, et Eesti on kuulutanud enda juba 24. veebruaril iseseisvaks riigiks. Eestil olid omad rahvuslikud väeosad, kuid okupatsioonivõimud saatsid nad laiaili ning võtsid neilt relvad. Kui nüüd enamlus ähvardab, miks ei anna okupatsioonivõimud siis Eesti vägede kokkukutsumiseks luba ega tagasta neilt äravõetud relvi? See oleks kõige õigem lahendus.

"Eesti väeosade kokkukutsumine ei olene minust, pealegi oli enamlik kallak neis suur. Veel enam – mulle isiklikult ei ole paljudki okupatsioonivõimude ega ka kohalike sakslaste soovid ja tegevus meeldinud," vastab ta minule.

Kui see algatus lähtub ainuüksi Saksa Oberkommandost ja seal kõik kõrgemad juhid saavad olema sakslased, ilma Eesti ajutise valitsuse kaasatõmbamiseta, siis ei tule kodukaitsest siin midagi välja lihtsalt sel põhjusel, et ei saada tarvilisel määral liikmeid. Eestlased, eriti ohvitserid, nende hulgas ka mina, ei nõustu seal teenima. Oodatakse oma väeosade kokkukutsumist. Kui enamlaste oht on nii suur, miks teie ja kohalikud sakslased ei astu siis Eesti valitsuse ja juhtivate tegelastega ühendusse, et ühiselt luba nõutada Eesti valitsuse ja Eesti polkude kokkukutsumiseks, toonitan ma uuesti.

Sellele vastab ta, et tema ei saa Saksa valitsuse poliitikat mõjustada ega muuta, temale on ülesandeks tehtud luua kodukaitset neil alustel nagu tähendatud. Ta isiklikult ei olevat sugugi selle vastu, et endisi Eesti pol-

kusid kaasa tõmmata, kuid praegu olevat see veel varajane. Väeüksuste loomine nõudvat rohkem aega, sest olevat vaja ka seal punaseid välja selekteerida. Eeskätt olevat aga hädavajalik ettenähtud kujul ellu kutsuda kodukaitse.

Juba kord varemini oli ta tähendanud, et ta olevat mitu korda oma ringkonnas tähelepänu juhtinud vajadusele soetada nüüd kohe eesti seltskonnaga tihedam ja otsesem kontakt, mis olevat kindlasti edaspidi kasulik, kuid need ettepanekud ja mõtted ei ole leidnud soodsat vastuvõttu.

Saanud minult eitava vastuse, tähendas ta, et see ei tulnud temale ootamatult, sest ta arvanud seda isegi. Kuid ta asuvat siiski oma kava läbiviimisele.

Paar päeva hiljem loen ühel uksele silti: Kodukaitse Büroo – muidugi saksakeelne silt. Ta oli siiski Põltsamaalt leidnud vastava isiku.

Nagu ette ütlesin, ei saanud see kodukaitse Põltsamaal jalgu alla. Kuid ellu kutsuti see Eestis siiski. Hiljem muutus see Balti pataljoniks ja rittmeister V. von zur Mühlen oli pataljoniülema abi ja lahingute juht.

OLEV REMSU

Kas avaldada või mitte?

(Tartu KGBst leitud nimekirja puhul)

Tegelikult olen ma sellest juba kirjutanud. Aga küllap on vähesed seda lugenud ja küllap on neil vähestelgi see meelest läinud. Ja kes see muu koerasaba kergitab kui koer ise. Tsiteerigemgi siis iseennast. Romaani "Kurbmäng Paabelis" 342. leheküljel seisab:

"Esimesest numbrist uue päistiitli all hakati põneva järjejutuna avaldama amorfse režiimi aegsete nuhkide nimekirja. Nonparellkirjas, viies tulbas jooksid lehest lehte professionaalsete ässitajate ja koputajate, nuuskurite ja öördajate nimed, kes ennast ja oma peret olid rahumeeli juudaseeklitega toitnud. Oli seal äri- ja poliitikamehi, oli poeete ja sportlasi, isegi rahvusliku uhkuse – puššpallitiimi – kapten. Oli muidu tähtsaid persoone, oli tundmatuid.

Ent: vaagija lugeja tõmbus umbusklikuks, ei sööstnud kättemaksutuhinas uisapäi lintšima. Miks pidi sedastusbüroo osa oma koosseisust paljastama, reetes sel moe operatsioonegi, nende teostamise tehnikat? Populaarsus- ja õigustamistootlus ei tulnud arvesse, büroolased kandsid ühiskonna vaheatumisest hoolimata küülikusilmset maski, asutust ümbritses varasemast tihedamgi saladuskate, ikka vilistasid sedastajad avaliku arvamusle peale. Mitmed tunnused viitasid võimalusele, et loend oli hoopis kuri provokatsioon Haled Smithiga koostööst loobunud isikute diskrediteerimiseks."

Ma ei mäleta, mis aastal ma selle kirjutasin, romaan on ilmunud 1989. aastal, teksti lõpus on kirjutamise lõpetamise daatum – 6. jaanuar 1986. Nõnda, et kindlasti rohkem kui seitse aastat tagasi, ja see tähendab, et mu seisukoht ei ole mõjustatud meie päevade poliitilisest kemplemisest.

Mina elasin kogu stagnaaja loosungi all "Nuhke ja KGBd pole olemas!" See tähendas, et neist ei maksa välja teha, ei tohi lasta ennast häirida. Oli ju ainuüksi KGB olemasolu fakt hirmutav ja pahupidi distsiplineeriv, ning tõenäoliselt just sel eesmärgil avalikus-

tatud. Kartus KGB ees pidurdas poliitiliste anekdootide levikut, põranda all organiseerumist, vastava sisuga kirjanduse käest kätte andmist. Hirm ja kartus olid ühiskonna toonastele valitsejatele suuremateks abimeesteks kui kogu nuhkidearmee ja KGB ülejäänud struktuurid. Ja nõnda võime üsna suure kindlusega oletada, et hirmu kõeti kahtluste külvamise ja kuulujuttudega teadlikult üles.

Võtame teoreetiliseks näiteks olukorra, et KGB tahtis lõpetada mingi seltskonna X kooskäimist. Kõige hõlpsam tee selleks oli lasta lahti kuulujutt, et selle seltskonna liige A on agent, teades ette, et ühiskonna moraal on madal ning paljud räägivad päris hea meeleaga teadlikult lendu lastud kõlakat edasi. Sel moel löödi õige mitu kärbest korraga. Esiteks süstiti ühiskonda järjekordne hirmuannus. KGB teadustas taas enda olemasolu. Teiseks diskrediteeriti toda seltskonda X, kleebiti talle külge halb maine. Kolmandaks diskrediteeriti konkreetset inimest A, kes vahest millegagi segas KGBd. Ja neljandaks suunati kahtlused kõrvale tõelisest agendist B, kes ise võis vabalt olla laimu alustaja.

Nõnda: niisuguses olukorras oli kahtlema ta õigem eitada nuhkide ja KGB olemasolu, see kinkis vabaduse ja õiguse tegutseda oma parema äranägemise järgi, olemata tahtmatult ja teadmatult kellegi poolt suunatud.

Ent eitamine oli (on) võimalik ainult isiklikul, mina-tasandil. Eesti Vabariigi Kaitsepolitsei endale sellist illusoorset kesta, näilist vabadust lubada ei tohi. Tema peab tõele silma vaatama – tegelikult olid olemas nii nuhid kui KGB. Ja tegelikult oli olemas palju muudki.

Ärakaranud GRU luuraja Viktor Suvorov (Vladimir Rezun) väidab oma teoses "Akvaarium", et KGB oli ainult fassaad, kattevari tõelistele operatsioonidele nii sise- ja välismaal, ja neid teostas GRU. Just GRU juhtinud sovetlikku ühiskonda, ehkki paljud arvavad, et seda tegid NLKP ja KGB. Tähendab: tõelist valitsejat siiski ei avalikustatud, vähestel oli ju aimu GRU olemasolust, rahvale anti teada ainult GRU ripatsid – üks selleks, et

sinna astumisega ennast siduda (NLKP), teine selleks, et seda karta ja kiruda (KGB).

"Akvaarium" on mahukas teos ja ma toon seal ainult ühe näite, kuigi sellelaadseid on seal kümneid. Veel siseluurajana pidi Viktor Suvorov ühel ööl maalima Kišinjovi plangud täis vene- ja nõukogudevastaseid hüüdlauseid. Võib ette kujutada, kuivõrd alarmeeritud oli järgmisel hommikul kohalik KGB, kuidas see tõttas "vaenlast" otsima. Ja vahest leidiski, kuid mitte Suvorovi. Aga miks seda üldse tehti? Selleks et oli tarvis muuta Moldova KP Keskkomitee ja selle büroo koosseisu, mõne aja pärast tuligi kokku järjekordne pleenum, mis põhjusel, et vabariigis on ideoloogiline töö nõrk, vabastas kohtadelt need inimesed, keda oli vaja vabastada.

Kas me võime öelda, et GRU Eestis analoogilisi operatsioone ei sooritanud? Ma ei tea vastust, ma ei taha ka külvata kahtlusi. Ent päris suure tõenäosusega võin ma oletada, et me ei saa neist operatsioonidest ja nende teostajatest mitte kunagi mitte midagi teada.

Hüva, siiski ei taha ma jõuda selleni, et kui me päris põrguvürsti kätte ei saa, võime väikesed kuradikesed rahule jätta.

Ent meenutame sekka, mis eristab anglosaksi õiglusemeelt asiaatlikust (vene) õiglusemeelest. Eeldame kõigepealt, et mõlemaid ühendab soov kurjusele lõpp teha, et selle poolest on nad sarnased. (Ma mõistan, et see eeldus on pisut vägivaldne, kuna Vene ja mõne teisegi idapoolse impeeriumi ajaloos on olnud perioode, mil võim on olnud kurjategijate käes, karistusaparaat mõrtsukate valitseda ning sellega on soovitud lõpp teha hoopis headusele ja õiglusemeelele endale.) Anglosaksi õiglusemeele järgi viibigu pigem paar kurjategijat vabaduses, peasi, et mitte ükski süütu ei kannataks. Vaba ja õige kodaniku puutumatus on püha, selle nimel võib teha väikest kurjustki – lasta kurjategijail olla vabaduses. Asiaatliku õiglusemeele järgi võib vabalt hukata kümme inimest, kui on teada, et üks neist on kurjategija. Kurjuse väljajuurimine on püha, selle nimel võib teha väga suurt kurjustki – tappa süütuid. Olgu lisatud, et rahvuslikud ja geograafilised mõisted on selle jaotuse juures tinglikud, tavakodanik kipub nii Euroopas kui Aasias eelistama asiaatlikku kurjusest vabanemise meetodit,

vähemalt senikaua, kuniks teda ennast süütuina hukkamisplatsile ei viida.

Ja tulgem nüüd tagasi nuhkide nimekirja juurde.

Kas selle avaldaja võib väita, et nende hulgas pole mitte ühtki süütut? Kui nende hulka võib sattuda (olgu juhuslikult, kogemata või provokatiivselt) üksainuski süütu inimene, siis anglosaksi õiglusemeel ei luba seda nimekirja avaldada. Asiaatliku õiglusemeele järgi võiks nimekirja avaldada ka siis, kui nende hulgas oleks üksainus agent – peaasi, et kurjusest lahti saaks. Aga kumba õiglusemeelt sooviksime järgida meie?

KGB taktikast on teada, et varjunimedega ei varustatud ainult nuhki, vaid ka nuhitavat. Arvatavasti valmistas nuhkimine nuhitavale küllaltki palju ebameeldivusi, seda eelkõige psüühilisel pinnal. Jälitatavad inimesed muutusid närviliseks, nende rahulik ja õdus elu rikuti, ning seda jälitajad taotlesidki. Nii oli impeeriumi ajal, nii oli N. Liidus. – Ja oleks lausa kujutletamatu ülekohus, kui vabast Eestis (mille nimel jälitatavad arvatavasti tegutsesid või millest nad vähemalt unistasid) nende piinad suureneksid, kui nende pihta hakataks näpuga näitama, et vaata, seal läheb (endine) nuhk. See oleks tõeline rõõmupidu nuhkimise organiseerijate tänaval, tõestaks, et kurjus ja alatus on väljajuurimatud.

Heidame vahelduseks kiirpilgu ajalukku. On teada, et juulis-augustis 1941 Eestist pagedes jõudis NKVD mõrvata paljud vangid, ometi jäeti kiiruga maha nimekiri, mis justkui sisaldas punase aasta koputajate nimed. Uued okupandid, sakslased, haistsid nn unustamises kohe provokatsiooni, nimekirja sattunud inimesed kuulati vaid üle. Ometi tegid sakslased kolm aastat hiljem, septembris 1944 NKVDle vastukingi, õigemini kordasid provokatsiooni. Maha jäeti Eesti rahvuslaste nimekiri, kus olid kirjas inimesed, kelle nn süü oli kas väga väike või hoopiski tõestamata, keda sakslased ja ennast Saksa režiimiga sidunud eestlased ei sõandanud karistada. Ja NKVD tegi, mida temalt oodati – Eestisse jäänud rahvuskomitee liikmed arreteeriti, seejärel kas pandi vangi või lasti maha.

Tahan sellega öelda, et teadaolevad kaks eelmist nimekirja mahajätmist ei olnud juhuslikud. Kolmanda, Tartu KGBst leitud nimekirja kohta ei tõesta see midagi. Näiteks

võis unustaja olla GRU agent KGBs, sel juhul ei oskaks ka tema KGB-ülemused vastata küsimusele, miks märkmik 82 nime ja varjunimega maha jäeti. (Igatahes eelpool refereeritud Viktor Suvorovi järgi sooritasid KGB ja GRU pidevalt teineteise vastu operatsioone nii sise- kui välismaal.)

Ent oletame naiivselt, et mäng on puhas, nimekiri ehne ja ununes see tõepoolest kogemata Tartu KGBsse. Keda ja mida see nimekiri siis sisaldaks?

Mõni aeg tagasi kuulsin "Kuku"-raadio intervjuud ENSV KGB esimehe Rein Sillari-ga. Seal selgus, et juhul, kui kunagi värvatud agent tõusis karjääriredelil nomenklatuuri, siis tema agenditoimik hävitati. Rein Sillar ei ole mulle mingiks autoriteediks, küllap ta räägib seda, mida tal on kästud rääkida. Ometi tundub jutt toimikute hävitamisest olevat mõnevõrra loogiline, ehkki nõnda võis minna palju informatsiooni kaotsi. (Võib-olla toimikuid ei hävitatudki, vaid paigutati veel salajasemasse arhiivi?) Asi on selles, et lõppkokkuvõttes olid nii KGB, GRU kui ka NLKP aparaat töörüistad nomenklatuuri käes, olid töörüistad võimu ja privileegide säilitamise nimel. Ja kõik kolm kuulasid nomenklatuuri sõna, seda enam, et nende mitmel tasemel ülemused kuulusid ise mitme tasandi nomenklatuuri. Ja loomulikult soovis nomenklatuuri tõusnu hävitada jäljed, hävitada kinnituse selle kohta, et temagi alustas vaevarikast karjääriteed pisikesest nuhiametist, kandis usinasti ette, mis anekdoote ta kaaslased räägivad, mida nad võimust mõtleavad. Nõnda võiski sündida käsk kõrvaldada nomenklatuuri tõusnu agenditoimik.

Järelkult: nimekirjad ja toimikud, kui need ongi ehtsad, sisaldavad ainult prügikala, suuremaid haisid me sealt ei leia.

Olgu, prügikalagi on šantažeeritav nimekirja valdaja poolt. Ja meie peaksime lähtuma eelkõige Eesti riigi huvidest.

Aga nüüd oletagem, et keegi (endine) agent leiab oma nime ja varjunime avaldatud nimekirjast. Usutavasti hakkab ta salgama, kuulutab kõik valeks ja provokatsiooniks, ütleb, et tema oli hoopis jälitatu, mitte jälitaja. Me kahtlustame teda edasi, me mürgitame oma atmosfääri, aga tema väiteid me ümber lükata ei suuda. Ja samas olene nimekirja avaldamisega selle isiku muutnud veel šantažeeritavamaks. Ühel kenal päeval tuleb siis tema juurde inimene, kes teab tõde, kelle kohta agentki teab, et too inimene teab tõde, ja too inimene lausub siis (endisele) agendile: "Vaata, nüüd hakkad tegema, mida ma käsin sul teha. Korra sa juba salgasid kõik maha, aga kui me sind uuesti üles anname, kui sa teist korda salgama pead, siis ei usu sind keegi." Ja endine agent ongi uuesti värvatud, ta on kurjuse jõududel veel rohkem pihus.

Mida siis teha?

Muidugi peaks Kaitsepolitsei küsitlema nimekirjas olevaid inimesi, ja võib-olla seda tehaksegi. Vaevalt et agendid oma (endise) ameti üles tunnistavad, ometi saab vestlusest ühteist järeldada.

Ent tegelikult on neil tõe selgitamiseks üksainus võimalus. See on selline, millist maailma ajaloos on ikka ja jälle kasutatud. Meil tuleks luua oma luurevõrk seal, kus hoitakse arhiive, me peaksime saama toimikutest autentseid fotokoopiad. Muidugi on see koletult raske ülesanne, kuid asjaolu, et me olime mitukümmend aastat okupeeritud riigi poolt, kus praegu toimikud asuvad, kergendab seda. Kuid luurevõrgu loomine on kallis, väga kallis lõbu, ning selle olemasolul oleks tal tähtsamaid ülesandeid kui pisikopotajate juhtimine. Aga igatahes oleks see ainus võimalus. Tähendab: me saaksime agentidest lahti ainult siis, kui me oma agentuuri looksime, kui me ise agentideks hakkaksime. Kuidas hinnata seda eetilisel küljest?

AUTOPOORTEE

BORIS KABUR

Kirjanik sai minust kogemata. Muidu ikka räägitakse, et õige kirjanik tahtvat juba lapse-
na maailma paberile panna ja alustavat ka-
heksa-aastaselt oma esimest romaani. Mina
ei kirjutanud isegi luuletusi mitte, mind huvi-
tas hoopis, misasi see maailm on ja kuidas ta
koos seisab.

Lugesin küll palju – esimene raamat on
siiani meeles: "Lugu kolmest pörsakesest",
kelle nimed tookordses väljaandes olid Not-
su, Sotsu ja Totsu. Seda loeti mulle niikaua
ette, kuni ta pähe kulus, ja ma võisin isegi
lugemist demonstreerida, tähti küll veel
mõistmata. Hiljem lugesin läbi kogu eesti
luule, tollal oli see veel võimalik, jätkus taht-
mist ja aegagi. Aga ise kavatsesin pigem
teadlaseks hakata, päris poisipõlveski. Juba
kümne-kaheteistaastaselt arutasin, et kõige
huvitavam on ju uurida ja mõelda. Ei olnud
mul erilist tehnikahuvi – selles mõttes, et
oleksin ehitanud laevamudeleid või pusinud
raadio kallal –, tagantjärele võiks sõnastada
pigem nii: tahtsin teada, "kuidas materia
käitub".

Et loogiline arutlus mulle sobis ja mate-
maatika seetõttu raskusi ei teinud, oli päris
hõlbus õppida kommertsgümnaasiumis.
Kool sai valitud eelkõige küll majanduslikel
kaalutlustel, kommertsgümnaasiumi lõpeta-
jatel polnud töökoha leidmisega suuri proble-
eme, paljud läksid sealt edasi ülikooli
majandusteadust õppima. Minagi otsustasin
kindlalt ülikooli minna, vaesusest hoolimata.
Tegin endale kindla õppekava: kõigepealt
füüsika, seejärel meditsiin ja lõpuks filosoofia.
Noored mehed teevad ju ikka suuri plaa-
ne, aga midagi võimatut selles ka polnud: kes
tublisti õppis ja hästi eksameid andis, suutis
ka tookord ennast ise koolitada, mina näiteks
sain Tallinna linna stipendiumi, Bergmanni
abiraha fondist võtsin õppelaenu ja tegin ka
juhutoid.

Ülikoolis sattusin aga hoopis teise maail-
ma – "Veljestosse", humanitaarlaste keskele.
Olin seal tookord ainus füüsik, ja mitu aastat
ei osanud seltsikaaslased aimatagi, et ma fi-

loloog või ajaloolane pole – "Veljestos" ju
polnud tarvis kaaslastele matemaatikakon-
sultatsioone anda nagu gümnaasiumipäevil.
Soome keelt valdasin nagu filoloogidki ja
teistel ei tekkinud vähimatki kahtlust.

Uus keskkond mõjutas mind tugevasti: ei
kahandanud küll loodusteaduste-huvi, ent är-
gitas senisest rohkem juurdlema kirjanduse ja
kunst, ajaloo ja ühiskonna üle. Jalutasime
tihti filosoofiamagistri Rudolf Kulpaga, kes
kõneles meeleldi oma uurimustest. Seltsis
peeti ka vaidlusõhtuid ja ettekandeid, kust
võis mõndagi kasulikku kõrva taha panna ja
mis mõjutasid maailmavaate kujunemist.
"Veljesto" oli omamoodi demokraatliku mõt-
teviisi kool, Pätsi "vaikiv olek" tekitas meis
protesti. Ei olnud see tookordne Eesti Vaba-
riik sugugi nii ilus, kui takkajärgi mõned
rääkida armastavad, ei olegi maailmas veel
ideaalriiki olnud. Aga üks me noorte haritlas-
tena lootnud seda riiki ise ka natuke paremaks
kujundada, sest see oli ikkagi meie oma riik.

Ent Vene riik ei küsinud meie tahtmisest,
tuli tugevama väe ja võimuga, keeras kõik
senise pea peale, lõhkus ja hävitas. Oma har-
idusest oli mul siiski kasu – olin jõudnud
pärast füüsika lõpetamist ka meditsiini õppi-
da ja neist teadmistest oli vangilaagris juba
märgatav abi.

Vangis pidin istuma nii saksa kui vene
ajal, sest ei tahtnud sugugi valitseva režiimi-
ga leppida. EKBLis on öeldud: "1947 – 1954
oli K. vaneminsener ja sektorijuhataja Ülelii-
dulise Metsatööstuse Ministeeriumi Eri-
konstruktorbüroos". Too eribüroo olitege-
likult *šaraška* ehk eesti keeli teadlaste ja
konstruktorite erivangla. Vene kosmonautika
rajajaid Sergei Koroljovgi istus mõnd aega
ühes seesuguses kinni. Stalini riigis valitses
nimelt arvamus, et egas vaba inimene tööd ei
taha teha, suuna ikka automaat kuklasse või
pussnuga kõrile, ainult siis töötavad. Seitse-
kümend aastat võttis aega, enne kui orjapi-
damisele rajatud riik kokku kukkus.

Egas sinna *šaraškasse* niisama lihtsalt ka
metsatöölaagrist pääsenud, aga mul oli ikkagi
Tartu Ülikoolis kaitstud füüsikamagistri
kraad, mis küll ametlikult ei lugenud, ent

avaldas siiski natuke mõju, sest neil oli ineenere hädasti tarvis. Masinaehitusega ei olnud ma varem otseselt kokku puutunud, ka ei huvitanud see mind eriti, aga mis mul muud üle jäi kui töösse sukelduda. *Saraškas* anti suhteliselt korralikult süüa ja isegi ülikond selga, aga püssimees kõndis ikka kaasas, kui läksime oma mootorsaagi katsetama. Ikka todasama "Družbat" – meie tahtsime talle küll "Taiga" nimeks panna –, mille asemele nüüd Eestiski "Partnerid" ja "Husquarnad" tulevad, millega aga enne jõuti lõigata miljardeid tihumeetreid metsa.

Kui vangist vabanessin, siis ma enam filosoofiat õppida ei tahtnud, vähemasti mitte seda, mida tol ajal Nõukogude Liidus filosoofiaks nimetati. Ega ei oleks lastud ka, vangist vabanenud inimest ei võetud isegi mitte tehnikumi füüsikaõpetajaks. Kardeti, et rikub nõukogude noorsoo ära. Otsisin mitmelt poolt tööd, aga erialaga seotud ametikohtadel oli tee püsti ees. Sõbrad soovitasid lõpuks: hakaku tõlkima, keeled ju suus.

Nõnda läksin kirjandusse maapakku. Alustasin ameerika luulest (Longfellow, Whitman); hea sõber ütles, et egas see luulet tõlkida mõista, kes ise pole luuletanud, aga minu tõlked võeti vastu küll. Tõlkimine oli huvitav töö – mäletan, istusin Aegviidus trükitööliste puhkekodus, kaks petrooleumilampi laual (tollal polnud seal veel elektrit), ja muudkui tegin. Kuni lõpuks mõtlesin, et teiste inimeste mõtete vahendamine on ju kena küll, aga tahaks ise ka omalt poolt midagi öelda.

Kavatsesin kirjutada mõnd esseed, rääkisin siin-seal ääri-veeri, aga polnud mingit avaldamislootust. Kuni viimaks jõudsin arusaamisele, et mõttetsensuurist on kõige lihtsam mööda hiilida ilukirjanduse vallas. Nõukogude ajal polnud ju nii nagu praegu, et paned paberile, mis süda vähegi himustab, ja põhiprobleem on avaldamiskoha leidmine. Kõige nõrgem oli tsensuur lastekirjanduses. Kirjutasingi kõigepealt ulmejutu "Kosmose rannavetes" ja seejärel küberneetilise lastenäidendi "Rops". Ilukirjanduslikul vormil on ka see eelis, et probleem jõuab paremini pärale, on nii-öelda puust ette tehtud. Nõnda tegi nõukogude võim minust kirjaniku – teadlaseta lõigati läbi. Ise oleksin ehk valinud teoreetilise füüsika, aga mis sest takkajärele

enam rääkida. Madis Kõivgi ütles, et füüsika on nagu viiulimäng – sellega peab iga päev tegelema.

Kirjandusega asi nõnda hull pole – või mine sa tea, ehk räägib siin kaasa seegi, et ma ei ole nii-öelda sündinud kirjanik. Kirjutan siis, kui tõesti midagi teistele ütelda tahan, kui on mõni idee, mis minu arust väärib jagemist. "Ropsis" analüüsisin tegelikult ju inimese ja masina vahetamist, kõik see nali ja äravahetamised selle ümber oli ju nüisama jõulupuu, idee teadvustamiseks valitud vorm. Ühe tarkuse omandasin küll – hea nali aitab alati kaasa, "Ropski" läks paljudes teatrites menukalt just seetõttu, et teda oli lõbus vaadata.

Et ma palju rohkem ise pole kirjutanud, tuleb vist sellest, et kirjutamine eeldab eelkõige emotsionaalset mõtlemist, mulle aga meeldib rohkem loogiliselt arutleda. Eks loodusteadustega tegelemine ole seda soodustanud. Või vanema ajaloo ning kultuuriloo uurimine. Olen juba ammust ajast tundnud suurt huvi vanade kultuuride vastu, läinud ajas üha kaugemale tagasi. Kui paarikümne aasta eest lõpetasin armeenia rahvaeepose "Sassuuni Davithi" tõlke, siis nüüd olen kümme aastat tegelnud sumeri eeposega, "Gilgamešiga", mis on üldse maailma vanim lugulaul. Hirmus põnev on jälgida inimõpete, inimõistuse arengusuundi – liikumist ratsionalismi poole. Muide, ka emotsioonide arvessevõtmine on ratsionalism. Ma usun siiski, et inimene on üks arukas olend. Usun seda isegi praegu, aastatuhande lõpu eel, kus maailma haaramas järjekordne aastasajalõpu-hullus, mis aastatuhande lõpu tõttu veel võimendub. Eestit näiteks on haaranud lausa müstika-palavik. Meil pole ju olnud võimust õige immuunsussüsteemi kujunemiseks, kipume igas kodukootud ekstrasensis nägema vaba maailma sümbolit ja loodame, et taevast tulevad UFOd ja päästavad meid maapealsetest segadustest. Tegelikult on UFOd meie enese teadvuse projektsioon taevakraanile.

Olen loomult optimist, arvan, et inimkond siiski konsolideerub. Mitmedki ühiskonna ummikteed on juba järele proovitud, ehk jõutakse ometi kord ka siledama tee peale välja. Viimasel ajal on ju tihenunud riikide ja regioonide vaheline koostöö. Levivad teadmi-

sed, mis on igasuguse koostöö aluseks. Egas ilmaasjata kõnelda infoühiskonnast, Eesti Vabariikki on ühe jalaga sinna astumas. Kui teine jalg ka veel kord järele jõuab... Tahaks selle oma silmaga siiski ära näha. Aga kogu selle inforagina taustal ei tohi unustada inimest, iga inimene on omaette väärtus nagu iga rahvaski. Ei saa olla maailmakultuuri ilma rahvuskultuurideta, ei saa olla vaba ühiskonda, kui ei ole väärtustatud indiviidi.

Viiskümmend aastat elasime nagu rotid laboratooriumis, aga suure sotsiaalse ekspe-

rimendi nurjumine annab siiski mõningat lootust – isegi ränga terrori abil ei saa inimest päris pea peal kõndima sundida. Lühemat aega ehk veel – maailma ajaloo seisukohalt on viiskümmend aastat ju üksainuke hetk –, aga pikapeale pääseb siiski mõistus võidule.

Lugesin hiljuti aadlikust, kelle suguvõsa vapil seisis: "Tee, mida tahad". Mina olen tahtnud maailmast aru saada; kui palju see õnnestunud on, on raske hinnata, ent tahtmine üksigi on ehk midagi väärt.

VAATENURK

PAULA SERING

"Luuletaja surmahaav on hüübinud"

INDREK HIRV. KUU VARI. "Vagabund", Tallinn, 1992. 128 lk.

INDREK HIRV. VÕHUMÕÕK. "Loomingu Raamatukogu" 1992, nr 44. 46 lk.

Indrek Hirvelt on ilmunud viimati peaaegu üheaegselt kaks raamatut: "Kuu vari" ja "Võhumõök". Esimene neist on valikkogu, kus sees peale paari erandi juba varasemates raamatutes ilmunud luuletused, teises on uued luuletused. Ja selle valikkogu kohta ei mõistaks ma küll öelda enam, kui IH kohta on ikka ja palju kordi öeldud. Ta on seal tuttavas, juba nähtud, ent ikkagi oma parimas kuues, kenima ilmega, graatsilisima viiepega, ümbritsetud oma lemmikdekoratsioonest – õõ, laev, vein, kaardimängijad ja armastavad naised. Kõik väga eluliselt usutavalt kohal, ent tardunud mõnevõrra liikumatuks, kaelad kanged ülespidivahtimisest, sest vähimigi ebakõla maksab kukkumise... Vaid südamesse võib too suruda musta lippu, ei heisata. Oma jälgijatega tal suuremat asja pole, sest ta peab tornitippu vahtima, mitte alla uudistajale näkku – kõrguste vahest tekkiv peapööritus maksaks elu.

Kahte kogu seovad omavahel "Kuu varju" kolm viimast luuletust, mis on ka "Võhumõõgas". Teisendatud on vaid interpunktsiooni. Muudatus on väike, peaaegu märkamatu, aga ometi olemas. See muudab luuletused vähem ladusaks, vähem voolavaks, võtab maha lugemiskiiruse. Luuletused muutuvad staatiliseks, püsivad paigal, ei võta enam hoogsaid riskantseid kaari. Juurduvad maasse? Lisatud on mõttekriipse ja ära võetud muud kirjajahemärgid – rütm on lõhutatud. Kas köieltantsija ei karda enam kukkumist? Kas ta ehk polegi enam köiel, polegi ehk enam nii kõrgel inimkarjade kohal, kel hing pingest kinni?

Igatahes on IH luuletustest kadunud too lummas rütm ja kaunis kõla, mis lubas teda peajasjalikult kui tantsijat jälgida, tunda rõõmu liigutuste puhtast joonest. "Võhumõõga"

avaluuletus pakub end välja kui unustust võimaldavat droogi, mis täidaks tühja elukesta, ent taandub siiski aupaklikult suurema valitseja – vaikuse ees. Luuletused on kui vahekiht, vahelejäätaja kahe suurema kujutluse tagaetava ja tagaajaja vahel, nad ei võimalda sisenemist, põgenemist endasse – ei ava lahkelt oma üska – on kuivad, suletud ja tasapindsed. Kõige kergema ja kaunima kõlaga on luuletus lk 47 pealkirjaga "Sisukord" – iga luuletuse sile esirida peibutab sisenema – aga puudub see "sees", puudub ruum, kuhu minna.

Kõik see kokku võetuna – et IH on muutunud vähem ilusaks, vähem meeldivaks, muudab ta kuidagi huvitavamaks, tõsiselt võetavamaks. IH on muutunud mehelikumaks. Ta ei ahvatle lugejat oma sõnade sisse, ta ei püüa meeldida, ta tahab lüüa: "hää! tuleb ööst ja koolutab su kalgust" – aga lüüa enam mitte naistele ja lastele mulje avaldamiseks, vaid täiesti omakasulistel eesmärkidel: "Siis petangi sult välja sinu ainsa / maapäälse osise..." (lk 18). Sõnad on vahend. Nõnda ta ihub oma sõnu kriipivalt teravaiks, peaaegu meeleheitlikus lootuses: "kord tækkeist lõhkeb elu vesivil" (lk 21). Selle tagajärjeks ei ole aga ülejutus, vaid põud. Maailm voolab tema tækkeist tühjaks, kuivaks. Ehk küll "iga kild mu soontes sunnib talutavuse tunnistama ületatuks" (lk 45), ei pursku soontest verd, kui võrd "luuletaja surmahaav on hüübind" (lk 27), ning "me masenduse kaev on ammu jäas – /jää! valge paber katab külma lund" (lk 45). Luuletaja on tõmbunud üksildusse, endasse. Kord näitas ta meile omi trikke "valge telgi harjul", käänates ette kord nii-, kord naasugust ilmet, aga oma valu ta publiku ette valada ei taha. Kui ilme säilitamine näib minevat raskeks ("pea siis ilmumaski elulaval"), ei pöördu ta halastust, vaid hukatust otsima:

kord kibe ristimiseveesi voolab merre ning pühamees kes leiab neimas rohtu ei jäta enne kui on hagen verre süütunde mille vastu pole rohtu – (lk 11).

Siinkohal meenutaks Dorise kirja Indrekule Euroopasse (vt KK 1990, nr 10):

"Põueoda kui sümbol on lähedalt seotud mõõga sümboliga, sellele samas ka vastandudes. ...Mõök ise on läänemaailmas oma sirge teraga päikese ja mehelikkuse sümbol... Nii või teisiti sümboliseerib mõök vaprust, vabadust ja vaimujõudu. Meie luules kaualeinatud maskuliinsusetuse taustal oleksid ju sinagi võinud oma aega inkognito teenides vabalt haarata mõõgamehe rolli – aga ei. ...Mõök on kohustus ja vastutus, sellisena liig ränk ja tülikas kandam..."

Väljakutset vastu võttes pealkirjastabki IH oma nüüdse kogu mõõga-nimeliseks – võhumõõga- ehk iirise-nimeliseks. Mis mõttes? Loeme: "Jumalate kuningannal oli käskjalg nimega Iris, kes saatis surnute hingi mõõda vikerkaarti igavesse rahupaika. Seepärast pühendati need õied surnutele" (H. Nielsen, Mürktaimed. Tln., 1990. Lk 57). Näib, justkui ihkaks IH ära käänduda hulkade lõbustaja rollist, saada jumalate saadikuks, viikerkaareks maa ja taeva vahel, ent ta sõnad ei voola omasoodu, jumaliku kosena, vaid kangutatakse jõuga valla, ihutakse hoolikalt vahedaks, et muukida jumalate suletud väravaid. Sõnad on talle küll vahend, aga mitte kommunikatsioonivahend. Ta ei püüa tõlkida oma kogemust sõnadesse, vaid on sõnadega uue, senikogematu jahil. Ta ei ole kuulekas jumalate sõnumikandja, vaid vastupuikleja, uudishimulik Eeva paradiisiaias, soovides ise valida edasiantavat sõnumit: "miks kõik mis püsib elus üle aja / peab hingama vaid sinu ingli tiivus" (lk 27).

BARBI PILVRE

Kättemaks ja teraapia

Eeva Park. Tolm ja tuul. "Eesti Raamat", Tallinn, 1992. 288 lk.

Esimene mulje Eeva Pargi romaanist "Tolm ja tuul" oli see, et kirjutaja on kättemaksuks lugejate ette toonud oma perekonna loo, mis, nagu näib, on teda kaua vaevanud. Õrnavatel põhjustel, nende hulgas muidugi poliitika, on see tegu, võib isegi öelda, teraapiiline akt, viibinud. Kuluaarides teatakse hintide (untide) lugu hästi. Võimalik, et see mõlbustab lugemist: sel juhul on romaan kimp läremärkusi skandaalse perekonna loole. Ar-

vustajana tunnistan ausalt, et ei ole kõige paremini kursis perekond Hindi asjadega, nii et asusin romaani kallale peaaegu et valge lehena. Võib-olla lisavad teadmised sellest, kuidas asjad tegelikult olid, romaanile täiendava tasandi.

Romaan kulgeb läbi kahe põlvkonna, hõlmates ajavahemikku 40ndatest kaasajani. Esimeses raamatus on keskseks Inge Lenderi ja Kaspar Undi lugu, teises Mirjam, kelle vaatepunkt on küll sarnane ema omale. Ei ole suurt vahet, kas maailma nähakse Inge või Mirjami pilgu läbi, mis näib olevat ka autori kavatsus.

Inge ja Kaspari lugu muutub arusaadavaks, kui taandame nende suhte psüühilise vampirismi juhtumiks. Inge motiiv abielluda Kaspar Undiga ja mees ka välja kannatada ei ole muidu eriti mõistetav: ta näib algusest peale meest vihkavat või vähemalt näeb tema kurjuse läbi. Klassikaliselt vajab aga vampiiri ohver oma vampiiri võib-olla rohkemgi kui vampiir ohvrit, tema andumus on jäägitu, samal ajal kui ohvreid võib olla mitu. Muidugi vampirismi asemel võib kasutada teist terminit: pime armastus, kohusetunne, masohhism ja märterlus. Kaht viimast on lihtne ühendada vampirismiga. Masohhist ei ole masohhist ega märter märter ilma kannatuseta, mis annab mõtte ka vampiiri ohvri elule. Kannatus muutub naudinguks. Mõistuse seisukohalt absurdsed inimsuhted põhinevad tihti asjaolul, et üks osapool naudib alandust, tundes end pühakuna või siis uhkeldades sellega, et on endast teisele andnud kõik. Inge Unt jääb üha kahvatumaks, sest Kaspar imeb temast eluenergiat, tühastab ta vaimselt ja füüsiliselt. Raamatu lõpulehekülgedel loeb Inge Mirjami lapsele kes teab mitmendat korda "Kahvatut neitsit". Küllap jutustab ta selle muinasjutu kaudu oma lugu, võib-olla hoia-tuseks Kikile vampiiride eest.

Tegelikult püsib kogu maailm püsti naiste masohhismil. Emamüüt, mida feministid on palju uurinud, on käsitus emast kui märtrist, kes annab ära oma elujõu elu edasikestmise nimel. Pole vist vaja lisada, et feministid on müüdi otstarbekuse kaasajal küsitavaks muutnud. Ema ei pea märter olema, ema-pühak on ainult üks võimalus olla ema ja see ainuvõimalus tuleb demüstifitseerida. Nii siis, võib-olla on Inge Unt pühak, aga võib-

olla seob teda Kaspariga masohhistlik ohvri-
suhe, mille oréool on küsitav. Romaanist ei
ilmne, kas hoopiski hea partii kaudu nomen-
klatuuri hulka pääsemine ning sellega kaasas
käinud soodustused Inget nii kaua Kaspari
juures ei hoidnud. Ehkki Inge paljastatakse
koos teiste kodanlike natsionalistidega, pole
välistatud, et mitmed avaldamisvõimalused
luuletajale ja tõlkijale säilisid tänu õigele
abielule.

Inge Undi eneseohverduse kõrval on ro-
maani kandvaks motiiviks kahe vere konflikt,
mis kasvab üle Undi laste veresüüks. Untide
võõra vere ja Tuule geenipärandi konflikt
esitatakse peaaegu kitzberglikult, ainult et
kangelaseks ei ole siin mitte uljas mässav
tume veri, vaid Tuule alalhoidlik kestvuse
vaim. Kaspar Unt lõõb agaralt kaasa "uue
korra" juurutamisel Eestis. Tuule talu saatus
on sümbolne: pärast küüditamist paiguta-
takse sinna vene ohvitseri perekond, kes talu
kiiresti lagastab. Untide tume veri äratav hir-
mu ja ohutunnet, aeg aga soosis avantüriste.
Kaspar süüdistab Inget libahundiks käimises,
sest miski salapärane temas ei avane mitte
kellelegi ja see ajab Kaspari raevu. Aeg, mis
pööras segi kõik väärtused, pöörab pea peale
ka libahundi müüdi. Kestvuse kandja muutub
libahundiks, sest kestvus tundus ohustavat
lammutajaid või nn uue elu ehitajaid.

Untide laste kanda jääb veresüü. Kaspari
kuratlikud geenid mürgitavad kõikide laste
elu. Mirjam, kelles kõige rohkem voolab
Lenderite verd, kannatab kõige rohkem, sest
suudab Undi vere mässu endas kõrvalt vaa-
data. Õde Rutt on Mirjamile vaenlane, sest
Rutis näeb Mirjam oma pimedat poolt kõige
puhtamal kujul. Rutt on agressiivne ja kuri.
Ta vihkab mehi, sest vihkab oma isa, ja naisi,
sest need on kanad – ta ei anna emale iial
andeks, et see enda seljas tampida on lasknud.
Naist vihkab ta ka endas, selsamal põhjusel.
Kättemaksuna kõikidele naistele naudib Rutt
seda, kuidas vend Arne naistest üle käib.
Rutt on omalaadne algfeminist, rusikasangar,
kes ei taha koduseid töid teha ega Mirjami
lapsi hoida. Mirjam kannatab oma õe, aga
veelgi rohkem oma vendade pärast. Suhe
Avoga on lähedane, peaaegu verepilastuslik:
õised telefonikõned, põsesuudlused, usaldus-
likud vestlused. Avo küsib Mirjamilt nõu
naisevõtu asjus – nagu oma vana pruudi

käest. Avo poolt tapetud mees oleks justkui
ka Mirjami ohver, sest õde oli seisnud kõrval,
kui kaklus toimus. Mirjamiga koketeerides
püüavad naised lähemale müstilisele ja kuul-
sale Untide suguvõsale, ennekõike Aarnele.
Ohvrid parvlevad vampiiri läheduse lummus-
ses. Hullutatud ja mahajäetud tüdrukud helis-
tavad Mirjamile ja laovad tema nina ette
Aarne patud.

Kõigele vaatamata armastab Mirjam oma
isa, õde ning vendi. Mürgise vere side on
tugev. Mirjami roll on keerulisem kui Inge
oma: olles üks "neist", on ta ühtlasi "nende"
ohver, vampiiri ohver siis isegi. Vahel on ta
koos "nendega" ema ja tema Tuule-liturgia
vastu, vahel saab emalt sõimata, et on selline
nagu kõik Undid, otsib aga ka kõige rohkem
ema kaitset. Veelgi keerulisemaks muudab
Undi laste suhted isa positsioon. Privilegee-
ritud punaparuni lastena oleks neile nagu lu-
batud rohkem kui teistele, samas aga kerkib
isa vari ka kõikidele nende tegudele: Undid
on kuulsamad Kaspari lastena kui igäüks
omaette. Loovinimestena ei või nad kunagi
kindlad olla, kas huvi nende vastu pole mitte
uudishimu.

Mirjam on autoriminana esitatud kõige
inimlikumalt. Omaette küttemaks on seegi:
nüüd näitan teile, missugused kuradid te
minu, inglī kõrvalt olete. Mirjamil näib õnnes-
tuvat ka harmoonilise perekonna loomine,
või vähemalt teeb ta selleks neurootilisi pin-
gutusi. Ka siin loobib kaikkaid kodarattesse
Rutt, kes Villule, Mirjami mehele, näitab, kui
hoolimatud Undid on. Mirjam reageerib äge-
dalt, sest ühe Undi omadusi on harjutud ül-
distama kõigile.

Teraapiakatsena on Eeva Pargi raamat
mõistetav: korraga on tahetud välja kirjutada
liiga palju ja ägedus varjutab kunstilise ees-
märgi. Inge ja Kaspari abielu olnuks üheks
romaaniks küllaldane aine. Mirjami pilgu-
läbi oleks olnud huvitav jälgida neid pervers-
seid inimsuhteid, mis Kaspari positsiooni
ümbär 50ndail ja hiljemgi põimusid. Kohati
on neid ka valgustatud, aga ilukirjanduslik
ajastu- ja seltskonnakroonika ei näi olevat
autori taotluseks. Vimm isa vastu takistab
autorit kainelt analüüsima aega ja inimesi.

Inge Undi kuju on ka pisut ühekülgne.
Milles see Tuule eriline sitkus siis õieti väl-
jendus? Kas lahutus Kaspar Undist oli ise-

enesest juba vägitegu? Esimeses raamatus oleks võinud olla mõni veenvam lõik sellest, et Inge tõepoolest oli tugev isiksus, kellel jätkus kõigele vaatamata jõudu loomiseks. Ja muidugi sellest, mis Kasparis siiski veetles. Inge näib Kasparit vihkavat juba algusest peale. Kui nende suhte jõud oli lihtsalt kiim, nagu kellegi repliigist ka selgub, siis kaasaegsesse romaani oleks võinud sedagi julgemalt doseerida. Inge ja Kaspari suhe oleks veenvam (kui vampirismi võimalus kõrvale jätta).

See on muidugi maitse asi, aga heietusi Tuule idüllist on natuke liiga palju. Need muudavad "Tolmu ja tuule" kuidagi vanaaegseks ja on kuskilt, vist Tammsaare Vargamäest, väga tuttavlikud. Modernismis ega muus veiderdamises autorit süüdistada ei saa. Raamat on traditsiooniline psühholoogiliste sugemetega realistlik romaan, korralik "jutukas". Kes ka romaani prototüüpideks polnud, ainet on autoril olnud rohkem kui küllaga. Kui esimene viha on nüüd välja kirjutatud, võib sama materjali järgmistes romaanides põhjalikumaltki läbi hekseldada. Autorit on praegu huvitanud, miks ta ise oma geenidega niisugune on, ja küllap on ta romaani kirjutades tõele ka lähemale jõudnud. Teraapia on andnud tulemusi, küllap ka kättemaks.

OLEV REMSU

Kogutud teoste esimene köide

KATI MURUTAR. KATI JUTUTAR. "Eimatar", Tartu, 1993. 80 lk.

Praegu vaieldakse hoogsalt, kas me saime TRÜS hea või punase hariduse. Olgu kuidas oli, aga üks asi oli seal küll sandisti – eesti filoloogia ja/või žurnalistika harus puudus loominguilise eneseväljenduse kursust, polnud praktilisi töid, seminare ja eksameid luuletamise ja proosakirjutamise vallas. Huvitav, et muidu jälgis ideoloogiaaparaat valvsalt, kes mida ja kuidas kirjutab, parteitöö nõnda oluline lõik, nagu seda oli kirjanike uue põlvkonna ettevalmistamine, oli jäetud laokile, oli juhuse, NAKide ja toimetuste meelevallas. Ju polnud nn üleliidulist eeskujut, käsku Kremlist. Aga oleks võinud olla. Kujutan ette, et esimese kursusetöö sooritamiseks pidanuks tudeng kirjutama haiku või

laastu, järgmiseks luuletuse "Tere, kevad!" või novelletti "Minu lemmikloom", edaspidi tulnuks alistada juba kõrgemaid ja raskemaid tippe. Diplomitööks sobinuks sonetipärg või lühiromaan, selle järgi otsustanuks riiklik suunamiskomisjon, arvestades loomulikult diplomandi agarust komsomolis, kas kirjanikusse pürgiv isik vastab esitatavatele nõuetele või mitte.

See olnuks väärt süsteem, ent bürokraatia pole võimeline produtseerima ja juurutama uusi ideesid, ja nõnda jäi see sündimata. Ehk katsetame sellega Eesti Vabariigis, iseseisvuse kaitsva tiiva all? Usun, et kindlasti ei tooda me sel moel juurde õnnetuid literaate, pigem kahandame nende arvu.

Kuidas puudutab see kõik Kati Murutari?

Väga otseselt. Üldiselt pole ju kombeks selli- ja harjutustöid avaldada, nagu me ka mustandeid ei kipu üldsusele näitama. Minu pakutava süsteemi puhul saanuksid kõik "Kati Jututari" tekstid korralikult ja professionaalselt hinnatud ning jäänuksid kateedri arhiivi tolmuma teiste sarnaste vahel, peal, all ja kõrval. Ja väga erandlikul juhul, alles hiljem, tõenäoliselt peale autori surma, kui temast on saanud näiteks tunnustatud klassik, kui on vajalik (tekstikriitiliselt) avaldada absoluutselt kõik, mida too inimene on paberile pannud, kaevaksid uurijad kateedri arhiivist välja ülikooliaegse loominguilise eneseväljenduse kursuse nõudel tehtud katsetused, varustaksid kommentaaride, ees- ja järel sõnadega ning avaldaksid need klassiku "Kogutud teoste" esimeses köites. Sel juhul ei riiva nõrk kvaliteet autori mainet, ei kisu alla tema prestiiži. Võib-olla isegi vastupidi – lisab kuulsusele inimliku mõõtme, lugejad võivad veenduda, et klassikki alustas tõusu redeli esimeselt pulgalt.

Murutar on aga riskinud oma renomeega, ta on debüütromaani "Naisena sündinud" suhtelise edu tiivustusel avalikkuse ette toonud oma harjutustööd, pealegi on seda tehtud enneolematu reklaamikära saatel. Kas taltsutamatu edevus? Kas annab see märku enesehinnangu, aga ka heade soovijatate/keelajate puudumisest? Või võime selles näha julget, skandaalihinulist provokatsiooni, tobedatele tavadele ja väljakujunenud arusaamadele suurejoonelist näkku sülgamist? (Nagu debüütromaani puhul.) Kardan, et avaldamise

põhjuseks on hoopis soov raha teha, müüa teine raamat selle tähelepanu arvel, mida tekitab debüüt.

Ja kuidas sellesse suhtuda turumajanduse koidikul? Kas võtame omaks printsiibi, et raha ei haise, ja on täiesti ükskõik, mis moel seda juurde tehakse, peasi, et taskud pungil ja pangaarve kõlisemas? Või on miski siiski püha ja see võiks jääda rikkastumisihast puutumata? Või koguni nõnda: raha ja ostetavus on universaalne mõõt, kelle kaup läheb, see on väärt ühiskonna tunnustust, kelle kaup ei lähe, see ärgu tikkugu esile? Mina olen vanamoeline inimene, minu vastus on teada. Mina tahaksin koguni öelda, et mõni inimgrupp võiks põlata äri ajamist, võiks oma põlgusest valjusti kuulutada – näiteks intellektuaalid, täpselt nõnda, nagu vanasti aadlikudki põlgasid ja kuulutasid. Sest olgem ausad: üks raha ikka haiseb küll, eriti, kui seda tehakse kultuuriga või kultuurile sarnanevate nähtustega.

Jah, enamik "Kati Jututari" tekstist on hall ja pingestamata, ei leia me sealt värskeid mõtteid ega kujundeid, kõik jääb olmereportaaži tasemele. Huvi pakub siiski jutukogu kompositsioon, märkame püüdu kasutada slängi, esitada sõnaloomet. Siin ja seal on teraselt iseloomustatud noorte inimeste suhteid. Parimad lood on "Raja. Leidja" ning juhtum taksos, neist õhkub "Naisena sündinud" autorit. Anne on märgatav, kuid ainult vaevu-vaevumärgatav.

Retsensiooni romanile "Naisena sündinud" lõpetasin sooviga lugeda Murutari järgmist teost. Noor autor pakkus välja oma eelmised kirjatükid. Andestagem ja unustagem. Selle arvustuse lõpetan samasuguse sooviga ning loodan, et poelettidele ei ilmu Murutari üle-eelmised sulleharjutused, koolikirjandid.

JAAN ROSS

WALTER KOLNEDER. MUUSIKA AJALUGU. Saksa k tlk Toomas Siitan. "Scripta Musicalia", Tallinn, 1992. 104 lk.

Tõlkija enese sõnade kohaselt annab Kolnederi raamatu ilmumine eesti keeles õppurile võimaluse end harida ka teisel viisil kui Jü-

rissoni või Semleki muusikaajalugude abil. Neile teadmiseks, kellele viidatud nimed palju ei ütle: Jürissoni muusikaajaloo all mõeldakse sarja omaaegsele kultuuriülikoolile kirjutatud Johannes Jürissoni brošüüre ("Vanast muusikast", "Palestrinast Bachini" jt), mis sisaldavad populaarses laadis muusikaajaloolisi meeleolupildikesi ja mida Tallinna Konservatooriumis kasutati õppematerjalina 1970ndate aastate lõpul ja hiljemgi. Semleki muusikaajaloo all aga mõeldakse eesti muusikaavalikkuse hulgas Leo Semleki poolt propageeritud kontseptsiooni, mille kohaselt muusikaajalugu on kirjeldatav teineteisele vastandlike binaarsete stiilelementide perioodilise ning järjest kiireneva vaheldumise-na. See loetelu ei ole siiski päris täielik. Imbi Kulli ja Ofelia Tuisu ülevaatlükku "Muusikaajalugu keskkoolile" on õpikuna levitatud mitmete trükkidena 1971. aastast alates. Ning rariteedina võib lugejale olla kätte sattunud Peeter Ramuli esimene ja ainus osa "Üldise muusika-ajaloo põhialustest" (Tallinn, 1930), mille materjalikäsitus küll juba Beethoveniga lõpeb. Veel kord tõlkijale osundas võib Kolnederi "Muusika ajalugu" vaadelda spikrina muusikaajaloo eksamiks valmistujale. Põhiliselt ei ole raamatu tekst narratiivne, vaid pigem märkmete ning võtmesõnade loogiliselt korrastatud jada (nagu tõepoolest heas loengukonspektis olema peabki). Kolnederi raamatu avaldamine on üks lüli Tallinna Konservatooriumi muusikaajaloo kateedri poolt algatatud hädavajalikkust tegevusest eestikeelse muusikaajaloolise kirjasõna rohkendamisel ning sellisena langeb ta samasse ritta Toomas Siitani originaalõpiku "Keskaja muusika aastani 1300" (Tallinn, 1989) ning Urve Lippuse "Itaalia barokkmuusika" I osaga (Tallinn, 1991).

Lootuses, et eestikeelsete muusikaajalooliste tekstide üllitamine on viidatud tekstidega algamas ja mitte lõppemas, lubatagu allpool teha mõned Kolnederi tõlke avaldamist puudutavad kriitilised märkused. Olulisim neist on, et raamat vajanuks toimetamist. Pole selge, mis põhimõtetest lähtudes esitatakse tekstis muusikateoste pealkirju, mis võivad olla kas originaalkeeles, eestikeelses tõlkes või mõlemal kujul korraga. Üks kurioossemad sellelaolisi näiteid puudutab

Verdit, kelle ooperitest leiavad nimetamist "Trubaduur" ("Il Trovatore"), "La forza del destino" ("Saatuse jõud"), "La Traviata" ning "Maskiball" (lk 68 – 69), teine aga Berlioz, kelle maakeelsena esitatud "Fantastilise sümfonia" kõrvalt leiame ta orkestratsiooniõpiku prantsuskeelse originaalpealkirja (lk 70).

Häirivalt palju leidub trükivigu: affekt (lk 46), sugestsioon (lk 59), "Machbeth" (lk 79), R. Straussi "Sinfonia Domestica" (p. o "Symphonia domestica", lk 79), Janáček (p. o Janáček, lk 81), Debussy klaveripalade tsükkel "Childrens corner" (lk 83), Bergi ooper "Wozzek" (p. o "Wozzeck", lk 88), Pariisi kompositsioonipedagoog Nadja (p. o Nadia) Boulanger (lk 90), Křenek'i ooper "Jonni (p. o Jonny) spielt auf" (lk 91), befor (lk 100 ja 101), Europen (p. o European) music (lk 101), Middleages (p. o Middle Ages, lk 102). On põhjust karta, et mitmedki ülaltoodud vead võivad edaspidi sattuda üli-õpilaste kaudu laiemalt käibele.

Ning mõned pisemad märkused. Üldise editsioonipraktikaga ei lähe kokku raamatus levinud (kuid mitte järjekindlalt rakendatud)

tava käändes nimisõna rõhutamise (põhiliselt allajoonimise) korral teha seda ilma sufiksita sõnaosa, ainuüksi nominatiivi või genitiivi vormiga (nt **neobarokini**, lk 86). Pole põhjust vene helilooja puhul kasutada saksapärasest kirjaviisi "Denissow" (peaks ikka olema "Denissov", lk 94). Kohati leidub kohmakat sõnastust: tabelis lk 52 baroki puhul "kirik ja aadel muusikakandjatena", klassitsismi puhul "aadel ja kodanlus eralduvad aegamisi" (kas koos või teineteisest? – J. R.); "muusikud esinevad peaaegu eranditult ka kirjanduslikult" (lk 60); "sageli pigem sonaadivormis kujutatud meeleolupilt kui programmiline tähendus" (lk 71; siin on vist mõni sõna vahele jäänud – J. R.); "pillide solistiline käsitus" (lk 85). Kuid mis ma ikka norin. Kūsin parem lõpetuseks: kas me tõlkijaga töötame konservatooriumis muusikaajaloo, muusika-ajaloo või muusika ajaloo kateedris? Vist tuleks pead kokku panna ja see asi ära otsustada, sest ülalpool vaadeldud raamatus pealkirjaga "Muusika ajalugu" leidub peatükk "Nõuan-deid muusikaajaloo õppimiseks" (lk 97).

SIMON DUBNOV

Kirjad vanast ja uuest juutlusest
(Referaat)

Väike eessõna refereerijalt

19. sajandi lõpp kujunes paljude rahvaste rahvusliku ärkamise ajaks. Ka juutide ette kerkis küsimus, kuhu ja kuidas edasi minna: juutide kiire assimileerumine Lääne-Euroopas ja antisemitismi ideoloogia tekkimine 1870.-80. aastatel kui selle assimileerumise vastureaktsioon, juutide täielik õigusetus Venemaal ja pogrommeeste meeleväljalahendamisele juudi küsimust kiiresti lahendada. 20. sajandi alguses kujunesid välja juudi rahvusliku mõtte 3 põhisuunda: sionism, territorialism ja autonomism. Ükski neist vooludest, eriti sionism, ei olnud ühtne. Sionistid väitsid, et juutidel nagu kõikidel muudelgi rahvastel on õigus oma territooriumile, oma ajaloolisele kodumaale. Osa sioniste nägi Palestiinat vaid vaimse elu keskusena, teised aga arvasid, et juudid vajavad just oma riiki, sest vastasel juhul pole neil lootustki olla võrdsed teiste rahvaste seas. Territorialistid nõustusid sionistidega selles, et juutidel peab olema oma territoorium, kuid see ala ei pruukinud nende arvates olla tingimata just eesiseade kodumaa Palestiina, oleks sobinud ka mõni muu koht maa peal. Kuid territooriumi otsimise plaanid väljaspool Palestiinat kukkusid läbi, territorialismi ideoloogia ei kestmud kuigi kaua.

Autonomistid pidasid mõlemat seisukohta ekslikuks ja amariikluseideed vaid ilusaks unistuseks. See, et mõned juudid asusid elama Palestiinas, ei kergendanud eksilisi elavate olukorda. Seetõttu pidanuksid nende arvates juudid ennekõike võitlema laialdase kultuurautonoomia eest, organiseerima oma haridussüsteemi, tagama oma keel(t)e säilimise ja kehtestama omavalitsuse, olles ühtlasi asukohariigi täisväärtuslikud kodanikud. SIMON (Shimen) DUBNOV (1860-1941?) oli selle ideoloogia rajaja ja väikese autonomistide partei (Volkspartei) asutaja Venemaal 1906. aastal. Ta avaldas 1897 – 1907

oma artikleid autonoomiast venekeelses juudi ajakirjas "Voshod" ("Päikesetõus"). Osa neist ilmus hiljem eraldi raamatuna pealkirja all "Kirjad vanast ja uuest juutlusest". (Siinne referaat on tehtud väljaandest: S. Dubnov, Pisma o starom i novom jevrejstve, rmt-s: Dve koncepcii jevrejskogo nacional'nogo vozrozhdenija, Tel Aviv, 1981.) Dubnov on tuntud veel "Juudi rahva üldise ajaloo", mitmeköitelise ja põhjaliku uurimisteose autoriina. Ta õpetas juudi ajalugu Peterburis, pärast revolutsiooni emigreeris Saksamaale, hiljem elas Lätis, kus vabariigi ajal oli Läti parlamendi liige, ja hukkus getos Saksa okupatsiooni ajal.

Vaidlused autonomismist, sionismist ja juudi rahva saatusest kestsid kaua, kuni II maailmasõjani. II maailmasõda ja Holocaust muutsid juutide elu tundmatuseni: lakkasid olemast traditsioonilised juutluse keskused Ida-Euroopas, N. Liidus algas lai juudivastane kampaania, tekkis Iisraeli riik, paljud juudid siirdusid Euroopast Ameerikasse ja Iisraeli. Autonoomismi idee ei pääsenud võidule ka seetõttu, et juudid olid suurel määral assimileerunud, eriti Venemaal. Kuid ühes väikeriigis siiski eksisteeris enne II maailmasõda juudi kultuurautonoomia, niisugune, millest Dubnov oli kirjutanud ja unistanud. See väikeriik oli Eesti. Sellepärast pakungi eesti lugejale Dubnovi "Kirju uuest ja vanast juutlusest". – A.V.

I. Rahvaste tüübid. – Juutide omapära. – Mõisted "juudi usk" ja "juut". – Juudi natsionalism

On olemas kolme tüüpi rahvusi.

1. Rassiline tüüp – looduslike tingimuste ja kliima otsene mõju organismile ja temperamendile mitme põlvkonna vältel viib rassiliste iseärasuste tekkimisele.

2. Territoriaal-poliitiline tüüp. Materiaalse kultuuri mõju nõrgestab kliima ja looduse otsesest toimet. Ühine keel, lähedane materiaalne kultuur ja samased kombed viivad ühtse vaimse kultuuri poole. Poliitiline

või riiklik ühendus kasvatab inimesi teatud vaimus, tekib isamaa-mõiste. Väikesed riigid vallutatakse suuremate ja tugevamate poolt, sünnivad impeeriumid, mis varem või hiljem varisevad kokku sisekonfliktide tõttu: vallutajate võimu alla satub liiga palju erinevaid rahvaid, kes tihti omavahel sõdivad. Poliitiliselt tugevam rahvas võib hävineda rahvuslike ideede ülekaalu tõttu vaimsete ideede üle. Seega rahva (rahvuse) säilimise otsustavaks teguriks ei ole mitte väline, vaid vaimne jõud, kultuur ja rahvusliikmete üksmeel. Rahva (rahvuse) tulevik sõltub rahvusliku eneseteadvuse tugevusest. Proovikiviks on seejuures poliitilise iseseisvuse kaotus, kuid veel rängem katsumus on territoriaalse ühtsuse kaotamine.

Rahvuse säilitamise unikaalseks näiteks nendes tingimustes on juudi rahvus. See pole mingi ajalooline ime. Alates keskajast ei olnud enam olemas Palestiinat, kuid paguluses kujunesid juutidel mitmed vaimsed keskused: Babüloonias (6. – 11. saj-l), Hispaanias (11. –15. saj-l), Saksamaal ja Poolas (16. – 18. saj-l). Igas keskusel tegutsesid kogudused, koguduste ja kogukondade autonoomia säilis isegi täieliku poliitilise õigusetuse ajastul. Juudi rahvas säilitas end teatud koodeksi abil (religioosne, eetilise, olmelise reeglise), seega lõi endale **rahvuse aseaine**. Talmudlik distsipliin, geto eraldatus aitasid rahval säilida, kuid see on vaid väline külg. Peamine põhjus seisneb selles, et juudi rahvas on juba läbinud kaks esimest etappi rahvuse arengus ja astunud kolmandasse kultuurilis-ajaloolisse faasi.

3. Kultuurilis-ajalooline (vaimne) tüüp. Kui antud rahval on olemas isolaatorid oma riikluse, oma keele, rahvusliku kooli ja teaduse näol, siis on selle rahva eripärase arengu jätkumine tagatud igal juhul, isegi siis, kui rahvuslik omapära ise avaldub nõrgalt. Kui rahval sellised isolaatorid puuduvad, võib ta säilida vaid siseisolatsiooni kaudu, püüeldes autonoomse arengu poole ja tõrjudes assimileerivaid mõjusid.¹

Nüüsis on rahvus eelkõige kultuurilis-ajalooline ehk vaimne rühmitis, mis tunnetab

ennast rahvusena isegi siis, kui rassitüüp, teritoorium või keel ei ole säilinud.

On levinud ekslik arusaam, et juudid polegi rahvas (rahvus). See arusaam pärineb kahest ringkonnast: ortodokssest ja "vabamõttelisest". Et juudi elu kõigis valdkondades on juba aastatuhandete vältel valitsenud usundi absolutism, siis on mass harjunud mõttega, et juutlus on vaid kogudus sõna religioosnes mõttes. Kuid mass ei tea, et usundi valdkonda on paguluse ajal järk-järgult koondunud kõik rahvuslikud institutsioonid, õiguslikud normid, kombestik – ühesõnaga kõik elemendid, mis määravad rahvusliku omapära ja mis on tänini säilinud. Massi jaoks on mõisted "rahvus" ja "usk" kokku sulanud, sellest tuleneb arvamus, et juudid on **religioosne rahvas**, mille liikmed on seotud religioosse distsipliiniga ja iga selle rikkuja lahkuub automaatselt rahva liikmete hulgast. Tegelikult, objektiivselt vaadates, aitavad paljud "rikkujad" oma rahvast tugevdada. Inimene õpib aja jookul eristama rahvusliku valdkonda usundi valdkonnast, algab **sekulariseerimise protsess**. "Vabamõtlejad" (assimileerunud intelligents) näevad juutlust vaid religioosse rühmitusena: juut võivat kuuluda mis tahes rahva hulka, peaasi, et ta jääb oma religioosse liidu liikmeks.

On selgesti näha, et sekulariseerimispuudlused võivad kutsuda esile teise äärmuse. Ortodokside järgi oli judaism rahvuse ainuke alus, ainuke kriteerium, assimileerunud aga ütlevad, et rahvuslikus mõttes ei kohusta judaism millekski. Juut võivat pöörduda ükskõik mis usku, jäädes rahvuselt ikka juudiks, sest rahvus püsivat ajalooliste ja etniliste tegurite alusel. See on ohtlik eksiarvamus. Püüeldes sekulariseerimise poole, soovime vaid, et usk, usund ei oleks ainuvaldav, tunnistame judaismi evolutsiooni. Judaism pole usund sõna kitsamas mõttes, ta tähendab ühtlasi mahukat kultuurikihti, kuhu kuuluvad ka poliitilised, eetilised, ajaloolised elemendid. Judaism on nii mitmekesine, et igaüks võib leida sealt midagi enda jaoks. Olla ateist ei tähenda veel lahkumist juudi rahva hulgast,

1 Vrd eestlaste eneseisoleerimispuudu nõukogude okupatsiooni ajal: stiililine või teadlik eraldumine võõrast võimust ja kolonistidest riikliku iseseisvuse puudumise perioodil on aidanud eesti rahval ja keelel säilida ning loonud aluse Eesti elanikkonna polariseerumisele kaheks kogukonnaks. A. V.

küll aga tähendab seda pöördumine teise usku.

"Ma ei ühenda juudi rahvuslikku ideed mingi missiooniga. Kui "rahvuslik vaim" seostatakse mingi muu ideega – religioosse, riikliku vms-ga –, on tulemus kohutav (slavo-fiilsus)." Juudi natsionalismi taunitakse ja laidetakse, kuid seejuures on tegemist kahe mõiste äravahetamisega. On olemas 1) **rahvuslik egoism** – agressiivne püüdlus alistada teisi rahvaid, eirates teiste rahvaste õigust omapära säilitada, ja 2) **rahvuslik individualism** – püüdnud ennast säilitada ja kaitsta. Juudi natsionalism on kaitsev, sellel ei ole midagi ühist rahvusliku egoismiga.

II. Juudi natsionalismi eitamine ja sellest tulenev assimileerumine. – Mõistete "kodakondsus" ja "rahvus" ekslik samastamine. – Assimilatsioonist

"Eesrindlikud" juudid Läänes ja Venemaal taunivad natsionalismi, mõistes selle all vaid rahvuslikku egoismi. Seega nad leiavad, et juudid peaksid võimalikult kiiresti assimileeruma, loobuma oma rahvuslikust omapärsast ja vabadusest võõra meelevalla kasuks. Pidades end "üldinimliku idee" kandjateks arvavad nad, et orjameelsuse demonstreerimisest hakatakse neid rohkem armastama. Nad küsivad: kas juudi rahvusliku idee tunnustamine pole mitte vastuolus tõigaga, et teised rahvad on meid "lapsendanud"?

Kuid kas võivad juudid väita, et nad ikka on teiste rahvaste poolt "lapsendatud" ja seega oma asukohamaa rahvaste liikmed? Sõna "rahvus" on ladina keeles *natio*, mis on tuletis sõnast "sündima". Rahvaliikmeks **sünnitakse**, saada võib ainult kunstliku rühmituse liikmeks. Kodakondsus ja rahvus pole üks ja seesama. Assimileerunud juudid väidavad näiteks, et nad on "prantslased juudi usutunnistusega". Kuid selleks, et olla "prantslane", peab olema gallide järeltulija jne. Juut kannab endas juudi ajaloolise evolutsiooni jälgi, olgu ta sündinud kus tahes riigis.

Pärast Prantsuse revolutsiooni said juudid Lääne-Euroopas elementaarseid kodanikuõigusi (emantsipatsioon), kuid osa juute pidas seda armuanniks ja püüdis samastuda, kokku sulada ümbritseva rahvaga. Esimene assimi-

leeruv põlvkond üksnes mängis võõrast patriotismi, järgmised olid juba tõsimeeli assimileerunud. Venemaal kordus 1860. aastate paiku umbes sama, kuigi mitte nii laiaulatuslikult. Tulemuseks on see, et kui keskaja juut küll põlvitas oma kristlasest rõhuja ees, kuid ei müünud oma vaimseid õigusi, siis tänapäeva juut, olles kristlikus ühiskonnas võrdne teistega, on hakanud oma rahvuslikku omapära moonutama, et võimalikult vähe sarnaneda juudiga. Tihti öeldakse et assimilatsioon on hädavajalik pääsemaks geto "keskaegsest eraldatusest". Mingist getost ei ole juttugi, kuid rahvas peab säilitama oma loomuliku eraldatuse. Juudid peaksid lähenema teistele rahvustele, kuid tegema seda vaid üldinimlikus, mitte rahvuslikus mõttes. Assimilatsiooni pooldajate seas on väga levinud järgmine argument: niigi süüdistavad antisemiidid juute eraldatuses ja ähvardavad ära võtta kõik kodanikuõigused, milleks siis veel autonoomia? Ei tohi aga unustada, et antisemiidid "ei ole kunagi andnud juutidele andeks isegi nende olemasolu fakti". Ei tohi korrata Lääne rahvuskaslaste vigu: üks antisemitismi põhjus Läänes ongi eneseväärkuse kaotus juudi haritlaskonnas, kes on püüdnud assimileeruda, aga "on jäänud takerduma võõrastes rahvusorganismides; võõrkehana tekitavad nad vaid ärritust". Eneseväärkuse kaotanud juutidest ei peeta lugu ka teiste rahvaste hulgas.

III. Natsionalismi eetika. – Vaenulik suhtumine rahvuslikku ideesse kui sellisesse. – Juudi natsionalismi erinevus vene, prantsuse jm omast (rahvuslik individualism *contra* rahvuslik egoism)

Viimasel ajal on tekkinud vale ettekujutus natsionalismist. Juudid on näinud prantsuse natsionalismi Dreyfusi protsessi ajal ja seetõttu on natsionalism hakanud tähendama neile midagi vältimatult taunimisväärset. Tegelikult samastavad nad rahvusliku individualismi ja rahvusliku egoismi. Individualism on teretulnud ja vajalik. Loobumine natsionalismist sõna selles tähenduses viib kosmopolitismi, rahvuse kaotamiseni; juutidel tekib soov assimileeruda, sest suhtutakse eitavalt rahvuslikku ideesse kui sellisesse. Veel üks põhjus, miks natsionalismi tajutakse

sõimusõnana, on see, et rahvuslike kirgede puhkedes mõne rahva keskel halveneb kõigepealt suhtumine selle rahva seas elavatesse juutidesse.¹

Tegelikult ei kohku natsionalismi vastasest ideest enesest, vaid selle moonutusest, rahvusliku egoismi koledustest. Individualism tähendab oma sisemise ja välise vabaduse säilitamist tingimusel, et see ei ahista teiste rahvaste analoogilist vabadust. Selle tingimuse täitmiseks peab tajuma neid piire, mille rikkumine on juba võõra autonoomia rikkumine.

Juut peaks ütleva: kui ma oleksin venelane, preislane, prantslane, siis häbeneksin tõepoolest natsionalismi nimetust, sest see natsionalism seisneb venestamises, preisistamises ja muus vägivaldses assimileerimises. Isegi poolaka või tšehhina kõhkleksin selle nimetuse puhul, sest ka nemad ei pea alati lugu nende hulgas elavatest veel väiksematest rahvastest. Kuid juudina olen natsionalisti nime üle uhke, sest juut ei püüa teisi rahvaid alistada.

IV. Autonomism rahvusliku programmi alusena: tees, antitees, süntees. – Palestiina koht autonoomia rajamisel. – Vaidlus sionistidega. – Müüt eraldatusest ja "kahalist"

19. sajandi lõpp on ühe äärmuse ajastu: emantsipeerudes püüavad juudid kaotada oma vana autonoomiat. Kui vanasti elasid juudid tõepoolest teistest eraldatuna, siis praegu tahetakse ümbritsevate rahvastega ühte sulada. Vanasti oli eraldatus hädavajalik: kui asukohariik parimal juhul üksnes talus juute, siis oli neil täielik õigus vastata samasuguse umbusaldusega. See-eest oli juut seespool oma geto piire täisväärtuslik kodanik ja ühiskonnaliige. Paratamatult ohverdas ta osa oma isikuvabadusest rahvusliku distsipliini nimel (tees). Nüüd aga **inimene** ahistab **juuti**: rahvusliku autonoomia alged ja traditsioonid hävitatakse, ideaaliks on assimileerumine (antitees). Arvatakse, et juudi rahvas on surnud rahvas. Kuid antisemiidid

ei luba juutidel teiste rahvastega kokku sulada, vaid raputavad "külgekleepunuid" energiliselt maha. Assimileerunud juudid ei märka, et kokkusulamiseks ei piisa nende ühepoolsest otsustusest, nad "ei märka ajaloo kurja irooniat ja liiguvad endises suunas".

Sünteesina pakutakse autonomismi: 1) antud riigi kodanikuna osaleb juut selle poliitilises ja ühiskondlikus elus ja 2) juudina on tal olemas oma rahvuslikud huvid ja õigused: oma keele säilitamine, koolistüsteem, usund, omavalitsus, õigus kontaktidele rahvuskaslastega teistes maades.

Eksisteerib kahte liiki autonoomiat: territoriaalne (kui vähemusrahvas elab kompaktselt antud territooriumil) ja kultuuriline (mitteterritoriaalne). Juutidele sobib kahtlemata teine tüüp. Nad oleksid pidanud sobitama oma vana autonoomia uue aja nõudmistega. Nad oleksid pidanud alustama normaalset sekulariseerimisprotsessi nagu teisedki rahvad. Kuid sekulaarne rahvuslik idee hüljati, juutidele kleebiti külge "religioosse rühma" silt. Endisest autonoomiast on jäänud alles vaid sünagoog ja osaliselt ka heategevus. Assimilatsioon on rikkunud autonoomia põhialuse – rahvusliku kooli. Juudi keel on käibelt kõrvaldatud, riigikool õpetab juudi lapsi võõras vaimus ja võõras keeles.

Palestiina võiks saada aja jooksul juudi autonoomia keskuseks, kuid juudi riigi tekkimine on väheusutav.

Võimalik, et heebrea keel saab Palestiinas suhtlemiskeeleks, kuid see kõik on kauge tuleviku ideaal. Ei maksa unustada, et kogu juutkonna saatus sõltub siiski eeskätt olukorrast paguluses.

Autonoomia vastased väidavad, et hoopis autonoomia on teostamatu ideaal. Sionistid lisavad: seda on ta väljaspool Palestiinat, sest kui juutidel isegi on kübeke lootust saada kodanikuõigusi, siis rahvuslike õiguste saamine on utopia. Sellele võib vastata järgmiselt: esiteks, enne 19. sajandit hoidsid juudid vägagi alal oma õigust omavalitsusele, ainult nende järglased on kõik selle ära lõhknud; teiseks, omapärase kultuurilis-rahvusliku arengu õigus on iga rahvuse põhiline õigus –

¹ Kas see on ikka alati nii olnud, näiteks ka Eesti Vabadussõja ajal või tänapäeval, otsustagu lugeja! A.V.

keegi ei eita ju näiteks poolakate enesemääramisõigust.

Kardetakse süüdistusi "eraldatuses", kogukondlikkuses. Kuid teiselt poolt karjuvad needsamad antisemiidid, et juudid on ohtlikud, et nad tungivad igale poole ja rikuvad kristlikku ühiskonda või konkureerivad liiga edukalt.

Seega süüdistavad kõigi maade antisemiidid meid ühtaegu nii eraldatuses kui ka assimileerumiskalduvustes. Kas tohib siis arvestada säärase vastaste arvamusega? "Pole häbiväärsemat ilmingut meie uemas ajaloos kui paari-kolme juudi haritlaspõlvkonna hirm olla süüdistatud eraldatuses." Kui keegi Preisimaa poolakalt etteheitvalt küsiks, miks too küll ei saksastu, teeks see vaid au poolakate rahvuslikule püsivusele, haritud juut aga taganeb õuduses, kui kuuleb, et ta pole piisavalt saksastunud, venestunud jne. Kõige ohtlikum on see, et säärane juut on õpetanud ka liberaalset kristlast pidama assimilatsiooni millekski normaalseks ja isegi kohustuslikuks.

V. Olevikurahvas ja tulevikurahvas

Sionistide võitlus assimilatsiooni vastu on kiiduväärne, kuid samas väidavad sionistid, et ainult territoriaalne või poliitiline taassünd võib juute päästa, ja järeldavad, et paguluses on vastupanu lootusetu.

Tahes-tahtmata ning iseenesele märkamatult siirduvad nad assimilaatoritega ühisele platvormile. Nad ütlevad: ainuke väljapääs on omariikluses, kuid ise on nad tihti pärit assimileerunud keskkonnast ja juutluse poole hakanud vaatama alles pärast isiklikku kokupuutumist antisemitismiga.

Max Nordau väidab: "Juudid kas püüavad Siioni poole või lakkavad hoopis olemast." Selline poliitika nõrgestab vahendeid, mille abil rahvas on oma eksistentsi eest siiani võidelnud. "Sionistid põletavad meeletult laevu, kuigi pole veel teisele kaldale jõudnudki." Tõepoolest, Palestiinas võib tekkida juudi kolooniaid, ettevõtteid jne, kuid juudi pagulaskonna mured sellest ei vähene. "Eilse päeva juudid" (assimileerunud juudid) ei saa "homse päeva juutideks". On rõõmustav, et osa juute siirdub Palestiinasse ja hakkab elama

täisväärtuslikku elu, kuid muret teeb juutide pagulusse jäänud põhimassi saatus.

VI. Pogrommid ja juudivaen – kas ainult "kontrevolutsiooni ilming"? – Juutide osast revolutsioonis. – Rahvus- või klassipoliitika? – Autonomistide parteit

Pärast pogromme Kišinjovis ja Gomelis 1903. aastal öeldakse meile, et see on vaid kontrevolutsiooni ilming.

Tegelikult on need verised sündmused Venemaa poliitilise evolutsiooni tulemus. Vene impeeriumis on loodud kahesugune inkvisitsioon juutide tarvis: pidev õigusetus igapäevaseks kasutamiseks ja pogrommid erijuhtumiks.

1881. aastal nimetati pogromme "rahva-kohtuks", 1905. aastal arvatakse nad "patriootiliste meelevalduste" hulka, mis toimuvad ristiusu sildi ja rahvuslipu all. Tagantjärele seletatakse kõike poliitiliste põhjustega: see olevat kättemaks juutide revolutsioonilise tegevuse eest. Kuid valitsuse inkvisitsioon on ise lükanud juute "nõrdimuse ja meelete kuristikku". Vanasti võimud vaikisid, nüüd aga abistavad nad salaja või avalikult pogrommimечи. Vana ja uue Venemaa piir on vaid mõtteline. Vaevast, et metsistunud rahvahulgad tegid üksnes "kontrevolutsiooni". Nad tegid sedasama, mida on tehtud aegade jooksul ja põlvkondade vältel, ning nad toimivad nõnda ka tulevikus, kui ei omanda kõrgemat poliitilist kultuuri. Venemaa vaikus. Ja kus oli sel ajal vene proletariaat, "seltsimehed"? Need üksikud ennastalgavad venelased, kes osalesid juutide omakaitstes, on pigem "ausad erandid ebaausast keskkonnast".

Viimane veerandsajand on tekitanud vene juutides leppimatu viha valitseva režiimi vastu. Sellest kasvab välja opositsiooniline meeleolu, kuid veel rohkem peaks sellest tõusma rahvuslik eneseteadvus.

Venemaa juutluse aktiivsema osa peamoadusi on liigne usaldus ümbritsevate poliitiliste ja rahvuslike rühmituste suhtes, samuti moodsate eeskujude oskamatu järgimine.

Teised rõhutud rahvad, nagu poolakad või armeenlased (soomlastest rääkimata), võitle-

vad oma lippude all, juudid aga üldvene või üldpoola lipu all, ja kui lubavadki endale rahvuslikku värvingut, siis ainult etnograafilises mõttes.

Vene juutlusesse on kogunenud hulgaliselt opositsioonilist energiat, mis on pideva tagakiusamise loomulik tagajärg. Ühegi muu rahva seas pole nii palju mässavaid noori. Kuid see stiihiline energia ei pöördunud rahvusliku võitluse heaks – esiteks assimilatsioonikalduvuste, teiseks poliitilise ebaküpsuse tõttu.

Juudi organisatsioonid kas liituvad teiste rahvaste omadega või siis nimetavad end küll juudi organisatsioonideks, kuid on seda vaid oma liikmete etnilise kuuluvuse või keele poolest; neil puudub täielikult rahvuslik programm. "See juudi noorte armee, kes annab tooni VSDTPs ja isegi valib seal endale juhte, on katkestanud kõik sidemed juutlusega. Nad on järjekindlad assimilaatorid oma parteiliste ja internatsionalistlike veendumuste poolest. Nende rahvas on vene (või poola) rahvas, aga mitte juudi rahvas, sest "rahvus" on neile vaid poliitilis-territoriaalne mõiste... Näha voolamas laia jõge juutide verd... see on neile vaid üks kontrrevolutsiooni episoode."¹

Veel inetum orjus valitseb Poola sotsialistide parteis (PPS). Sinna kuuluvad juudid võitlevad fanaatiliselt Poola autonoomia eest ja püüavad poolastada kõiki juute.

Esseerid liituvad oma programmi poolest konstitutsiooniliste demokraatidega ega suhtu juutidesse negatiivselt, kuid on ka täiesti ükskõiksed.

"Bund" (Üldine Juudi Töölisliit Leedus, Poolas ja Venemaal) pretendeerib rahvusliku organisatsiooni nimele, kuid olles seadnud enesele proletaarsed ja klassieesmärgid, teenib ta vaid kõige väiksemat osa juudi rahvast. Bundistid arvestavad veel rahvakeelega (jidišiga), kuid on heebreakeele taaselustamise vastu. Rahvuskultuur ei lähe neile korda, nad raiuvad elava organismi pooleks ja ütlevad: see siin on meie, proletaarne osa, ülejää-

nu aga on võõras, kodanlaste, sionistide jt oma. Nad ei taha näha seda asjaolu, et nii juudisoost proletaarlane kui ka väikekodanlane ja kapitalist on ühtviisi õigusteta ja et "rüüstatud linnade tänavail lamasid... purustatud pealuuga kõigi kolme klassi liikmed".²

Eksisteerib normaalne majanduslik võitlus, kuid "klassipoliitika" sildi all tahetakse lõhestada iga rahvas kaheks leppimatuks osaks: proletaarlasteks ja kodanlasteks. Kui klassipoliitika saavutab ülekaalu iseseisva ja tugeva rahva seas, siis on see eesklik, on vale, kuid veel mitte ohtlik. Juudi rahva puhul on selline poliitika lausa kuritegelik.

Juutidel tuleb läheneda konstitutsiooniliste demokraatide programmile ja ühendada sellega oma autonomistlik programm. 1905. aastal tekkiski "Liit juutide täisõiguslikkuse saavutamiseks Venemaal". Tuleb esitada Vene parlamendis konkreetseid nõudmisi: nii nagu poolakad nõuavad endale territoriaal-autonoomiat, nii peavad juudid võitlema oma kultuurautonoomia eest.

Kokkuvõtteks

"Me seisame vulkaanil, mis on neelanud juba tuhanded juudi ohvrid ning mille kraater ikka veel suitseb." Venemaa pole lakanud olemast pogromide maa, meeheites põgenevad inimesed Ameerikasse. Meie ülesandeks ei ole emigratsiooni peatamine, vaid korrastamine. Tuleb võidelda oma vabaduste eest ka kodumaal. Miljonid püüdlevad esivanemate maale, kuid ka juudi pagulus ei kao kunagi. Kas või väike autonoomiakolle on väga tähtis, selle loomine on suur ülesanne. Kuid ellu ei jää mitte niisugune sionism, mis tahab olla juudi rahvusliku liikumise ainuvalitseja, vaid selline sionism, mis peab end vaid osaks juudi rahvuslikust liikumisest.

Refereerinud Anna Verschik

1 See hinnang peaks olema piisav vastuargument neile, kes väidavad, et revolutsioon Venemaal olnuvat juutide kätetöö ja et just juudid olevat vastutavad "võõraste ideede" levitamise ja punase terrori eest. A. V.

2 Huvitav on võrrelda Dubnovi "Bundi"-iseloostust Lenini omaga, kes oli assimilatsiooni veendunud pooldaja ja nägi "Bundis" separatistlikku ja ohtlikult natsionalistlikku organisatsiooni. A. V.

November – detsember

Kultuurivallas oli vahepeal jälle rohkesti sündmusi. Hiljuti avati Rotterdamis näitusehoone **KunstHAL**. Nimekal arhitektil **Rem Koolhaasil**, kes kunsthalli kavandas, tuli oma projekti kohta kuulda rohkesti kriitikat. Kuid minu arvates on hoone õnnestunud ja originaalne, kujutades endast Koolhaasi dekonstruktivistliku perioodi ja uute, harmooniliste käsituste segu. Efektsed kaldpinnad nii sees kui väljas, neli täiesti erinevat fassaadikülge, ümber ilus plats – jaa, ehitisel on palju väärtuslikke aspekte. Kuna uurisin hoonet ägeda vihmahoo ajal, tuli ilmsiks, et katus lekkis siit-sealt. Ja seegi on kuidagi iseloomulik.

Kõrgelt hinnatud (ja vähem poleemilise) arhitekti **Gerrit Rietveldi** (1888 – 1964) loomingust korraldas Utrechti **Centraal Museum** 28. novembrist 21. veebruarini 1993 ülevaatenäituse. Rietveld kuulus kunstnike gruppi **De Stijl**, millel oli rohkesti kontakte saksa Bauhaus'iga. Ta projekteeris lihtsas funktsionaalses stiilis maju, toole, laudu, lampe ja kirjatähti. Utrechti näiteks on tema projekti järgi kavandatud elamukvartal.

Nüüd mõned uudised nn väikese kunsti vallast, kuigi see nimetus ei kõlba kuhugi. Esiteks **Annie M.G. Schmidt**, 80aastane oma ala korüfee, on kirjutanud uue muusikali **We hebben samen een paard** ("Meil kõigil koos on hobune"). Esietendus toimus 11. novembril Amsterdamis ja tükki esitatakse kõikjal veel järgmiselgi aastal. Põhjapoolses provintsilinnas Emmenis astus hiljuti etendusega **Taaltheaternacht** ("Kõneteatröö") üles *performance*'i-poetess **Carla Bogaards**. Bogaards loeb ise oma lihtsaid luuletusi, mida raamivad rohked (labasevõitu) naljad ja sketsid "armastuse, seksi ja kristluse kolmainus-est". See tekitab enamasti elevust ja meelitab ka Emmenis ligi rohkesti külastajaid. Lõpuks, nimekas paar **Koot en Bie** (ametlikult Kees van Kooten ja Wim de Bie) taasalustasid oma pühapäevaõhtust telesaadet. 30 minuti jooksul kommenteerivad nad nappides stseenides Hollandi poliitikat ja möödunud nädala tähtsamaid sündmusi. Nad

ei imiteeri ainult poliitikuid, vaid kujutavad sama osavalt suurt hulka standardtüüpe, nagu vanatüdrukutest õdesid Thead ja Gemmat, hulkur Cor van der Laaki, mammat ja mammapojukest ja paljusid teisi.

Hollandi popgrupil **The Nits** valmis sel aastal heliplaat **Ting**. The Nits'i eripäraks on nende peaaegu arglik esinemisstiil ja see, et nad laulavad "intellektuaalseid" inglise tekste – hollandi romaanist, eelpoolmainitud Rietveldi toolist või Ameerika loodusest. Järgides lauljat Henk Hofstede't taotleb trupp "Mondriani-tunnet – minimaalset popmuusikat ilma rasvarandita". Ka eestlaste naabrite soomlaste juures on nad populaarsed. Miks? Hofstede: "Me oleme põhjamaiselt melanhoolsed. Igaihes meist peitub morn soomlane..." The Nits'i parimad plaadid on **Kilo** (1983), **In The Dutch Mountains** (1987) ja **Hat** (1988).

Vanema põlve psühhoanalüütik **Anna Enquist**, kellel eelmisel aastal ilmus esimene luulekogu **Soldatennliederen** ("Sõdurilaulud"), avaldas sel sügisel oma teise kogu **Jachtscènes** ("Jahistseenid"). Enquisti väga väljendusrikkad luuletused erinevad moodsate luuletajate nagu Hans Faverey või Hans Tentije hermeetilisest poeesiast (mis minu arvates on sageli odavalt arusaamatu), nad on ühtaegu selged ja sugestiivsed, jõulised ja sügavamõttelised. Enquisti esimesest luulekogust on praegu ilmunud juba viies trükk, ja see on üsna erandlik.

Mõne nädala eest saime jälle uue sõnaraamatu võrra rikkamaks: ilmus **Cultureel Woordenboek** ("Kultuurisõnastik"), 646 lk. See koostati üldhariduse toetamiseks ja laiendamiseks ja hõlmab nimesid mütoloogiast, antiigist ja piiblist, moodsaid kirjanikke, kunstnikke ja teisi tuntud isikuid, ajaloo fakte jne. Sellised sõnaraamatud teevad mind alati kahjuks kõvasti skeptiliseks, sest valik osutub küllalt suvaliseks ja puudu jääb rohkem, kui on olemas. Vähem skeptiliselt olen häälestatud **International Documentary Film-festival Amsterdam** suhtes, mis toimub sel kuul. Dokumentaalfilmide aine on mitmekeesine: unustuse hõlma vajunud isikud, linnad ja maastikud, šokeerivad reportaažid tuhandete saksa naiste vägistamisest vene sõdurite poolt 1945.a koos osapoolte intervjuudega (*BeFreier und Befreite*, Helke Sander), või

siis ühe ameerika poisi ebaõnnestunud enesetapu tagamaadest (*Dream Deceivers*, David Van Taylor).

Jaauar – veebruar

Märtsi keskel toimub iga-aastane raamatunädal **Boekenweek**. Selle eesmärk on raamatümüügi edendamine ja suurema tähelepanu juhtimine kirjanikule ja raamatule (võitluses televisiooni ja arvutimängudega). Raamatunädala teemaks on seekord *ego*. Paljud kirjastused on seetõttu publitseeritavate kirjade, päevikute ja autobiograafiliste tekstide lisana toonud andmeid kirjaniku eraelust.

Raamatuteemale võib veel lisada, et hiljuti ilmusid müügile Viivi Luige "Ajaloos ilu" ja Jaan Krossi "Professor Martensi ärasõidu" hollandikeelsed tõlked. Mõlema tõlke eest kannavad vastutust allakirjutanu ja Cornelius Hasselblatt lootuses anda oma tagasihoidlik panus kultuurivahetusse (ja ärgitada eestlasi hollandi kirjanduse tõlkimisele?!).

Kriitikute arvates on hollandi filmitegijatel valminud esimene meistriteos: **Alex van Warmerdami** *De Noorderlingen* ("Inimesed põhjast"). Erinevalt enamasti realistlikest ja pisut lamedatest filmidest, kus mängki on sageli puine, kujutab Van Warmerdami film sürrealistlikes, lõdvalt seotud stseenides läbilõikeinimeste igatsust millegi teistsuguse järele.

Kuulsalt kabareelauljalt ja näitlejalt **Adèle Bloemendaalilt** on ilmunud uus plaat. Bloemendaal laulab seal 16 hollandi teksti, mida on varem ka teisiti viisistatud. Ta esitab uusi, just tema jaoks loodud meloodiaid energiliselt, tahumatult ja agressiivselt; kuigi mõned tekstid on kurvad, ei lasku ta melanhooliasse. **Youp van 't Hek**, samuti kabareenäitleja ja jalgpalliuudiste vahendaja, esineb lähikuudel uues paljukiidetud ühe-mehe-show's *Ergens in de verte* ("Kusagil kaugel"). Ta mängib seal väikekodanlast ja sõnastab jämedate naljade, kirumiste, laulude ja seltskonnakommentaaside lõpuks oma sügavaima soovi: "Vabasta mind surmahirmust."

Eelmisel aastal teatasin ma kord kavatsusest esitada oopereid Rotterdami hiiglaslikus Ahoy-hallis. Jaanuari lõpul mängiti esimest ooperit, Verdi "Nabuccot", viiel korral. Akustika oli tänu ameerika tehnikale üllatavalt hea, etendused õnnestusid hästi ja pealt-

vaatajaid oli palju. 5700 kohaga ja 30 meetri laiuse lavaga Ahoy-hall on seega saanud Hollandi suurimaks ooperiteatriks.

Rotterdami **KunstHal'**is on märtsi lõpuni väljas hollandlaste projekteeritud autod. See-riiavõistluse toodetavate mudelite vahel seisavad fantastilised unikumid, mida ise-äratsejad on oma tarbeks välja mõelnud. Näiteks Rombour' ühekohaline auto, mis on nii kitsas, et võib välisukest esikusse sõita: kaitseks varguste ja vihmase ilma eest.

Kohalikus rahvakunstimuuseumis on augusti lõpuni näitus **Sranan** (Surinami kultuur). Nagu teada, kuulus Surinam, mis asub Lõuna-Ameerika kirderannikul, 1975. aastani Hollandi Kuningriigile. Näitusel on palju omapäraseid esemeid, näiteks maagilise *Winti*-ravija tarbeid. Posimisel kasutab ta väikest peeglit, küünalt, puusepakriiti, suitsetamisriistu ja klaasikest vana *Jeneveri*, hollandi kadakanapsi.

Donemus (hollandi moodsa muusika kirjastus ja dokumenteerimiskeskus) tahab välja lasta 15 heliplaati tähtsamate hollandi heliloojate teostega. Neli esimest **Louis Andriesseni**, **Otto Kettingi**, **Ton de Leeuwi** ja **Rudolf Escheri** kompositsioonidega on ilmunud. Lisaks esmaklassilisele muusikale pakuvad plaadid ka põhjalikku informatsiooni heliloojatest ja nende töedest.

Amsterdami südalinnas Uues Kirikus (**Nieuwe Kerk**) sai 12. aprillini külastada näitust Pompejst. Itaalias on käivitunud hiiglaslik nn **Napoli projekt** Pompeji ja Herculaneumi restaureerimiseks. Seoses sellega salvestati arvutisse tuhandeid daatumeid, kaarte, fotosid, väljakaevatud objekte, freskofragmente jne. Näitusel saab Napoli andmepanga informatsiooni arvutiekraanile tellida. Sii kuulub ka Vesuuvi kunagise purske arvutikujutis ja kolmemõõtmeline *virtual reality*-jalutuskäik läbi Pompeji majade. See on lummav!

Amsterdami linnamuuseumis **Stedelijk Museum** toimus 23. jaanuarist 14. märtsini nimeka ameerika fotograafi **Annie Leibovitz** näitus, kus on eksponeeritud 145 fotot. Tal on õnnestunud pildistada paljusid kuulsaid isiksusi omapärastes situatsioonides, mis Leibovitz arvates on vastavale isikule iseloomulikud. Nii võib näiteks kaua uurida Arnold Schwarzeneggerit valgel hobusel või

tumedanahalist filmistaari Whoopi Goldbergi, kes lamab piimavannis, käed-jalad üles tõstetud ja nina rõõmsalt kirtsus.

Lõpuks:

Veebruari algul toimus Rotterdams 22. filmifestival, kus peatähelepanu keskendus egiptuse filmile.

Amsterdami riigimuseumis (**Rijksmuseum**) võis veebruari lõpuni vaadata hiina maalikunstniku **Gao Qipei** näitust. Qipei, kes elas 17. sajandil, maalis küünte ja sõrmedega peeni maastikke ja loomapilte.

Siis tahaksin ma veel meenutada isevärki projekti, mille kohta ei oskagi öelda, kas see kuulub kultuuri või looduse valdkonda: looduslike territooriumide loomist. Esiteks on meie tungil täis riigis praegu mitmel pool niinimetatud tasakaalustavaid alasid (**beheersgebieden**), kus talunikud maaviljelust looduslikkuse nimel kõvasti piiravad. Nad saavad selle eest rahalist hüvitust. Teiseks eksisteerivad 1980. aastast peale siin-seal **wetlands**, märgalad, millel haruldaste taimede ja loomade (eelkõige lindude) tõttu on rahvusvaheline tähtsus. Selliseid alasid hoitakse tühjana ja kaitstakse riiklikult. 1992. a lõpul lisandus 11 olemasolevale veel neli uut märgala, järgmisel aastal tuleb juurde vähemalt 25. Kolmandaks saavad lääneranniku linnad Rotterdams Delfti ja Leidenini jälle metsa kasutada. 2100 hektari suurune **Bentwoud** saab ligi 6 miljoni lääneranniku elaniku jaoks rohelisteks kopsudeks ja väljasõidukohaks. Enne idee teostumist tuleb kindlasti lüüa raskeid lahinguid umbes 250 põllumajandusettevõttega, kes ei raatsi viljakast maast loobuda.

Lõppjärelendus: veeväljade viljakandvaks maaks muutjail oli uhke vanasõna: Jumal lõi maailma, aga madalmaalased löid Madalmaad. Looduse kujundamist ülalkirjeldatud viisil võib pidada selle tänapäevaseks variandiks; ei tea ainult, kas selle üle nutta või naerda.

Saksa keelest tõlkinud Tiina Lias

CORNELIUS HASSELBLATT

Saksa asi

Talv 1992/1993

Võib-olla läheb see talv saksa ajalukku kui "*Lichterketten-Winter*", sest paljudes linnades korraldati küünaldega rongkäike protestiks välismaalaste-viha vastu. On küll ilus ja rahustav, et küünlakandjaid on kindlasti rohkem kui kivipildujaid, kuid ikkagi paneb mõtlema, et pidi juhtuma nii palju inetusi, enne kui sakslased taipasid, et mitesakslased on ka inimesed. Tuleb olla tähelepanelik...

Poliitikast veel niipalju, et ikka veel sekkuvad mängu mõned kultuuritegelased, näiteks oli 13. detsembril Maini-äärses **Frankfurdis** suur *rock*-kontsert "*Heute die – morgen du*" ("Täna nemad – homme sina"), millest võtsid osa saksa suuremad tähed nagu **Ute Lemper**, **Peter Maffay**, **Marius Müller-Westernhagen**, **Udo Lindenberg**, aga ka bändid nagu näiteks "*Die Scorpions*".

Uus aasta algas Saksamaal uue teabeuputusega, vanast ei kõlba enam mitte miski: uued tuuled, uued värvid, uued keeled. Vana "*Der Spiegel*" on neljakümnendais ja sai enda kõrvale noore "*Focus*"e – tõelise võistleja nihästi sisu, haarde kui ka *layout* poolest. Ostjate ligimeelitamiseks on seegi ajakiri neljavärvitrükis ja "*Spiegel*"ist pisut odavam. Sama saatus on "*Die Zeit*"il, mis samuti pole enam eriti noor. Tema kõrvale ilmus "*Die Woche*", odavam, väiksem, kirevam, lühemate lugudega. Poliitilises mõttes asuvad mõlemad väljaanded (või kõik neli koos) kuhugi liberaalse pahempoolsuse sektorisse. Hüvitav, kes neist ellu jääb?

Sõnum on muidugi selge: tekste olgu vähem, need olgu lühemad, pilte ja üldse kirevust olgu rohkem. Seega käib areng lihtsustamise suunas. Televisiooniajastul jõuab trükimeedium veel ainult reageerida ja mitte enam ise aktuaalselt ageerida või propageerida. "*Süddeutsche Zeitung*" iseloomustab uut stiili uue mõistega: "*infotainment*" – ilus kombinatsioon sõnadest *information* ja *entertainment*! (Millest võiks järeldada, et Saksamaa esimene keel on inglise keel...)

Teatrimaailmast: **Hannoveris** – siinkirjutaja ja Kurt Schwittersi kodulinna, mis mõne meelest on ainult väike provintsi pesa Ham-

burgi (150 km põhja), Frankfurdi (350 km lõunasse), Berliini (280 km itta) ja Kölni (300 km läände) vahel, kuid mis tegelikult on ikkagi Tallinna või Helsingi suurune Alam-Saksimaa pealinn – selles Hannoveris avati uus, 630 kohaga ja moodsaima valgustustehnikaga teatrimaja. See meenutab väljastpoolt vaadates ujulat ja rahvas kutsubki seda juba Hannoveri kõige ilusamaks allveelaevaks. Ega Hannoveris rohkem allveelaevu olegi. Igatahes on nüüd veel üks põhjus Hannoverit külastada – linnas leidub ju ka 1979. a avatud **Sprengel-Museum** suurte moodsa kunsti kogudega, tuntud **Wilhelm-Busch-Museum**, taastatud **Leibniz-Haus**, Saksamaa suurim linnamets ja samuti ilus loomaaed. Nii et: kui teie, kallid lugeja, olete Saksamaal reisimas ja tahate tavaliste linnade ja tavaliste vaatamisväärsuste kõrval ka midagi muud näha, sõitke kas või Hannoverisse!

Kuid arvatavasti läheb suurem hulk Saksamaa-turiste ikkagi Berliini. Berliin on teatavasti Saksamaa pealinn, ja selle mõttega mängivad ka ühe uue kriminaalromaanide sarja algatajad. Sarja nimi on "*Berlin Crime*" (pange taas keelekasutust tähele) ja alapealkiri "Kuritegude pealinnast". Idee on arvatavasti tegelikkusest välja kasvanud, sest Berliin on praegu uue vabariigi üks sõlm-punkte, kus Ida ja Lääs kõige tihedamalt ja nähtavamalt põimuvad. Kus lõpeb vana ja algab uus, seal käivad areng ja kuritegevus käsikäes. Sarja peetakse *Faction-Krimide* hulka kuuluvaks – see on tõenäoliselt vaste ingliskeelsele *fictionile*, ehk: need lood on enam-vähem tõepärased. Sest just see ongi moes, kõik peab tegelikult juhtunud olema. Samal põhjusel on väga populaarne nn *Reality-tv*, kus kaameramees istub kiirabiautos ja filmib seda, kuidas kannatadasaanul pead külge õmmeldakse. Las veri pritsib objektiviile! See on vast põnev! Seda tahab tavaline sakslane näha. Sest kodus istuda on hea ja turvaline, aga igav, kui televiisoris ei näidata midagi halba ja ohtlikku. Mainitud krimi-sarja löökausele "Igale linnale see kuritegu, mida ta väärrib", võiks lisada: "Igale rahvale see tv-programm, mida ta väärrib."

Ja veel Berliinist: "Prenzlauer Berg" on tegelikult ainult Berliini linnaosa, aga teatavasti tähendas see DDRi ajal ka noorte, eba-konventsionaalset ja n-õ mitte-kaasalõvat kirjandust, kuna selles linnaosas elasid niisuguste teoste autorid. Ent kas koos müüri-ga on langenud ka too kirjandus? Detsembris toimus Berliinis kahel õhtul nende autorite *Lesung* koos vestlusega. Teemaks oli "Prenzlauer Berg on surnud! Elagu Prenzlauer Berg!", ja tulemus: ega ta päriselt surnud ei ole. Aga enamik neist autoritest ei löö praeguses kirjanduselus läbi. See polegi ausalt öeldes suur üllatus, sest kui ühiskond muutub (või kui teda vägisi muudetakse) sellisel määral, nagu praegu endises Idas, siis pole ime, kui kõik endine ei sobi kokku kõige sellega, mis tuleb. Praegu on elukutse vahetajaid päris palju, sealhulgas ka kirjanikke.

Ning lõpuks n-õ selle kvartali romaanist: tegemist ongi ühe elukutse-vahetajaga. 43aastane Ludwig Lugmeier oli tuntud pangaröövli kuni ta sai maha üllatavalt hea romaaniga. Kuid mitte vanglamälestustest või röövli pihtimustest. Ei, romaanis "*wo der Hund begraben ist*" ("kuhu koer on maetud") pani ta kirja ühe Baieri sulase ebaõnnestunud, algusest lõpuni untsuläinud eluloo. Väikese Baieri küla elanike olemises ja käitumises pole mingit vahet, olgu parajasti sõjaeelne või sõjajärgne, Hitleri või Adenaueri aeg. Väike inimene jääb alati vahele. See teema pole võib-olla eriti uudne, aga kirjanik Lugmeieri kasutatud räme kõnekeel, sekka baieri murret, tõstab selle raamatu nüüdiskirjanduses kaunis haruldast laadi romaanide tasemele. Siit selgub, mis on õieti "*die deutsche Kleinbürgerseele*" ja kui kitsarinnalised olakse eriti Saksamaa provintsis. Rohkem kui kord pidin lugemise ajal narma ja ühtlasi ohkama: "Jah, kui õudne see ka pole, aga see on tõsi, just niisugused need sakslased on..." Ent tuleks ju ka rõõmustada: kuni sünnib selliseid raamatuid, pole kõik veel sugugi kadunud.

20. märtsil 1993.a.

TEADUS, KUNST JA KIRJANDUS
JÕUAVAD SINUNI SENSATSIOONILISE
RAHU JA AKADEEMILISE KIREGA,
KUI AVASTAD AJAKIRJA

Vikerkaar

Hea "VIKERKAARE"
lugeja kodus ja võõrsil!
Soliidsemad leviagentuurid on taas
asunud vastu võtma meie ajakirja ettetellimisi,
aidates Sul nõnda lahti saada üksiknumbrite jahti-
mise vaevast.

"Vikerkaare" ja "Raduga" (vene k.) tellimusi nii-
hästi käesolevaks kui ka tulevaks aastaks tervesse
maailma võtavad vastu

Soomes: Akateeminen Kirjakauppa, PO BOX 128,
SF 00101 Helsinki, Finland.

Rootsis: Bibliotekstjänst AB, BOX 200. S 22100,
Lund, Sweden.

Saksamaal: Kubon & Sagner GMBH, D 8 Mün-
chen 34, Postfach 340108, Hessestrasse 39/41, tel.
(089) 52 20 37.

Kui midagi on, siis kirjuta!

UNIVERSITAS

Zeitschrift für interdisziplinäre Wissenschaft

Empfehlen Sie die UNIVERSITAS doch Ihren Freunden und Kollegen weiter. Wir werden Ihr Engagement belohnen: Für jeden neuen Abonnenten, den Sie uns nennen, schicken wir Ihnen Bücher Ihrer Wahl im Wert von DM 30,-. Es lohnt sich. Und noch ein Hinweis: Die Bestellung kann binnen einer Woche durch schriftliche Erklärung bei uns widerrufen werden. Zur Wahrung der Frist genügt die rechtzeitige Absendung des Widerrufs.

UNIVERSITAS
Postfach 10 53 39
7000 Stuttgart 10

UNIVERSITAS

Zeitschrift für interdisziplinäre Wissenschaft

Ich bin bereits Abonnent von UNIVERSITAS und habe einen neuen Abonnenten geworben (Name und Adresse umseitig). Bitte senden Sie mir als Werbepremie:

Meine Adresse

Bitte als
Postkarte
freimachen

Postkarte / Carte postale

**Wissenschaftliche
Verlagsgesellschaft mbH
Postfach 10 53 39**

D-7000 Stuttgart 10

Ihre Vorteile:

ein UNIVERSITAS-Abonnement lohnt sich!

1. Günstiger Abonnementspreis. Als Schüler/Student zusätzliche Ermäßigung.
2. Stets neue fundierte und verständliche Informationen aus bester Hand.
3. Regelmäßige und bequeme Zustellung durch Ihren Postboten.
4. UNIVERSITAS können Sie auch sammeln und damit immer auf wichtige Themen unserer Zeit zurückgreifen.
5. Als Abonnent von UNIVERSITAS erhalten Sie alle Bände der Buchreihe Edition UNIVERSITAS zum Vorzugspreis.

UNIVERSITAS
Postfach 10 53 39
7000 Stuttgart 10

UNIVERSITAS

- Senden Sie mir UNIVERSITAS im Abonnement (12x im Jahr) zum Normalpreis von DM 93,60, zuzügl. Versandkosten, ab Heft Nr. _____
- Senden Sie mir UNIVERSITAS im Abonnement zum Vorzugspreis für Studenten, Schüler, Auszubildende (Nachweis bitte beilegen) von jährlich DM 69,60, zuzügl. Versandkosten, ab Heft Nr. _____
- Senden Sie mir UNIVERSITAS im Probeabonnement für 2 Monate kostenlos. Wenn ich UNIVERSITAS nicht weiterlesen möchte, teile ich dies innerhalb einer Woche nach Erhalt der 2. Ausgabe dem Verlag mit. Andernfalls wünsche ich Weiterlieferung im Abonnement
- Zum Normalpreis von DM 93,60 Zum Vorzugspreis von DM 69,60

Name: _____

Straße: _____

PLZ, Ort: _____

Datum/
Unterschrift: _____

Widerrufsbelehrung

Ich bin darüber informiert, daß ich diese Bestellung binnen einer Woche durch schriftliche Erklärung gegenüber der Wissenschaftlichen Verlagsgesellschaft mbH, Birkenwaldstraße 44, 7000 Stuttgart 1, widerrufen kann. Zur Wahrung der Frist genügt die rechtzeitige Absendung des Widerrufs.

Datum _____ Unterschrift des neuen Abonnenten _____

Stand der Preise: 1. 1. 199

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

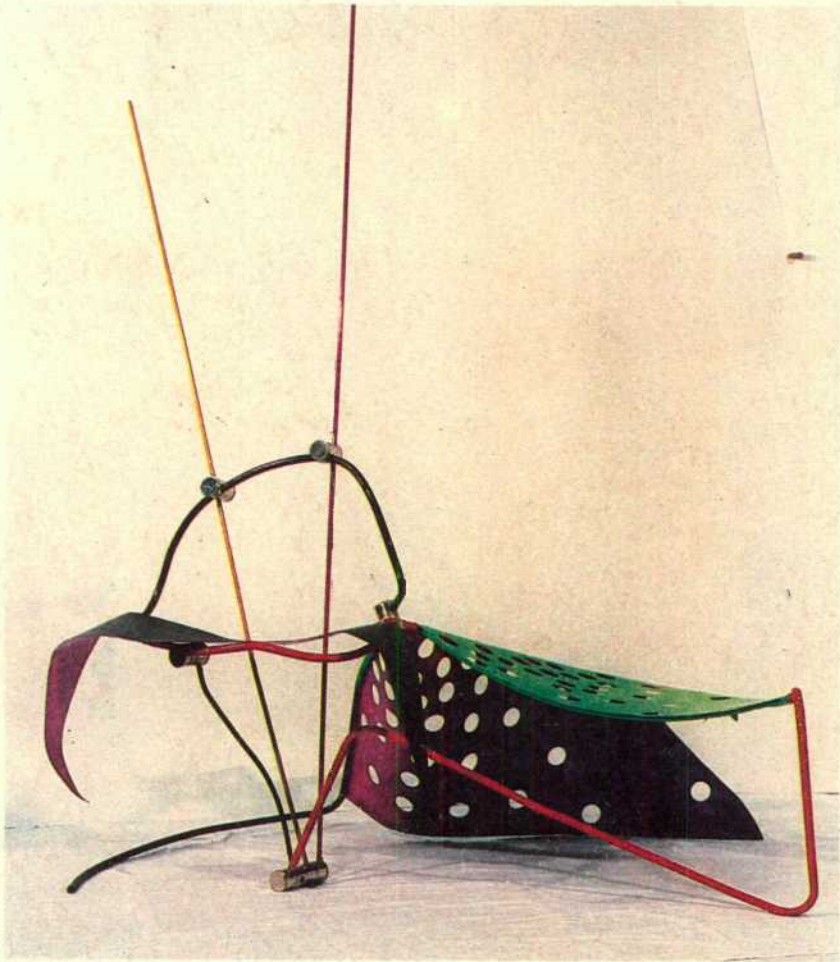
Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 05.05.93 Ofsetrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 7,41 Tellimuse nr 1119. "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 5. Hind 4 krooni.

Vikerkaar

Hind 4 kr.
78245